

**OSMANLI DEVLETİ İLE AVRUPA DEVLETLERİ ARASINDAKİ
MEMNU META TİCARETİ (1550-1600)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yeniçağ Bilim Dalı**

Murat TÜRK

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

**Ocak, 2017
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

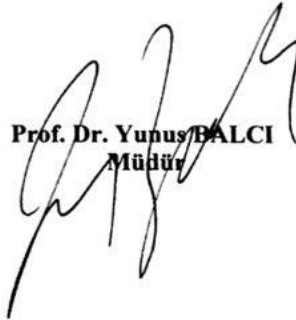
Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Bilim Dalı öğrencisi Murat TÜRK tarafından Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL yönetiminde hazırlanan “**OSMANLI DEVLETİ İLE AVRUPA DEVLETLERİ ARASINDAKİ MEMNU META TİCARETİ (1550-1600)**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 30/09/2016 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL
Jüri Başkanı

Prof. Dr. Behset KARACA
Jüri Üyesi

Doç. Dr. Yaşemin BEYAZIT
Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun **26/01/2017** tarih ve ...**04/06**.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yunus BALCI
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunduğunu beyan ederim.

İmza

Murat Türk

ÖNSÖZ

Bu çalışmadaki temel amaç Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyılın ikinci yarısında, yasak olmasına rağmen yapılan yasadışı ticaret faaliyetlerini belirlemektir. Osmanlı tüccarlarını gayrimeşru ticarete yönlendiren nedenlerin neler olduğu, daha çok hangi ürünlerin ticaretinin yapıldığı ve Osmanlı Devleti'nin ne gibi önlemler aldığı tespit edilmesi de çalışmanın amaçları arasındadır.

Yapmış olduğumuz çalışmada ilk olarak erken modern dönemde Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik durum genel hatlarıyla incelenmiş, üretim üzerindeki devlet kontrolü, devlet kontrolünün amacı ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Kapitülasyonlar ve Avrupa ile olan ticaret de birinci bölümde ana hatları ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde memnu meta ticareti ele alınmış, memnu meta ticaretinin artmasındaki ana sebepler olarak tespit edilen fiyat hareketleri, XVI. yüzyılda ortaya çıkan demografik değişim, kıtlık ve tedarik sistemindeki aksamalar üzerinde ayrıca durulmuştur. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise tezimizin de ana konusunu oluşturan Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki memnu meta ticareti incelenmiş, ticareti memnu olan metaller tespit edilmiş, yasadışı ticarete karşı devletin almış olduğu önlemler de arşiv belgelerinin yardımıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın sonuç bölümünde XVI. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olan yasadışı ticaret faaliyetleri ana hatlarıyla değerlendirilmiştir.

Yapmış olduğumuz çalışmada bilgilerini ve vaktini benden esirgemeyen çok kıymetli hocam, danışmanın Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal'a minnettarlığımı ifade etmek isterim. Doç. Dr. Yasemin Beyazıt'a da yardımlarından dolayı teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisans eğitimime maddi destek sağlayan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TUBİTAK- BiDEB 2210-A) teşekkür ederim.

Tezimin hazırlanma aşamasında beni cesaretlendiren ve desteklerini eksik etmeyen meslektaşlarım Arş. Gör. Dilek Uzunkaya, Arş. Gör. Şeyma Gürleyen, Arş. Gör. Kamuran Şimşek ve Arş. Gör. Ogeday Çoker'e çok teşekkür ederim.

Son olarak hayatımın her aşamasında manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim anneme ve ablama sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Murat Türk

2017

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ İLE AVRUPA DEVLETLERİ ARASINDAKİ MEMNU META TİCARETİ (1550-1600)

TÜRK, Murat
Yüksek Lisans Tezi
Tarih ABD
Yeniçağ Bilim Dalı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

Ocak, 2017, 89 Sayfa

Bu çalışma Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletleri arasında XVI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen yasadışı ticaret hareketlerini incelemektedir. İaşecilik Osmanlı Devleti ekonomisi için oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kısaca, iaşecilik, hayati malların devletçe ucuz ve bol miktarda tedarik edilmesi olarak tanımlanabilir. Osmanlı Devleti, gerek duyulan malların tedarik edilmesini denetimsiz bir piyasanın kontrolüne bırakmaktansa bizzat kendisi çok sıkı bir denetim altında tutmaktaydı. Rekabetin ve malların pahalılaşmasına izin verilirse üretimin artmasından ziyade üreticilerin vurgunculuk yapacağı ve bunun da tüketicilere zarar vereceği düşünülürdü. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde, tüccarların yüksek fiyatlı olsa bile Hristiyanlarla bazı ürünlerin ticaretinin yapmasına izin verilmez, yapılan ticaret ise vurguncularla anlaşarak elde edilen gayrimeşru kazanç olarak kabul edilirdi. Bunlara *memnu eşya* ve *memnu olan meta* denilirdi. Buna rağmen Osmanlı tüccarlarının Avrupa ile ticaret yaptıkları bilinmektedir. Aynı zamanda Avrupalı tüccarlar da zaman zaman yasak olmasına rağmen bazı metaların ticaretini yapmışlardır.

Çalışma temel olarak tezimizin de sınırlarını belirleyen döneme ait Mühime Defterlerine dayanmaktadır. Osmanlı tüccarlarını gayrimeşru ticarete yönlendiren nedenlerin neler olduğu, daha çok hangi ürünlerin ticaretinin yapıldığı ve Osmanlı Devleti'nin ne gibi önlemler aldığı çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Memnu Meta, Ticaret, Kapitülasyonlar.

ABSTRACT

THE TRADE OF PROHIBITED GOODS BETWEEN OTTOMAN STATE AND EUROPE (1550-1600)

TÜRK, Murat

M.A Thesis

History

Early Modern History Programme

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

January, 2017, 89 Pages

This study examines the trade of prohibited goods between Ottoman State and European States in the second half of the sixteenth century. Provisionism is the one of the most important aspects of the economy of Ottoman Empire. Basically, provisionism can be described as procurement of vital materials cheaply and abundantly by the state. Ottoman Empire monitored provision of necessary goods strictly rather than leaving it to uncontrolled market. Competition and open market prices are thought to be detrimental for consumers as well as it could lead to profiteering rather than to increase in productivity. Therefore, Ottoman Empire did not allow the trade of certain goods with Christians. This type of trade is considered as illegal trade. These kind of goods are called *memnu eşya* or *memnu olan meta*. Documents show that there are several cases where Ottoman merchants carried out this kind of trade. Likewise, European States were banned from trade of such prohibited goods to Ottoman State; however there were also European merchants who involved in such activities.

This study is essentially based on Mühimme Registers. The study aims to shed light on the reasons why Ottoman traders were involved in the trade of contraband goods, the products which were exported illegally and the measures taken by Ottoman State to curb such activities.

Key Words: Ottoman Empire, Prohibited Goods, Trade, Capitulations.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar DİZİNİ.....	vi
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN EKONOMİSİ

1.1. Osmanlı Devletinin Genel Ekonomik Yapısı.....	6
1.1.1. Üretim Üzerindeki Devlet Kontrolü.....	7
1.1.2. Devlet Kontrolünün Amacı ve Sonuçları.....	10
1.2. Kapitülasyonlar ve Avrupa ile Ticaret.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

MEMNU META TİCARETİNİN ARTMASINDAKİ ETKENLER

2.1. Fiyat Hareketleri.....	18
2.2. XVI. Yüzyılda Ortaya Çıkan Demografik Değişim.....	21
2.3. Kıtılık.....	25
2.4. Tedarik Sisteminde Aksamalar.....	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMNU METALARIN TİCARETİ

3.1. Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri Arasındaki Memnu Meta Ticareti.....	37
3.2. Ticareti Memnu Metalar.....	44
3.2.1. Kereste.....	44

3.2.2. Tahıl.....	45
3.2.3. Koyun.....	49
3.2.4. Sebze-Meyve.....	50
3.2.5. Pamuk ve Pamuk İpliği.....	52
3.2.6. Yapağı-Yün.....	54
3.2.7. Deri, Gön, Sahtiyan, Meşin.....	54
3.2.8. Maden.....	57
SONUÇ.....	62
KAYNAKLAR.....	65
EKLER.....	71
ÖZGEÇMİŞ.....	80

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa:
Tablo 1.....	23
Tablo 2.....	25

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e: Adı Geçen Eser

a.g.m: Adı Geçen Makale

a.g.t: Adı Geçen Tez

bkz.: Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C.: Cilt

CSPM: The Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs, Existing in the Archives and Collections of Venice, and in other Libraries of Northern Italy

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

EI: Encyclopaedia of Islam

Haz.: Hazırlayan

hk.: Hüküm

MD: Mühimme Defterleri

Nr.: Numara

S: Sayı

s.: Sayfa

ss.: Sayfa Sayısı

V.: Volume

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

Yay.: Yayınları

TAD: Tarih Araştırmaları Dergisi

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TTK: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Anadolu, tarih boyunca Doğu-Batı ticaretinde önemli kavşak noktalarından biri olmuştur. Anadolu Selçuklu sultanları Akdeniz’de ve Karadeniz’de ele geçirdikleri limanlarla ticaret için gerekli ortamı sağlamaya çalışmışlar ayrıca ticaretin güvenli bir şekilde yapılması için gerekli önlemleri almışlardır¹. Anadolu, öncelikle Orta Asya’dan ve Uzak Doğu’dan gelen ürünlerin transit olarak geçtiği bir bölgeydi². Bununla birlikte Anadolu, Avrupa ticareti için de büyük imkânlar sağlamaktaydı. Örneğin, Avrupa’da üretilen çeşitli metalar Anadolu’nun sahil kesimlerindeki pazarlarda müşterilere ulaşıyor, Avrupalı tüccarlar da yanlarında çeşitli ürünleri satın alarak götürüyorlardı. Avrupalı tüccarlar Anadolu’dan şap, gümüş, bakır ve tuz gibi ürünleri alıyorlardı. Baharat ve ipek, Asya’dan gelen en önemli transit mallar iken kürk ve köleler Rusya’dan ve Kafkasya’dan gelen transit mallar idi. Bu ticareti, Osmanlı Devleti de Balkanlara yerleştirdikten ve egemenliğini güçlendirdikten sonra bazı karışıklıklar dışında sekteye uğratmadan sürdürmüştür. İç ticaretin şartları ve uygulanması kanunnâmelerle ortaya konmuş, ayrıca gümrük tarifeleri de belirlenmiştir³.

Osmanlı Devleti, Anadolu beyliklerini ele geçirdikten ve Bizans’ın son toprakları olan İstanbul’u fethinden sonra da Doğu-Batı ticareti kesintiye uğramadı. Avrupalı tüccarların Karadeniz kıyılarıyla olan ilişkileri devam etti⁴.

Ticaret, Osmanlı Devletinde en önemli refah sebeplerinden birisi olarak görüldüğü için devlet hem ticarete hem de ticaret yollarına büyük önem vermiştir. İmparatorluk ticarî konum itibari ile tarihî ipek ve baharat yolları üzerinde bulunması ile de ticaret için oldukça avantajlı idi. İmparatorluğun başkenti olan İstanbul ise ticaret yollarının düğümlendiği bir noktaydı.

İpek yolu ile İmparatorluğa ulaşan malların bir kısmı Avrupa’ya sevk edilir bir kısmı ise iç pazarlara sürülürdü. Hindistan’dan gelen baharat da yine Basra Körfezi ve Kızıldeniz yolu ile Osmanlı limanlarına ulaşırdı⁵.

Anadolu ve Doğu Akdeniz hâkimiyeti dolayısıyla iki kıta arasında bir geçiş köprüsü konumundaki Osmanlı İmparatorluğu her zaman canlı bir ticarete sahipti.

¹Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu Armağanı*, İstanbul 1991, s. 279.

²W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2001, s. 50-51.

³Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 280.

⁴Halil İnalcık, “The Question of The Closing of The Black Sea Under The Ottomans”, *Archeion Pontou* 35, Atina 1979, s. 73-110.

⁵Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014, s. 134.

Akdeniz, Avrupa ile ticaretin en önemli ayağını teşkil ediyordu. Anadolu, Suriye ve Mısır limanları Doğudan gelen ipek ve baharatın Avrupa'ya ihraç edildiği limanlardı. Süveyş yolu ile gelen baharatın ve diğer Hint kaynaklı malların gemilere yüklendiği yer olması dolayısı ile İskenderiye limanı çok önemli bir limandı. Bunun yanı sıra Beyrut ve Trablusşam da önemli limanlar arasındaydı. Önceleri bu limanlardan Avrupa'ya Venedikliler, Cenovalılar ve Floransalılar mal sevk ederken XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransızlar ve İngilizler onların yerini almıştır. Avrupa'ya mal sevkiyatı karayolu ile de yapılırdı. XVII. yüzyıldan itibaren İzmir önemli bir ticaret limanı olarak ön plana çıkmaya başlamıştı. Dubrovnik, Akdeniz ticaretinden büyük gelir elde edilen ülkelerden biriydi. Adriyatik Denizi'ndeki Avlonya limanı Avrupa ve Akdeniz kökenli malların bu limana gelip daha sonra karayolu ile İstanbul'a taşınması bakımından önemliydi. Sakız adası ve Çeşme limanı da İmparatorluğun önemli limanları arasındaydı.

Osmanlı devleti XVI. yüzyılın başından itibaren hızla yayılarak hem önemli bir siyasi güç hem de ekonomik bir güç haline geldi. Osmanlı Devletinin Akdeniz'de ve Orta Avrupa'daki ilerlemesi coğrafi keşiflerin de sebeplerinden biri olan Avrupalı devletlerin Hindistan'a ulaşmak için başka yollar aramasında önemli bir rol oynamıştır.

Coğrafi keşifler ile genellikle XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyılın sonuna kadar gerçekleşen keşifler kastedilir. Avrupalı denizcileri coğrafi keşiflere sürükleyen çok çeşitli sebepler vardır; fakat ekonomik sebepler arasında doğudan gelen baharatı ucuza elde etmeyi sayabiliriz. Batı dünyasını Hindistan'a denizden doğrudan yol aramaya iten faktör hiç kuşkusuz Osmanlı Devletinin hem Akdeniz'de hem de Avrupa'daki ilerleyişidir diyebiliriz⁶.

Çalışmamızın sınırlarını da belirleyen dönemin önemli siyasi olaylarından biri de şüphesiz 1569 yılında, I. Selim zamanında Fransızlara daha sonra da 1582 yılında İngilizlere verilen kapitülasyonlardır. 1612 yılında ise Hollandalılar bu imtiyazlardan yararlanmaya başlamışlardır. Halil İnalçık Osmanlıların kapitülasyonları mali ve politik amaçları için kullandıklarını söyler. Mali amaç Osmanlı topraklarından geçen tüccarlardan ve ihraç edilen ürünlerden vergi almak, bu sayede hazinesine gelir elde etmektir. Politik olarak Batılı devletlere verilen imtiyazlar sayesinde hem kendi

⁶ Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 138-139.

çıkarlarını ve güvenliğini sağlamak hem de Batılı devletleri birbirlerine karşı kullanmak esas amaçtı⁷.

Osmanlı ve Avrupa arasındaki ticarete yer alan ürünler her ne kadar uzun bir süre değişmemiş olsa da Osmanlı Devleti genelde tarım ürünlerini ihraç etmekteydi. Avrupalı tüccarlar ise işlenmiş maddeleri Osmanlı pazarlarında satmaya çalışıyordu. Fakat Avrupalı tüccarlara satılacak olan ürünlerin bir miktarı vardı. Avrupalı tüccarlar yasak olan maddeleri satın alamıyorlardı. Bu yasağa her zaman uyulmuyordu. Diğer taraftan Hristiyan dünyası da bu yasaklamalara karşılık olarak misilleme yapabiliyordu⁸.

Ortaçağlardan beri Hristiyan ve Müslüman devletler stratejik olarak değerli metallerin birbirlerine ihraç edilmesini yasaklamışlardır. Bu yasaklanan mallar arasında silahlar, metaller, gemi ve kale inşaatına uygun kereste, keten bezi, atlar ve yük hayvanı, hizmetçiler ve yiyecekler bulunmaktadır. Papa sürekli olarak bu malların İslam dünyasına ihraç edilmesini yasaklamıştır. Bu ambargoyu delen kişileri ve devletleri aforoz etmekle ve lanetlemekle tehdit etmesine rağmen birçok Avrupalı tüccar yasaklı maddelerin Müslümanlara temin ederek kâr etmek konusunda oldukça hevesliydi⁹.

Esasında XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti silah ve mühimmat üretimi konusunda kendi kendisine yetmekteydi. Fakat XVI. yüzyıl sonunda uzun süren savaşlardan sonra Osmanlı Devletinin barut, taşınabilir silahlar ve bunların mekanizmalarını imparatorluğa getiren İngiliz ve Hollandalı tüccarları sıcak bir şekilde karşıladığımızı söyleyebiliriz¹⁰.

Ortaçağ İslam uygulamalarını takip eden Osmanlı Devletinde silahların ve stratejik maddelerin ihraç edilmesi yasaklanmıştır. Bunlara *memnu eşya* ve memnu olan *meta* denilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in şeyhülislamı olan Molla Hüsrev'e göre silah, at ve demir barış zamanlarında bile ticareti yasak maddeler arasında saymıştır. Bunun sebebi ise bu maddelerin savaşta Müslümanlara karşı kullanılacak olmasıdır¹¹. Bu yasaklar Hristiyan devletleriyle yapılan barış antlaşmalarının içeriklerine ve yabancı

⁷ Halil İnalcık, *The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy*, London 1970, s. 207-218.

⁸ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 283.

⁹ Gábor Ágoston, "Merces Prohibitae: The Anglo-Ottoman Trade in War Materials and the Dependence Theory," in Kate Fleet ed., *The Ottomans and the Sea*, *Oriente Moderno* 20 (81), n.s. 1 2001, s. 180.

¹⁰ Gábor Ágoston, *a.g.m.*, s. 189.

¹¹ Molla Hüsrev, *Gurrer ve Dürer Tercümesi*, II, İstanbul 1980, s. 11.

seyyahlara verilen beratlarla da dâhil edilmiştir. Osmanlı devletine tabi olan devletlerin tüccarlarının dahi bu malları Osmanlı topraklarından ihraç etmeleri yasaklanmıştır¹².

XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki kaçakçılık ve karaborsacılığın artmasında Osmanlının bu dönemde yaşadığı sıkıntıları gidermek için uyguladığı politikaların yani ihracatın ve tüketimin denetlenmesinin de etkili olduğu söylenebilir. 1560 yılının ortalarından itibaren piyasa fiyatlarıyla resmi gıda fiyatları arasındaki farkın oldukça açıldığı dönemin belgelerinde tespit edilebilir. Örneğin 1563 yılında Yunanistan'daki Osmanlılar yabancı gemilere resmi fiyatın yaklaşık iki katına kaçak buğday satabiliyorlardı¹³. Aynı zamanda da nüfus artışı, Avrupa'daki fiyat hareketleri, uzun yıllar süren İran ve Macaristan seferleri tedarik sisteminde aksamalara neden olmuştur. Kıtık, kuraklık gibi doğal afetlerin de bu dönemde kaçakçılık ve karaborsacılığın artmasında etkili olduğu belirtilebilir. Hükümet için büyük kentlerin ikmalinde oldukça önemliydi. Büyük kentlerin ikmalinde yaşanan sorunlar hükümeti kaçak metallerin ticareti konusunda ciddi önlemler almaya itmiştir. Özellikle kıyı bölgelerinde buğday stoklayan vurguncular, ürünü, resmi fiyattan yüzde yirmi oranında daha pahalıya Avrupalı tüccarlara satma amacı gütmekteydiler. Osmanlı Devleti her ne kadar kaçak ticareti önlemek için çaba sarf etse de tımar sahipleri, beylerbeyleri, sancakbeyleri, yeniçeriler, ulemadan kişiler dahi bu kârlı ticaretten pay almak için çabalıyorlardı¹⁴. Mühimme Defterlerinde daha önce uyarılmalarına rağmen devlet yetkililerin bu tür faaliyetleri sürdürdükleri de anlaşılmaktadır.

Bu çalışma Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletleri arasında XVI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen yasadışı ticaret hareketlerini incelemektedir. Tarihçiler genel olarak Osmanlı Devleti ekonomisinin üç temel ilkeye dayandığını belirtir¹⁵. Bunlar *Fiskalizm*, *Gelenekçilik* ve *İaşeciliktir*. Bunlar arasında iaşecilik, Osmanlı Devleti ekonomisi için oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kısaca, iaşecilik, hayati malların devletçe ucuz ve bol miktarda tedarik edilmesi olarak tanımlanabilir. Osmanlı Devleti, gerek duyulan malların tedarik edilmesini denetimsiz bir piyasanın kontrolüne bırakmaktansa, kendisi çok sıkı bir denetim altında tutmaktaydı. Rekabetin ve malların pahalılaşmasına izin verilirse üretimin artmasından ziyade üreticilerin vurgunculuk yapacağı ve bunun da tüketicilere zarar vereceği düşünülürdü. Bundan dolayı Osmanlı

¹² Gábor Ágoston, *a.g.m.*, s. 281.

¹³ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, İstanbul 2013, s. 142. Ayrıca bkz. MD, Nr. 6, hk. 621.

¹⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2000, s. 231

¹⁵ Osmanlı Ekonomi teorisine ilişkin bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2013.

Devleti'nde, tüccarların bazı ürünleri yüksek fiyatlı olsa bile Hristiyanlarla ticaret yapmasına izin verilmez, yapılan ticaret ise vurguncularla anlaşarak elde edilen gayrimeşru kazanç olarak kabul edilirdi¹⁶. Buna rağmen Osmanlı tüccarlarının Avrupa ile ticaret yaptıkları bilinmektedir.

¹⁶ Sam White, *a.g.e.*, s. 50.

BİRİNCİ BÖLÜM OSMANLI DEVLETİNİN EKONOMİSİ

1.1. Osmanlı Devletinin Genel Ekonomik Yapısı

Osmanlı ekonomi stratejisinin genel olarak üç ana unsura dayandığını düşünen modern tarihçiler bunların: *Fiskalizm*, *Gelenekçilik* ve *İaşecilik* olduğu konusunda hem fikirdirler¹⁷. Öncelikli olarak *Fiskalizm* diğer adıyla gelircilik, her durumda kamu gelirlerini ekonomi dışı amaçlarla azamiye çıkarma çabası olarak görülmüştür. Fiskalizm, genel olarak giderlerin minimum seviyeye indirme çabasına karşın hazineye girecek olan gelirleri maksimum seviyeye çıkarma çabası olarak tanımlanabilir. Gelenekçilik olarak karşımıza çıkan ilke ise yüzyıllar boyunca topraklarında çeşitli halkların bir arada yaşamasına olanak sağlamış imparatorluğun bu çok farklı unsurların tamamını tek bir hukuk ve statü altında toplamak yerine, kendilerine dâhil ettikleri türlü kurumsal yapılarıdaki farklı mevzuat ve vergi gelenekleri ile uzlaşma yoluna gitmeyi tercih etmeleridir¹⁸. Ahmet Tabakoğlu'na göre gelenek, bir başka deyişle tecrübe birikimi öncelikle yok edilmesi gereken değil değerlendirmesi gereken çok önemli bir unsurdur. Bu birikim (veya Pareto'nun ifadesiyle tortular) İslam ve Osmanlı sistemine yeni şartlara intibak ve esneklik özelliği kazandırmıştır¹⁹. Osmanlı ekonomi stratejisinin en önemli ve kilit unsurlarından biri olan ve o dönemin zaruret arz eden şartlarından dolayı bozulan bir sistem olarak karşımıza çıkan iaşecilik, iaşeci politikalar ekseninde daha iyi anlatılabilecek bir kavramdır. Osmanlıların malları olabildiği kadar kaliteli ve bol temin etmek üzere ekonomik ilişkileri tüketici lehine düzenleme gayretidir²⁰. Sam White Osmanlı iaşeciliğinin özünde yatan şeyin devletçilik değil, sadece önemli kaynakları edinmeye ve dağıtmaya dönük farklı bir yaklaşım olduğunu söyler²¹.

Genel olarak bakıldığında Osmanlı idarecilerinin denetimsiz bir piyasaya güvenmedikleri dikkatimizi çeker. Fiyatları piyasa şartlarına bırakmak konusunda isteksiz olmuşlardır. Onlara göre bir malın pahalılaşmasına izin vermek üreticilerin daha fazla üretim yapmasını teşvik etmediği gibi, onları vurgunculuk yapmaya yöneltir bu da doğrudan tüketiciye zarar verirdi. Bunun yanı sıra Hıristiyanlara mal ihraç etmek kaynaklara dönük sıfır toplamlı bir çekişmeye zemin hazırlamayı da beraberinde

¹⁷Osmanlı ekonomi teorisine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*.

¹⁸ Sam White, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 1986, s. 127.

²⁰ Mehmet Genç, *a.g.e.*, s. 45.

²¹ Mehmet Genç, *a.g.e.*, s. 50.

getireceği aşikârdı. Bazı zamanlar Venedik'te fiyatların Osmanlı Yunanistan ile karşılaştırıldığında iki veya üç katına çıktığı zamanlar olurdu; bu durumda bile padişah tahılların ya da diğer temel malların satışına nadiren izin verirdi.

Osmanlı idarecileri çoğunlukla fiyatların en yüksek ya da pazarların en geniş düzeye ulaştığı durumlarda değil, devletin adalet ve hakkaniyet duyguları ile en iyi koşulları yarattığı ve imalatçıların gerekli malzemeleri kolaylıkla edinmesini sağladığı durumlarda geliyeceği ihtimaline sıkı sıkıya bağlıydılar²².

1.1.1. Üretim Üzerindeki Devlet Kontrolü

Klasik Osmanlı ekonomi politikası, Osmanlı ekonomisi ve ticari yapılar üzerindeki uzun süreli sonuçlarıyla birlikte üretimin tüm aşamaları olan toprak, iş gücü ve sermayeyi kontrol etme amacındaydı. Toprak, üretimin tüm aşamaları arasında en önemli olandı. Zirai topraklar toprak kullanımının en büyük parçasını oluşturmaktaydı ve büyük kısmı devlet kontrolü ve sahipliği altındaydı. Çoğu Asya ve Avrupa vilayetlerinde yaygın olan toprak sahipliği modeline *mîrî* denilmekteydi. Çiftçi ailelerin bu toprakları işlemeleri için küçük parçalara bölüştürülmüştü. Bu sisteme göre köylüler işledikleri toprak üzerinden vergi vermekte ve ürettiklerinin bir miktarını tüketmekteydiler; ancak bu toprakları vakıflara dinî bir bağış olarak verememekte veya diğer şahıslara hibe edememekteydiler. Eğer topraklar herhangi bir mazeret olmadan üst üste üç sene işlenmezse arazi, bir başka aileye verilir. Ayrıca bir çiftçi kendi arazisini bırakıp başka bir bölgeye giderse gittiği köyün kadastroına kayıt olmaz veya belirli miktardaki bir tazminatı ödemez ise on sene içerisinde zor kullanarak geri getirilebilirdi (çift bozan resmi). Ailelerin çiftlikleri herhangi bir veraset vergisi ödenmeden babadan oğula kalırdı²³.

Hem devlet hem de köylü sınıfı bu sistemin muhafazasından sorumluydu. Bu mülkiyet yapısı XIV. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinin hızlı genişlemesinde çok önemli bir rol oynamıştır. XV. ve XVI. yüzyıldaki kadastroya ilişkin ölçümlere bakıldığında bu sistem hem üretim hem de nüfus artışıdaki büyümeye olanak sağlamıştır. XVII. yüzyıldaki büyük çiftliklerin ortaya çıkmasıyla bu sistemden kayışlar başlamış olmasına rağmen bu yeni çiftliklerin büyük kısmı yerleşik alanlar dışında boş arazilere

²² Sam White, *a.g.e.*, s. 50-51.

²³ Mehmet Genç, "State Control of Production" in Gabor Agoston and Bruce Masters, eds., *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York 2009, s. 193.

kurulmuştur. Büyük çiftliklerin yayılmasını hem ekonomik hem de kültürel bir tehdit olarak düşünürsek kölelik ve devlet bu kayışa karşı çıkmıştır ve büyük çiftliklerin köylere dönüşmesini engellemiştir²⁴.

Küçük toprak sahipleri tarım üretiminin temel birimlerini üretmeye devam etmişlerdir ve istatistikler göstermektedir ki Anadolu ve Rumeli'deki toprak dağılımı XX. yüzyılın başlarındaki imparatorluğun son dönemlerine kadar eşitlikçi karakteristiğini muhafaza etmiştir. Bu dönem boyunca emek gücü üzerindeki Osmanlı kontrolü devletin topraklar üzerindeki kontrolü açısından ikincil öneme sahip olmuştur; Osmanlı halkı, toprağa bağlı köle veya yarı köle değildir. Köylüleri toprakları sürmeye zorlayan herhangi bir kanun olmamakla beraber her zamanki vergilerinin 7-10 katı bir ceza ödeyerek kaçınabileceği bir mükellefiyeti bulunmaktadır. Bu uygulama sadece köylüler için değil aynı zamanda işgücü devlet için zaruri olan kentsel sanayi işçileri ve devletin sahip olduğu madenlerdeki işçiler için de geçerlidir. İşgücü üzerindeki devlet kontrolü İslam hukukuna, dini kanunlara ve *irade-i seniyyeye* uygun şekilde örgütlenmiş birkaç kentsel zanaatkâr grubu için de geçerliydi. Her bir loncanın üyeleri bir çıraklık eğitimini tamamlayıp belirli alanlardaki insan gücü ihtiyacını giderme görevini yerine getirirdi. Loncalar tekelleşmeye yöneldiği, her bir grubun başta İstanbul ve diğer büyük şehirler olmak üzere üretimdeki belirli bir alana hâkim olduğu görülmektedir. XVII. yüzyıl ile beraber devlet loncalara, belirli ürün veya hizmetleri sadece belirli loncaların üyelerinin sağlayabileceğini (alıp satabileceğini) taahhüt eden tekel ruhsatları (gedik veya patent diye bilinen) vermeye başladı. Bu uygulama XVIII. yüzyıl boyunca yayıldı, zanaatkârların kentsel kesiminin devlet kontrolüne de olanak sağladı²⁵.

İş gücünün kontrolü, üretimdeki yetersizliğin yoğunlaştığı sanayi öncesi dönemdeki işgücü hareketliliğinin sınırlandırılmasına yardımcı oldu; bu aynı zamanda hükümetin hem sistemi hem de üretim miktarını korumasına olanak sağladı ve madeni ürünler, mücevherat, boya ve deri imalatı gibi alanlarda üretim başarısını açıklayan uzmanlaşmanın gelişmesine yol açtı. Hem toprak hem de işgücü üzerinde kontrol sağlarken devlet aynı zamanda dikkate değer sonuçlarıyla beraber finansal ve fiziki sermayeyi de kontrol etmiştir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar provizyonizm politikası devleti tüketim malları üzerindeki kâr oranına, tüccar ve çarşı

²⁴ Mehmet Genç, *a.g.m.*, s. 193.

²⁵ Mehmet Genç, *a.g.m.*, s. 193.

esnafının kârını % 5 ve % 15 arasında maksimum bir değer belirleyerek sınır koymaya teşvik etmiştir. Asıl kâr oranları, ekonomik aktivitenin çeşidine göre belirlenmiştir. Perakende ve toptan satışlarda kaide % 5 ile % 10 arasında değişmekteydi. Pazarda mal ve hizmetlerin fiyatlarının yanı sıra loncaların ödediği ücretler de ilişkili lonca, kadı ve muhtesibin birlikte karar vermeleri sonucu belirlenirdi. Örneğin 1726 yılında İstanbul'da az işleme tabi tutulmuş hammadde olarak Mısır keteni satan perakende tüccarlarına % 6.5 kâr oranı belirlenmiştir. Daha komplike ürünler – seramik ve çivi gibi – içeren ticaret işlemleri ise % 20'lere varan yüksek kâr oranlarında kazanç sağlamışlardır²⁶.

Devletin fiyatları belirlemediği durumlarda bile Osmanlı lonca sisteminin kompleks yapısının kâr oranlarını düşürmeye güçlü bir eğilimi bulunmaktaydı; çünkü üretimin her bir basamağının üzerinde hakim olan belirli bir lonca vardı. Herhangi bir grubun kendi kârını arttırma girişimi diğerlerinin kâr oranlarını düşürecek ve bu sayede zanaatkârlar ve çarşı esnafı diğerlerini kontrol altında tutuyorlardı. Bu iç dengeleme sistemi kâr marjlarındaki istikrarı korumakta başarısız olmaya başladığında loncalar müdahale arayışına girer ve devlet, düzenlenmiş ortalama % 10'luk bir kâr oranını uygulamaya koyardı. Bu şartlar altında herhangi bir grup veya bireyin sermayesini biriktirmesi oldukça zordu. Devlet müdahalesi ticaret ve zanaat alanındaki sermayenin eksikliğine yol açmıştır²⁷.

Küçük ölçekli zanaatkârlar üretim giderlerini karşılayabilirlerken tarla alanları sadece devletin doğrudan veya vakıflar aracılığıyla üstlendiği daha azımsanmayacak seviyedeki yatırımları gerektirmekteydi. Bu alanlarda bedestenlerin inşaları; kervansaraylar; boyama, baskı ve cila tesisatları, yağ, mum ve sabun üretim yerleri ve tabakhaneler bulunurdu. Devlet bu imalathanelerden tahsis edilen sermayenin % 5 ve % 8'i arasındaki bir meblağa eşit düzeyde gelir vergisi almaktaydı. Bu minvalde devlet fiziki sermayeyi kontrol ederek zaruri üretimi garanti altına alırken aynı zamanda kaçak mal piyasasını da kontrol ederdi. Sermaye biriktirme imkânı helal sayılan kâr ortalamasının % 10'undan daha yüksek kredi düzeylerinin faiz oranlarına göre sınırlandırılmıştı. Hatta sermayenin düzenlenmesi ve çıkışı için önemli bir faktör olan

²⁶ Mehmet Genç, *a.g.m.*, s. 193.

²⁷ Mehmet Genç, *a.g.m.*, s. 193.

faize Osmanlı ekonomisindeki belirli alanlarda sadece bu noktada izin veriliyordu ve şeriat kanunlarına ve İslamî kanunlara uydurulması gerekiyordu²⁸.

XVII. Ve XVIII. yüzyıllarda iltizam usulü vergilendirmeye sermaye sağlaması için faiz oranının yaklaşık % 20-25'ine izin verilmekteydi. Sarrafların iltizam usulü vergiye gerekli olan sermayeyi oluşturmak için % 15'lik bir faiz oranını depozit olarak kabul etmelerine izin veriliyordu. Sınırsız faizin uygulanabildiği diğer iki sektör de yetimlere ait nakit para mirasıyla ilişkili ve bağış veya vakfî nakitlere ilişkin işlemlerdi. Faiz oranları için üst limit % 20'lik bir ortalama ile % 12 ve % 29 arasında değişirken cari faiz oranları daha yüksek olmaya eğilimliydi, bu sektörlerde sermayenin akışı aşağı yukarı % 10'luk bir kâr oranı ile sınırlanmıştı. Bu denli yüksek faiz oranları ile imparatorlukta sermayenin ana çıkışı iltizam vergisiydi²⁹.

1.1.2. Devlet Kontrolünün Amacı ve Sonuçları

Kaza, Osmanlı Devletinde, merkezinde genel olarak 3.000-20.000 arasında bir nüfusu bulduran şehir veya kasaba ile ona tabi sayıları 20-30'dan 100-150'ye kadar değişebilen köylerden oluşan bir birimdi. Tüketime, tedbir ve düzenlemelerle en yüksek düzeyde gerçekleşeceği düşünülen ziraî üretimin ana tüketim bölgesiydi. Ziraî üretimin temel amacı öncelikle bu birimin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Birimin ihtiyaçları giderildikten sonra ancak üretimin kaza dışına aktarılmasına müsaade edilirdi. Kasaba esnafı ziraî üretim elde edilen gıda maddelerini ve hammaddeleri kaza merkezinde satın almak, işlemek ve tüketiciye satmak tekeline de sahipti. Osmanlı Devleti üretim ile tüketim arasındaki dengeyi korumak için, her mal ve hizmeti üretmek için esnafları ayrı localar halinde örgütlemiştir. Bu localar aynı çiftçi işletmelerinde olduğu gibi belirli bir ortalama büyüklüğü aşmayacak kapasitedeki işyerlerine ve dükkânlara sahip ustalardan oluşmakta eşitlikçi bir cemaat şeklinde faaliyet göstermelerine imkân sağlayan bir düzenlemeye bağlıydılar. Esnaflar bu şekilde örgütlendikten sonra ilk önce kazanın ihtiyacı karşılanmakta, artan üretim ordu ile sarayın ihtiyacı için tahsis edilmekteydi. Ancak bundan sonra kalan kısım İstanbul'a sevk edilmek için tüccara verilirdi. Bütün bu kademedeki ihtiyaçlar karşılandıktan sonra artan malların İmparatorluk sınırlarında içerisinde ihtiyacı olan bölge ve şehirlere belirli iç gümrük vergileri ödendikten sonra tüccarlarca götürülmesine izin verilirdi³⁰.

²⁸ Mehmet Genç, *a.g.m.*, s. 193-194.

²⁹ Mehmet Genç, *a.g.m.*, s. 194.

³⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 46.

Osmanlı Devletinin yurt içindeki ihtiyaçlarının tamamı giderildikten sonra artan mal olursa, bu malların ihracına izin verirdi. “Görülüyor ki, iaşe ilkesine dayanan iktisadî politika için ihracat, üretim faaliyetinin hedefi değildir. Üretimin hedefi yurt içi ihtiyaçların karşılanmasıdır. İhracat, bu ihtiyaçlar karşılandıktan sonra kalan malların, yani ülke bakımından hemen hiçbir değeri kalmayan, iktisadî deyimle marjinal faydası sıfır olan malların satılması demektir”³¹. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti ihraç edilen malların bu özellikte olmasını sağlamak için çok sıkı bir müdahaleci politika izlemiştir.

İhraç edilecek malların neler olduğu ve miktarları özel bir izinle belirlenir ve bu mallar için çok yüksek bir gümrük vergisini ödenirdi. Yabancı tüccar ihracı yasak olan mal almadıktan ve gümrüklerini ödedikten sonra bir müdahale ile karşılaşmazdı. Diğer tarafta ithalat için hiç bir kısıtlama yoktur. Bunun sebebi ithalat sayesinde ihtiyaç duyulan ama üretimi olmayan veya az miktarda üretilen mallar getirildiğinden ithalat iaşecilik ilkesine uygun bir faaliyetti. Dolayısıyla marjinal faydası yüksek ürünlerin ülke pazarlarında yer almasını sağlayan ithalat, hem kolaylaştırılır hem de teşvik edilirdi³².

“İslam iktisadının eksik rekabet şartlarında fiyatlara müdahale edilmesi gerektiği ilkesi Osmanlı iktisat düşüncesi ve tatbikatında büyük bir yere sahip olmuştur”³³. Piyasaların yapısından dolayı devlet narh uygulamak zorunda kalıyordu. Narh uygulamasında temel ölçü arz ve talep şartlarıdır. Devlet bu sayede tekelliliği önlemek istemektedir. Özellikle, arz şartları çok değişken olan ziraat ürünlerinden dolayı devlet narh uygulamak zorunda kalıyordu. Ramazan ayı gibi talebin yüksek olduğu aylarda da fiyatların tekrar belirlenmesi gerekmektedir. Narh fiyatları, kuraklık, ulaşım zorlukları, üretimin savaş gibi sebeplerden dolayı arzdaki daralma nedeniyle yükseltir, arz fazla olduğunda ise düşürülürdü³⁴.

Osmanlı Devleti, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında narh fiyatlarını piyasa fiyatlarından düşük tuttuğundan sorunlarla karşılaşmıştır. Bundan dolayı, istifçilik ve vurgunculuk 1570’lerde artmış ve kronik bir sorun haline gelmiştir³⁵. Örneğin,

³¹ Mehmet Genç, *a.g.e.*, s. 47.

³² Mehmet Genç, *a.g.e.*, s. 47.

³³ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 43, İstanbul, s. 121.

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.m.*, s. 122.

³⁵ Sam White, *a.g.e.*, s. 145.

1580'lerde koyun tedariki ciddi bir sorun haline gelmişti. Etin resmi fiyatı ile piyasa fiyatı arasındaki fark nedeniyle cepler çok büyük zararlara uğradı³⁶.

1.2. Kapitülasyonlar ve Avrupa ile Ticaret

Kapitülasyon, Doğu ve Yakın Doğu memleketlerinin yalnız bir taraflı olarak Müslüman olmayan devletlere tanıdıkları bir takım imtiyazlar hakkında kullanılan bir tabirdir³⁷. Kelime anlamı olarak Latince teslim olmak anlamı da olan kapitülasyon bu kavramla ilgili değildir. Esas olarak Latince *capitulum* (bölüm, fasıl, kısım) manasına gelmektedir ve kapitülasyonlar imzalanırken fasıllara veya bölümlere ayrılmıştır³⁸. Tarihî manada ise kapitülasyonlar bir devletin vatandaşlarının başka bir devletten temin ettiği haklar anlamına gelir³⁹.

Kapitülasyonlar hakkında yapılan en büyük yanılgılardan birisi Osmanlı devleti imzaladığı bu ekonomik anlaşmayla sahip olduğu haklardan ve imtiyazlardan feragat etmekte olduğu ve kapitülasyon verilen devletin vatandaşlarının kanun üstünde tutulduğu üzerinedir. Esasında kapitülasyonlar antlaşma olarak nitelemek yanlıştır ve özü itibarıyla ekonomik bir içeriği yoktur. Yararlananlar kişiler kanun dışında tutulmadığı gibi aksine bu kişilere yasal bir statü kazandırma amacındadır. Kapitülasyonları anlayabilmek için aman ve ahidnâme kavramlarını incelemek gerekir. Aman, dar'ul harb'te yaşayan şahısların dar'ul İslam topraklarından güvenli bir şekilde geçmesi veya kısa süreli yaşaması için verilen teminattır. Aman, şahıslara verildiği gibi bir gruba da verilebilirdi ve teorik olarak bir hicrî yıl ile sınırlıydı. Bu süre dolduğunda Müstemin için iki seçenek vardı; ya bulunduğu bölgeden ayrılması ya da zimmi statüsünü kabul etmesi gerekirdi. Zimmi statüde bulunan gayri-Müslimler cizye ödemeleri ve sultana olan bağlıkları karşılığı can ve mal güvenlikleri ile diğer hakları güvenlik altına alınır, karşılığında ise bu topluluklara kendi hukuklarına göre kendilerini yönetme hakkı verilirdi. Zimmi statüsünü kabul etmeyen müsteminlerin geçici statüleri ise ahidnâmeler (Ahidnâme-i Hümayûn) sayesinde daha kalıcı bir yasal statü haline

³⁶ Sam White, *a.g.e.*, s. 148.

³⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, s. 177.

³⁸ Edhem Eldem, "Capitulations and Western Trade", *The Cambridge History of Turkey*, (Ed.: Suraiya Faroqhi) V. 3, Cambridge 2006, s. 297.

³⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, s. 177.

gelmiştir. Müstemin statüsü bu sayede imparatorluk sınırları içerisinde yaşamak isteyen Müslüman olmayan belirli devletlere tabi yabancılar için kullanılmaya başlandı⁴⁰.

“Osmanlı Devleti'nde harbî statüsündeki Batılılara imtiyazlar tanınırken daima İslam hukuku, özellikle de Hanefî mezhebi esaslarına riayet edilirdi. Yeni bir kapitülasyon düşünüldüğünde Şeyhülislamdan fetva istenirdi. Aynı şekilde, eğer kapitülasyon himayesi altında bir yabancı tüccarla (müste'men) bir Müslüman arasında mesele çıkarsa konuyla ilgili fetva alınırdı. Bir harbiye eman garantisi vermenin en önemli şartı dostluk ve sadakat vaadiyle müracaat etmesiydi. Nitekim konuyla ilgili ahidnâmelerin ilk satırında daima bu husus belirtilirdi”⁴¹.

Ahidnâmeler Batıda kapitülasyonlar olarak bilinmektedir. Bu belgeler karşılıklı olarak imzalanan bir antlaşma değildir. Tek taraflı bir imtiyaz olarak bağışlanan ahidnâmelerden zımnen karşılıklı menfaatler beklenir. Bunlar karşılıklı olarak gerçekleşmezse padişah daha önce mevcut olan dostluk ve samimiyetin bozulup ihlal edildiğini belirterek ahidnâmeyi ilga edebilirdi. Nitekim bir ara Venedik'te ticaret yapan Müslüman tüccarın kara ve denizde yol güvenliğinin sağlanmasını Venedik garanti edemeyince Osmanlı hükümeti Venedik'i uyardı⁴². Diğer önemli bir husus ise bütün beratlar gibi ahidnâmeler de onu veren padişahın şahsıyla kaim olmasıdır ve daha sonra gelen hükümdar tecdid ederse yenilenmiş olmasıdır⁴³.

Kapitülasyonlar ilk defa 1352 yılında Cenovalılara, Manisa bölgesindeki Avrupadaki tekstil sanayii için gerekli bir madde olan şap tekeline vererek Venedikle olan mücadelesinde kendi tarafına çekmek için verilmiştir. Bunu 1380 yılların sonunda Venediklilere verilen kapitülasyonlar takip etmiştir. Fatih Sultan Mehmed Venedik'le Balkan kıyılarının ve Ege adalarının kontrolü için savaşa girdiğinde, Venediklilere verilen kapitülasyonların benzeri Floransalılara da tanınmıştır. 1498'de II. Bayezid Venedik'e savaştığı zaman aynı kapitülasyonlar bu sefer Napoli kralına verilmiştir⁴⁴.

Halil İnalçık Osmanlı Devletinin kapitülasyonları malî ve politik amaçları için kullandıklarını söyler. Malî amaç Osmanlı topraklarından geçen tüccarlardan ve ihraç edilen ürünlerden vergi almak bu sayede hazinesine gelir elde etmektir. Politik olaraksa

⁴⁰ Edhem Eldem, *a.g.m.*, s. 294.

⁴¹ Halil İnalçık, “İmtiyazat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.22, Ankara 2000, s. 245.

⁴² Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 245.

⁴³ Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 245.

⁴⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 243.

amaç batılı devletlere verilen imtiyazlar sayesinde hem kendi çıkarlarını ve güvenliğini sağlamak hem de batılı devletleri birbirlerine karşı kullanmaktı⁴⁵.

Suriye ve Mısır'ın feth edilmesiyle kapitülasyonlar daha da önemli hale gelmiştir. Osmanlı Devleti bu sayede Doğu-Batı ticaretini tamamiyle kontrolü altına aldı. I. Selim zamanında Mısır'ın fethinden sonra memlukların Fransızlara ve Katalonyalılara verdiği kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti tarafından yenilendi. Bu kapitülasyonlar Fransızlara verilen kadar geniş değildi; fakat ilk defa Fransızlar Osmanlı Devletinde ticaret yapmak için ayrıcalık kazanmıştır. 1540 yılında Venedik'e verilen en geniş kapitülasyonların aynısı 1569'da Fransa'ya verilmiştir. 1536'da Fransızlara verilen kapitülasyonlar taslak olarak kalmış ve Kanunî Sultan Süleyman tarafından onaylanmamıştır. 1581 yılında eklenen özel bir madde ile diğer Avrupa devletlerine tabi tüccarların Fransız bayrağı altında ticaret yapmalarını sağlamıştı. 1580 yılında İngilizlere. 1612 yılında ise Hollandalılara kapitülasyonlar verilmiştir⁴⁶.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve XVII. yüzyılın başında batılı devletlerin Osmanlı Devletinden kapitülasyon almak için bir yarış içerisinde olduğu söylenebilir, bu dönemde sekiz tane kapitülasyon batı Avrupalı devletlere verilmiştir. Bu batılı devletlerin bölgedeki artan ilgisini göstermektedir. Osmanlı Devletiyle yakın ilişki kurarak batılı devletler kendilerine ticarî ve diplomatik avantaj sağlamak istiyorlardı. Kapitülasyonların ticarî bir antlaşma olduğu algısının nedeni daha çok tüccarların yararlanması olduğu söylenebilir, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batı Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarındaki ticarete yönelik ilgisinin artmasıyla beraber, kapitülasyonlara öncelikle yasal bir çerçeve kazandırmak için verilmişse de Osmanlı devleti kapitülasyonları kendi politik amaçları için de kullanmıştır⁴⁷. Osmanlı Devleti aynı zamanda kapitülasyonları yeni ittifaklar kurmak için diplomatik bir aygıt olarak kullanırken batılı devletler diplomatik avantajlarının yanı sıra ekonomik genişleme için bir araç olarak görmüşlerdir⁴⁸.

XVI. yüzyıl dünyada ticaret yollarının büyük coğrafi keşiflerden dolayı yön değiştirmeye başladığı bir dönem olarak görülmektedir. Kuzey Avrupa kıyılarında kurulan limanlar yavaş yavaş Akdeniz'de bulunan limanların yerini almaya başladı.

⁴⁵ Halil İncalcık, *a.g.m.*, s. 245.

⁴⁶ Halil İncalcık, *a.g.m.*, s. 243.

⁴⁷ Edhem Eldem, *a.g.m.*, s. 295.

⁴⁸ Edhem Eldem, *a.g.m.*, s. 296.

Ekonomik ve ticarî ağırlık Akdeniz'den Ümit Burnu'na ve Atlantik Okyanusu'na taşındı. Avrupalı tüccarlar doğu'nun geleneksel ürünlerini aracısız olarak Avrupa limanlarına taşıyordu. Amsterdam baharat tekeli eline geçirdi. Amerikan'dan İspanya limanlarına gelen altın ve gümüş Avrupa'ya ve Akdeniz dünyasına yayılmıştı. Ancak bütün bu gelişmeler, Avrupa ülkeleri açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun önemini azaldığı anlamına gelmiyordu. Avrupa'nın ekonomik ve ticarî çıkarlarının Atlas Okyanusu'na kaymasına rağmen, Anadolu, Avrupa ticareti için önemini koruyor ve Avrupalı tüccarlar pek çok hammaddeyi buradan tedarik etmeye çalışıyorlardı⁴⁹.

1569 yılına kadar Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasındaki ticarete başta Venedik olmak üzere İtalyan devletleri etkin rol oynamıştır⁵⁰. Bundan dolayı XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı devletinin hacim olarak en fazla ticaret yaptığı devlet Venediklilerdi. Mısır ve Suriye'den yapılan baharat ticaretinin tamamı Venedikliler tarafından yapılıyordu. Osmanlı devleti barış zamanlarında Venedik'e birtakım imtiyazlar vermişti. Örneğin, 1546 yılında 25.000 düka altın karşılığı şap madenleri bu sefer işletilmesi için Venedik'e verilmişti. Venedik ile olan ticaret savaş ve çatışmalara rağmen XVI. yüzyılda devam etmiştir. Osmanlı limanlarına Venedikli tüccarlar tarafından yünlü kumaşlar, kendir, ipek brokar ve satenleri, kağıt, cam eşya ve ayna gibi işlenmiş ürünler getirilmekteydi. Ülkelerine ise baharat, buğday, ipek, yün, pamuk, ipliği, deri ve ecza maddeleri götürmekteydiler⁵¹.

XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyılın başında meydana gelen en önemli olaylardan birisi de Levant ticaretinin İngiltere ve Hollanda gibi Devletlerin doğu Akdeniz ticaretinde rol almalarıyla kademeli olarak beynelmileleşmesidir⁵². Bunun sonucu olarak Venedik'in Osmanlı Devletiyle olan ticareti git gide azalmış ve Venedik, Osmanlı pazarındaki etkisini kaybetmiştir⁵³.

Osmanlı Devleti hakimiyetinde Doğu Akdeniz pazarları bu yüzyılda önceki yüzyıla göre Avrupalı devletler için daha zengin ve çekici olmuştur. Kapitülasyonlar sayesinde Fransa, Venedik ile Doğu Akdenizdeki rekabetini arttırmıştır. Fransız konsolosları İmparatorluğun çeşitli şehirlerine yerleşmişti. 1570-1573 Osmanlı-Venedik

⁴⁹ Zeki Arıkan, "SIR PAUL RYCAUT: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir", *Osmanlı Araştırmaları*, C.XXII, İstanbul 2003, s. 110.

⁵⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, İstanbul 2009, s. 139.

⁵¹ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 143.

⁵² Edhem Eldem, *a.g.m.*, s. 289.

⁵³ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1983, s. 3.

savaşından sonra Fransa, Doğu Akdenizde etkisini artırmıştı. XVII. yüzyılın başında Fransa'nın Doğu Akdenizde tekne sayısı bin civarındaydı. Fransa hacim olarak ticaretini oldukça arttırmıştı. Fransa'nın ticaret hacmi 30 milyon livres'e yaklaşmıştı. Bu da yaklaşık olarak Fransa'nın ticaretinin yarısını oluşturmaktaydı. Fransız tüccarlar Osmanlı Devletine tekstil, kağıt, züccaciye, ve benzeri sanayi malları getiriyorlardı, yanlarında ise pamuk, bez, halı, baharat, kokulu esanslar, ecza ilaçları ve tiftik götürüyorlardı. Diğer Avrupalı devletlere tabi tüccarlar Fransız bayrağı altında ticaret faaliyetlerini yürütüyorlardı⁵⁴.

İngiltere, bu dönemde Doğu Akdenizde Fransa'ya karşı önemli bir rakip olarak ortaya çıkmıştı⁵⁵. 1553 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Haleb'teki bazı İngiliz tüccarlara imparatorluk sınırları dahilinde özgürce ticarî faaliyette bulunma hakkı tanınmasına rağmen İngiliz tüccarlar bu haktan yararlanmadı. İngiliz tüccarlar baharatı daha ucuz ve aracısız elde etmek istiyorlardı, bunun için de başka yollar bulmak peşinde idiler. Hürmüz'e ulaşmak için Moskova ve İran yolunu kullanmayı planlamaktaydılar. Osmanlı Devleti bu planları engellemek için 1562 yılında İran'a elçi göndermiş daha sonra da Azerbeycan ve Şirvan'ın ele geçirilmesiyle bu yol denetim altına alınmıştır. Planlarında başarısız olan İngilizler Osmanlı Devletiyle tekrar yakın ilişki kurmak için çabaladılar. William Harborne adlı tüccar'ın Kraliçe Elizabeth'den III. Murat'a bir mektup getirmiştir. Fransa'nın ve Venedik'in engel olmaya çalışmasına rağmen III. Murat 1580 tarihinde "dostluk ve sadakat üzere" hareket edilmesi şartıyla İngilizlere ilk kapitülasyonu vermiştir. 1583 yılında ise daha kapsamlı olmak üzere ikinci bir kapitülasyon İngilizlere verilmiştir. Osmanlı Devleti ile ticarî faaliyetleri yürütmek için 1581 yılında *Turkey Company* daha sonra ise 1592 yılında *Levant Company* kurulmuştur. İngiliz tüccarlar için gümrük oranı %3'e indirilmişti⁵⁶.

İngilizler Doğu Akdeniz ticareti için Fransızlarla ve Venediklilerle mücaadele etmişlerdir. İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan ticaret kapsamına giren ürünlerin çok değişik olduğu görülmektedir. İngilizler, Osmanlı'dan ipek, tiftik, pamuk, pamuk ipliği, mazı, deri, sof, misket üzümünden yapılan şarap, zeytinyağı, halı, yağır, baharat, dokuma alıyor; Osmanlılar ise İngiltere'den şayak, türlü türlü renk ve cinsten kumaşlar, çuha, kirpas, canfes, mermerşahi, pazen; siyah tavşan kürkü ithal ediyorlardı.

⁵⁴ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 143.

⁵⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara 1953, s. 2.

⁵⁶ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 144.

Osmanlılar kuzeyli devletle doğrudan ticaret yaparak ihtiyacı olan İngiliz kalayına, çeliğe, kurşuna ve stratejik ürünlere ulaşmak istiyordu. Şunu da işaret etmek gerekir ki savaş malzemesine esas olan kurşun, kalay gibi madenlerin papanın buyruğu gereğince Türklere satılması yasaktı. İngilizler bu yasağa uymuyorlardı⁵⁷.

Gümüş ve gümüş sikkeler erken dönemde batıyla yapılan alışverişte en önemli maddelerdi. Osmanlı Devleti gümüş ithalatını teşvik etmek için gümüş ve gümüş para ithalatına gümrük uygulamamıştır. 1580'den sonra Osmanlı pazarları ucuz Amerikan ve Avrupa gümüş ve gümüş paralarıyla dolmuştur. Bunun neticesi olarak da “fiyat devrimi” olarak nitelendirilen hadise meydana gelmiş, Osmanlı Devleti'nin ekonomisi, devletin ve toplumun geleneksel temelleri sarsılmıştır⁵⁸.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti için topraklarından geçen Doğu-Batı ticaretinin gelişimi her zaman için öncelikli konu olmuştur. Bunun malî olarak avantajlarını da görmüştür. Fakat Avrupalı devletiyle karşılaştığımız zaman Osmanlı Devletinin ticarî anlamda geri kaldığını söylemek de mümkündür⁵⁹.

⁵⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorlu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 427.

⁵⁸ Halil İnalçık *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 145.

⁵⁹ Edhem Eldem, *a.g.m.*, s. 296.

İKİNCİ BÖLÜM

MEMNU META TİCARETİNİN ARTMASINDAKİ ETKENLER

2.1. Fiyat Hareketleri

Ortaçağda bir memleketteki ekonomi ve maliyeyi şekillendiren temel faktör paranın değerinin o ülkedeki maden stokuna bağlı olmasıdır. Günümüzde olduğu gibi para hacmi istendiği kadar arttırılamazdı. Devletin altın ve gümüş parayı hazinede biriktirmesi, kamu giderlerindeki artış piyasayı etkiler ve para sıkıntısı baş gösterirdi. Bu sebeple Ortaçağ İslam dünyasında halk, hükümdarın hazinesinde para yığıp saklamasını kötü görürdü. İyi hükümdar parayı çeşitli yollardan piyasaya süren hükümdardı. Yeni madenler bulunması altın ve gümüş stokunu arttırmak için iyi bir yoldu ama bu da her zaman mümkün olan bir şey değildi. Osmanlı'da sık sık tağşişler yapılarak yeni akça basılmasının bir sebebi de yastık altındaki paraların piyasaya çıkmasını sağlamaktı⁶⁰.

Batı Avrupa'da XVI. yüzyılda ortaya çıkan fiyat hareketleri Osmanlı İmparatorluğunda da eski dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi temel olarak uzun mesafeli ticaret faaliyetleri yoluyla yayılmıştır. Batı Avrupada artan fiyatlar ve diğer fiyatlardan daha hızlı bir şekilde tarımsal ürünlerin fiyatlarının da artmasıyla Avrupa'nın Batısı ve Doğusu arasında ciddi oranda fiyat farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gelen Avrupalı tüccarlar buğday ve benzeri gıda maddeleriyle loncaların hammadde olarak kullandığı metalleri daha yüksek fiyatlarla satın alarak Avrupa'ya götürmüşlerdir. Bu ticaret sonucunda Batı'daki fiyat hareketleri Doğu'ya da aktarılmıştır. *“Ortaya çıkan bu fiyat farkı nedeniyle Doğu havzası mal ihraç ederken, Batı havzası da ödemelerini Yeni Dünya'dan gelen altın ve gümüşle yapmış ve böylece Osmanlı ülkesine büyük miktarlarda değerli maden girmiştir. Dolaşımdaki altın ve gümüşün artması da fiyat artışına süreklilik kazandırmıştır”*⁶¹.

Osmanlı ekonomisini derinden etkileyen fiyat hareketlerinin arkasında bir ölçüde Avrupa kaynaklı fiyat hareketleri, bir ölçüde de Osmanlı Devleti'ndeki yaşanan iktisadî, malî ve demografik gelişmeler bulunmaktadır. Osmanlı Devletinde fiyatların

⁶⁰ Halil İnalçık, *Doğu-Batı Makaleler I*, Ankara 2005, s. 151-155.

⁶¹ Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 146.

çok daha hızlı olarak artmaya başlamasının görünürdeki nedeni ise, merkezî devletin mali güçlükleridir⁶².

Ömer Lütfi Barkan, fiyat artışlarının Osmanlı tarihinde olumsuz bir dönüm noktası teşkil ettiği ve Osmanlı Devletinin gerilemesinin en önemli sebeplerinden biri olduğunu söyler. Devlet maliyesi, toprak rejimi ve sanayi üzerinde fiyat devriminin olumsuz etkileri olduğunu dile getirir. Merkezî devletin gelirleri hem fiyat artışlarının hem de bütçe harcamalarının gerisinde kalmıştır. Böylece XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı bütçeleri fazla verirken yüzyılın sonlarında açık vermeye başlamıştır. Bunun sebebi devletin vergi gelirlerini enflasyona rağmen arttırmamasıdır⁶³.

Ancak son yapılan araştırmalar Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyılın sonlarında yaşadığı ekonomik ve malî sıkıntıların kaynağının doğrudan Avrupa'da başlayan fiyat devriminden ve Batı'dan ithal edilen enflasyondan belli bir ölçüde etkilenmekle birlikte Osmanlı Devletinin kendi içerisindeki askerî, siyasî ve malî problemlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus artmış ve kentleşme hızlanmış, kırsal kesimle kentler arasındaki ekonomik bağlar gelişmiş, pazar için üretim çoğalmış ve para kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Balkanlar ve Anadolu'da yerel ve bölgesel pazarlar yaygınlaşmış ve para ekonomisi güçlenmiştir. Bu gelişmeler sonucunda paranın tedavül hızı artmış bu da fiyatların gram gümüş cinsinden yükselmesine yol açmıştır. Bu çerçevede değerli madenlerin bollaşması fiyat artışlarının sebebi değil, fiyat artışlarını destekleyen ve sürmesini sağlayan bir etken olarak yorumlanabilir⁶⁴.

*“XVI. yüzyılın başlarında Macaristan, Suriye, Mezopotamya ve Mısır gibi yeni bölgeler de imparatorluğa katılmıştı. Askeri başarılar, imparatorluğun genişlemesi ve Mısır gibi yeni eyaletlerden merkeze akan gelirler, devlet maliyesini güçlendirmişti. Ancak yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun genişleme süreci sınırlarına ulaştı. Yüzyılın ikinci yarısında doğuda Safevilerle batıda ise Habsburglarla girilen uzun ve yorucu savaşlar, merkezi hazinenin daha önceki dönemde oluşturulan rezervlerini tüketiyordu. 1578'de İran ile yeni bir savaşa daha girilince, devlet askere ödeme yapabilmek için gerekli gümüşü bulmakta zorlanmaya başladı”*⁶⁵.

⁶² Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi*, İstanbul 1993, s. 100-101.

⁶³ Ömer Lütfü Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten* 34 (1970), s. 557-607.

⁶⁴ Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s.146-147.

⁶⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2007, s. 145.

Bu yüzden fiyat devrimini Osmanlı maliyesi üzerindeki etkisi daha sınırlıdır. Osmanlıların malî meselelerinin çok daha önemli sebepleri vardır. Bütçe açıkları ve taşışler, her şeyden önce, savaş teknolojisindeki gelişmeler yüzünden merkezde devamlı silah altında tüfekle talim yapan büyük ordular beslemek zaruretinden ve doğuda ve batıda uzun süren yıpratıcı savaşların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda yeni savaş teknolojisi merkezî devletin askerî harcamalarını hızla arttırmıştı. XVI. yüzyılın ortalarında tımarlı sipahilerin Osmanlı ordusunun iskeletini oluşturduğu dönemde, askerî harcamaların yaklaşık yüzde 30-40'ı, sipahilerin kırsal nüfustan topladıkları ve yerinde harcadıkları kaynaklarla karşılanmaktaydı. Ancak ok, yay ve kılıçla donanmış sipahiler, Avusturya'nın tüfekli askerleri karşısında etkinliğini kaybedince, Osmanlı ordusunda da ağırlık ateşli silahlarla donatılmış daimi merkez ordusuna kaydırıldı. Yeniçerilerin sayıları 1550'lerde 13 binden 1600'lerde 38 bine yükselirken, bu değişikliğin yükünü merkez hazinesi karşılamak zorunda kaldı⁶⁶. Bu durum sadece Osmanlılara has bir şey olmayıp XVI. yüzyılda gelişen savaş teknikleri sebebiyle Avrupa ve Asya'daki pek çok devlet aynı malî baskılara maruz kalmışlardır⁶⁷.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ticaret yolları üzerindeki konumu dolayısıyla parasal istikrarı konuması oldukça zorlaşmıştır. XII. yüzyılda Orta Avrupa ve Balkanlarda büyük gümüş yatakları bulunmuştur. Avrupa Doğu'dan ihracata göre daha fazla ithalat yapmaktaydı. Satın aldığı ürünleri gümüş ve altın ile ödemekteydi. Dolayısıyla Yeni Dünyadan Avrupa'ya gelen değerli madenler Doğu-Batı ticaretinde büyük bir değişime yol açmamış fakat ticaret hacminin artmasına neden olmuştur. Osmanlılar XV. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz'deki ticaret yollarını ele geçirdikten sonra değerli madenlerin imparatorluk topraklarına girişini teşvik etmiştir. "Kıtalararası değerli maden akışı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında daha da yoğunlaştı. Groschen ya da guruş olarak adlandırılan büyük boy gümüş Avrupa sikkeleri, Osmanlı piyasalarında giderek artan boyutlarda dolaşmaya başladı. Ancak, Asya'ya karşı verilen ticaret açıkları nedeniyle, Osmanlılar altın ve gümüşün doğuya doğru yol almasını engelleyemediler"⁶⁸.

⁶⁶ Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum* 6, Louvain 1980, s. 289- 311.

⁶⁷ Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 147.

⁶⁸ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 146.

Fiyat hareketlerinden en fazla etkilenen kesimler lonca çalışanları ve kentli tüketiciler olmuştur. Çünkü kentlerde gıda fiyatları artarken, ücretlerdeki artışlar Avrupa'da olduğu gibi fiyatların bir hayli gerisinde kalmıştır⁶⁹.

Devlet narh fiyatlarını mümkün olduğu kadar aşağı tutmaya çalışsa da tekel ve kontrol şartları sonucu fiyatların yükselmesini önleyememiştir. Ayrıca Avrupalı tüccarın verdiği yüksek fiyatlar, vurgunculuğu ve kaçakçılığı destekleyen bir ortam yaratmıştır. Bu yüzden izinli tüccar, sıkı kontrol altında bulundurulmuş ama yine de onların mallarını daha yüksek fiyat veren yerlere satmasını engellemek her zaman mümkün olmamıştır⁷⁰.

2.2. XVI. Yüzyılda Ortaya Çıkan Demografik Değişim

Osmanlı Devleti'nin demografisi için genel olarak tipik Akdeniz kalıbına uyduğu söylenebilir⁷¹. Braudel'e göre nüfus XVI. yüzyılda Akdeniz'de yaklaşık olarak 2 katı artmıştır, ayrıca 1571 yılındaki İnebahtı savaşı sırasında 60 ila 70 milyon toplam nüfusa ulaştığını söyler⁷². Braudel Osmanlı imparatorluğunun toplam nüfusun XVI. yüzyılın sonunda 22 milyon olduğunu tahmin eder. Braudel ulaştığı bu sayıya Irak, Hicaz, Yemen ve Habeşistan'ı dahil etmemiştir. Bu tahmine göre nüfusun bölgeler üzerindeki dağılımı Avrupa ve Asya yakaları için 8'er milyon, Mısır, Tunus ve Cezayir için 2-3'er milyon civarındadır⁷³.

Bölgesel Tahrir Defterlerinin bulunmasıyla imparatorluğun merkez eyaletleri hakkında demografik açıdan bilgi edinme şansı doğdu. Mufassal Tahrir Defterlerinde bir bölgede bulunan hanelerin sahip olduğu arazileri, tarım üretkenliği ve bütün vergilere dair veriler bulunmaktaydı⁷⁴. Tahrir Defterlerinde bilgiler, kırsal kesimlerdeki ve şehirlerdeki vergi veren hanelerin sayısına ulaşmaya imkân vermektedir. Ömer Lütfi Barkan çalışmasında, hane başı 5 kişilik bir çarpan kullanmış ve imparatorluğun Irak, Mısır ve diğer eyaletleri haricinde 1520'lerde toplam nüfusunu 12-12.5 milyon arası olduğunu tahmin etmiştir. 1570 yılında ise yine Tahrir Defterlerine dayanarak 30-35

⁶⁹ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 122-142.

⁷⁰ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2014, s.281.

⁷¹ Sam White, *a.g.e.*, s. 88.

⁷² Fernand Braudel, *The Mediterrean and the Mediterreanean World in the Age of Philip II*, vol. New York, 1972, s. 394-417.

⁷³ Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 395.

⁷⁴ Sam White, *a.g.e.*, s. 89.

milyon arası bir rakama ulaşır bu rakamda Irak'ın ve Mısır'ın tahmini nüfusları da dâhildir⁷⁵.

Halil İnalçık, Barkan'nın bulduğu bu yüksek sayının abartılı olduğu söyler⁷⁶. Barkan'nın 1535-1600 arasında yüzde altmışlık bir büyüme varsayımıyla ve Osmanlı fütühatının somut koşullarını göz önünde bulundurmadığından, dolayısıyla 1535 sonrasında kazanılan toprakların nüfusunu da ekleyerek bu rakama ulaştığını belirtir. İnalçık'a göre “*Suriye, Güneydoğu Küçük Asya ve Macaristan için belgelenmiş olduğu üzere, genellikle Osmanlıların yeni fethettiği topraklarda refah düzeyi ve nüfus önce düşüyor; ancak Osmanlı yönetiminin iyice yerleşmesiyle birlikte tekrar huzur ve güvenliğin hakim olmasını, belirli bir, toparlama ve gelişme ile birlikte nüfus artışı izliyordu*”⁷⁷.

Bu dönemde şehirli nüfusu da artmıştır. 1520'lerde vergi mükellefi 3000'den fazla olan sadece iki şehir vardır. Bunlar Bursa ve Ankara'dır. XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise bu sayı sekize ulaşmıştır. 1,000-2,999 arası vergi mükellefine sahip orta büyüklükteki kentlerin sayısında artış olmuştur. 1520'de yirmi olan orta büyüklükteki kent sayısı yüzyıl sonunda yaklaşık iki katına ulaşmıştır. Yine bu yüzyılın başında köy olan birçok yerleşim yüzyılın sonunda 400 vergi mükellefine sahip küçük kent haline gelmiştir⁷⁸. Aşağıdaki tabloda 1520-1530 yılları arasında Türkiye'de nüfus dağılımını görmemiz mümkündür:

⁷⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, s. 1-26.

⁷⁶ Halil İnalçık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review* 1, 1978, s. 69-96.

⁷⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 66.

⁷⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul 2004, s. 16-18.

Tablo 1: Sultan Süleyman Tahrirlerine Göre 1520-1530 Tarihleri Arasında Türkiye’de Nüfus Dağılımı⁷⁹

Vilayetler	Hane Adedi			Hane Toplamı	Nüfus Toplamı
	Müslüman	Hristiyan	Yahudi		
Anadolu	540.963	4.471	---	545.434	2.272.170
Karaman	143.963	2.448	---	84.654	423.270
Zülkadriye	66.776	2.687	---	69.463	347.315
Diyarbakir	72.675	11.979	---	84.654	423.270
Rum	118.683	55.237	---	173.920	869.600
Arap	131.399	414	---	131.843	659.215
TOPLAM	1.073.750	77.266	---	1.151.016	5.755.080
Rumeli	211.783	824.643	4.061	1.040.000	5.202.285
İstanbul	?	?	?	?	400.000(?)
TOPLAM					5.602.285
GENEL TOPLAM					11.357.365

XVI. yüzyılda büyük bir kentleşme yaşandığı söylenebilir. 1530-1580 yılları arasında incelenebilir verilerin bulunduğu otuz altı Anadolu kentinde yıllık nüfus artış oranı yüzde 1,8 ila yüzde 29,9 arasında değişmektedir. Bütün Anadolu göz önüne alındığında ortalama olarak nüfus yıllık yüzde 1,26 oranında artmıştır. Dolayısıyla XVI. yüzyılın sonunda Anadolu’da nüfusun iki katı arttığı söylenebilir. Koç’a göre göçlerin ve doğal nüfus artışı şehirlerde nüfusun artmasındaki en önemli faktörlerdir. Kırsal kesimdeki yerleşik nüfus da bu yüzyılın sonunda hızlı bir artış göstermiştir. Örneğin Bursa’da 1521’de 404 olan köy sayısı 1573-1574’te 666’ya yükselirken Manisa kazasında ise 1531’de 192 olan köy sayısı 1575’te 225’e yükselmiştir⁸⁰. Koç, bu artışını şu şekilde yorumlamıştır: *“Bu nüfus artışı XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başlarında görülen ekonomik gelişme, fetihlerin getirdiği kısmî zenginlik, yerleşikliğe olan yönelim, tarımsal alanda yoğunlaşan etkinlik ve siyasal düzenin oturmuş olması gibi faktörlerin tesiriyle oluşan ekonomik büyüme ve sosyal gelişme ile alakalı olmalıdır”*⁸¹.

XVI. yüzyılın sonunda ise artan nüfus birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Nüfustaki bu büyümenin en çarpıcı yanı yetişkin bekâr erkek sayısındaki olağan üstü artıştır. Mesela 1558-1559 yıllarından 1575- 1576 yıllarına kadar geçen on

⁷⁹ Ömer Lütfi Barkan, *a.g.m.*, s. 11.

⁸⁰ Yunus Koç, “Nüfus (Osmanlı Dönemi)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 295.

⁸¹ Yunus Koç, *a.g.m.*, s. 296.

yedi yıllık süre zarfında Bozok sancağında vergi mükellefi hane sayısında % 23,7'lik bir artış görülürken yetişkin bekâr erkek nüfus sayısında aynı dönemdeki artış oranı % 100 civarındadır. Üzerinde çalışma yapılmış sancakların tamamı için benzer bir durum söz konusudur. Dolayısıyla nüfusun Ortaçağ şartlarında bu şekilde olağan üstü artışı bir krizin habercisi olarak mütalaa edilir. Artışın getireceği sorunlar da ikinci bir kriz dönemine yol açacak ve sistemin bu yoğunluğu hazmedememesi, değişen dünya şartları karşısında gerekli reflekslerin gösterilmemesi neticesinde bir toplumsal kargaşa ortamı olan Celali isyanları dönemi başlayacaktır⁸².

Nüfus artarken hane başına düşen arazi miktarı da kayda değer biçimde azalmıştır. Tahrirlerde hane başına verilen arazi ölçüsü tam çift, yarım çift veya bundan daha az miktarlarda belirtilirdi. XVI. yüzyılın sonunda arazilerin miras yoluyla paylaşılması neticesine çift-hane sistemi bozulmuştur. Örneğin 1520'ler ve 1570'ler ve 1580'ler arasında çift/hane oranının Aydın'da 0,66'dan 0,53'e, Hamid'de 0,42'den 0,34'e ve Rum'da 0,44'ten 0,27'ye düştüğü görülmektedir⁸³. Anadolu'nun neredeyse tamamında tam çift sahibi ailelerin oranı dikkat çekici düzeyde düşerken, az topraklı veya topraksız olarak belirtilen kişilerin sayıları hızla artmıştır⁸⁴.

Nüfus baskısının en çarpıcı göstergesi olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısında nüfusun artmasına rağmen üretim miktarlarının aynı oranda artmaması gösterilebilir. *“Tahrirlerin 1520-1574 arasında iki ve hatta üç katlık nüfus artışına işaret ettiği Kuzey Anadolu'nun on sancağını kapsayan bir araştırmaya göre, buğday ve arpa üretimi çoğu durumda ancak %30-40'lık bir artış gösterdi. Hiçbir sancakta genel tahıl üretimi doyurulacak kişi sayısının yarısı kadar bile artmadı. Aynı kalıp Anadolu'nun diğer kesimleri için de geçerlidir”*⁸⁵.

⁸² Yunus Koç, *a.g.m.*, s. 297.

⁸³ Sam White, *a.g.e.*, s. 97.

⁸⁴ Oktay Özel, “Population Changes in Ottoman Anatolia: The ‘Demographic Crisis’ Reconsidered”, *International Journal of Middle East Studies*, 36, Cambridge 2004, s. 185.

⁸⁵ Sam White, *a.g.e.*, s. 99.

2.3. Kıtık

XVI. yüzyıl sonları Osmanlı Devletinde özellikle verimli yerlerdeki hızlı nüfus artışından dolayı kıtlık ve gıda sıkıntıları bakımından oldukça kritik bir dönemdir. 1560 sonlarından 1580'lere kadar imparatorlukta kıtlık geniş bölgeleri içine alan bir düzeye ulaşmıştır. Bu yıllara ait Mühimme Defterlerinde bu sıkıntı ile ilgili bilgiler bulmamız mümkündür. Mühimme Defterlerinde tarımı tehdit eden unsurlarla ilgili fikir sahibi olabiliriz. Gerek fare sürülerinin mahsulü yiyip bitirmesi gerekse çekirge sürülerinin tarlaları baştan sona silip süpürmesi kayıtlara geçen örneklerdir⁸⁶. Orhan Kılıç tarafından hazırlanmış aşağıdaki tabloda, Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü coğrafyada tespit edilen kıtlık olayları kronolojik sıra içerisinde verilmiştir:

Tablo 2: XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıtlık Olayları⁸⁷

KITLIK BÖLGESİ	TARİHİ	KITLIĞI ÇEKİLEN MADDE	KITLIK SEBEBİ	KAYNAK
Azak, Özi, Eflak, Boğdan	1560	Zahire ve her türlü yiyecek maddesi	Siyasi olaylar ve kuraklık	Mühimme 3, 324/949, 441, 1321, 445/1333
Dubrovnik, Sakız, Rodos, Limni, İstanköy, Midilli, Tarhanyar, Sığacık ve Seferhisar	1564	Zahire	?	Mühimme 6, 108/226
Mısır	1564	Buğday	Kuraklık	Mühimme 6, 226/485
Çeme, İzmir, Ayasluğ, Urla	1565	Hububat	Ekilebilir alanların darlığı	Mühimme 6, 627/1382, 422/896, 435/926
Van	1565	Hububat	Kuraklık	Mühimme 6, 327/690
Lapseki	1565	Hububat	Kuraklık	Mühimme 6, 345/731

⁸⁶ Sam White, *a.g.e.*, s. 120.

⁸⁷Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler Ansiklopedisi* C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 718-722.

Androz Adası	1565	Hububat	Kuraklık	Mühimme 6, 391/824
İstanbul	1565	Et	Belli değil	Mühimme 6, 641/1407
Dubrovnik	1565	Zahire	?	Mühimme 5, 5/106
Bağdad	1565	Zahire	Kuraklık	Mühimme 5, 65/153
İstanbul	1566 Kış	Et	Koyun sevkiyatının gecikmesi	Mühimme 6, 604/1333
Edirne	1566 Kış	Et	Yeterli koyun bulunmaması	Mühimme 6, 604/1334
Kilis	1566 Kış	Zahire	Usulsüz olarak dışarıya erzak satılması	Mühimme 5, 311/811
Mısır	1566 Kış	Hububat	Nil nehrinin suyunun az, su beklentilerinin harap ve kuraklık olması	Mühimme 5, 312/813, mühimme 5, 340/895
Yenişehir	1567 Sonbahar	Hububat	Kuraklık	Mühimme 7, 63/174
Bosna-Hersek	1570 Bahar	Hububat	Kuraklık	Mühimme 9, 82/214
Üsküp, Vulçitrin, Noveberda	1570 Yaz	Hububat	Kuraklık	Mühimme 14, 172/249
Mısır	1571 Kış	Buğday	Nil nehrinin sularının yükselmemesi	Mühimme 14, 764/1101, Mühimme12, 574/1093
İstanbul	1571-572	Pirinç ve Baharat	Zahire naklini suistimal edip Mısır'dan İstanbul'a gönderilen pirinç ve baharatın Rodosçuk	Mühimme 10, 57/80

			taraflarında boşaltılıp satılması	
Şam (Tebûk Kalesi)	1571	Hububat	Kuraklık	Mühimme 12, 164/348
İznik, Yenişehir	1571 Bahar	Hububat	Çekirge İstilasası	Mühimme 12, 301/618
Akhisar, Geyve	Yaz başları			
Peçin	1571 Yaz	Hububat	Kuraklık ve çekirge istilasası	Mühimme 12, 513/983
Vidin	1571 Sonbahar	Zahire ve hayvan yemi	?	Mühimme 16, 324/570
Kıbrıs	1572 Bahar	Hububat	Kuraklık	Mühimme 12, 557/1066
Kudüs	1572 Bahar	Hububat ve zahire	Kuraklık ve ekilebilir alanların yetersizliği	Mühimme 12, 606/1162
İstanbul	1573 Kış	Un	Şiddetli kar yağışı, fırtına ve usulsüzlük	Mühimme 23, 193/406, 193/407, 193/408
Kudüs	1574 Bahar	Hububat ve zahire	Kuraklık	Mühimme 24, 126/349
Habeş	1574 Yaz	Zahire	Ekilebilir alanların azlığı	Mühimme 26, 12/35
Edirne	1574 Yaz	Zahire	Zahire toplayanların usulsüzlüğü ve kuraklık	Mühimme 24, 71/197, Mühimme 26, 150/395, 150/394
İstanbul	1574-1577	Zahire, odun v.s.	Genel kıtlık olayının yansıması	Mühimme 26, 182/491, 299/873, 303/877, 305/855, 305/886, 320/921, 355/964, 337/968, 338/972 Mühimme 27, 2/22, 242/562, 390/935, 390/936,

				Mühimme 28, 196/462, 354/899, Mühimme 33, 16/32, 93/191
Rumeli	1575 Kış	Zahire	Kuraklık	Mühimme 27, 137/320
İnebahtı	1576 Kış	Zahire ve Hububat	Kuraklık	Mühimme27, 242/562
Van	1575-1577	Hububat	Kuraklık ve ekinlere bulaşan yerâk (sam) hastalığı	Mühimme 27, 307/734, Mühimme 28, 4/9, 316/797, Mühimme 29, 13/30, Mühimme 30, 19/47, 19/48, 29/71, 84/200
Kıbrıs	1572-1576	Hububat	Çekirge istilas	Mühimme 28, 42/104
Kefe-Azak	1578 Bahar-Yaz	Hububat	Çekirge istilas	Mühimme 32, 213/401, Mühimme 35, 14/28, 134/340, 200/509
İskenderiye ve Podgariçe	1579 Kış	Zahire	Yasağa aykırı olarak düşman tarafına zahire gönderilmesi	Mühimme 36, 93/271
Halep, Uzeyr	1579 Bahar	Hububat	Kuraklık ve zirai alanların yetersizliği	Mühimme 32, 336/614, Mühimme 36, 23/70
Musul	1579 Kış	Hububat	?	Mühimme 36, 47/142
Şam-Beyrut	1589 Kış	Zahire	?	Mühimme 36, 47/220
Van	1579 Bahar	Hububat	Kuraklık	Mühimme 36, 273/717

Trablusgarp	1579 Yaz	Zahire	?	Mühimme 36, 364/941
Ege Adaları, Limni	1579 Sonbahar	Zahire	?	Mühimme 40, 208/468
Anadolu, Manisa	1580 Bahar	Zahire	?	Mühimme 39, 325/631, Mühimme 43, 146/671
Ege Adaları- Rodos	1580 Bahar	Zahire	?	Mühimme 43, 12/220
Rumeli- Gümülçine	1580 Yaz	Zahire	?	Mühimme 43, 231/467
Kırım	1580 Kış	Hububat ve Zahire	Yaz aylarında yaşanan kuraklığın yansımaları	Mühimme 39, 121/291, Mühimme 40, 223/500
Tiflis	1581 Bahar	Hububat ve Zahire	Kuzey Karadeniz'deki genel kuraklık ve kıtlık olaylarının yansımaları	Mühimme 44, 53/103
Batum, Fatsa	1582 Yaz	Zahire	?	Mühimme 48, 135/368
Şam	1583 Yaz	Hububat	?	Mühimme 49, 134/456, 142/477
Ege Adaları- Rodos	1583 Yaz	Hububat ve Zahire	?	Mühimme 49, 140/470
Halep	1583 Yaz	Hububat ve Zahire	?	Mühimme 52, 106/261
Trabluşam	1584	Hububat ve Zahire	Kuraklık	Mühimme 44, 221/465, Mühimme 52, 532/604, 283/752, 299/800
Şam-Harran	1585 Kış	Zahire	?	Mühimme 55, 134/253

Kütahya	1585 Bahar	Hububat ve Zahire	Kuraklık	Mühimme 55191/346
Ege Adaları-İstanköy	1585 Bahar	Hububat	Kuraklık	Mühimme 55, 226/409
Zülkadırlü	1585 Yaz	Hububat ve Zahire	?	Mühimme 59, 41/182
Rumeli-Edirne	1585 Yaz	Hububat	?	Mühimme 58, 114/302, 253/643, 235/642
Rumeli-Tımışvar	1585 Yaz	Hububat ve Zahire	?	Mühimme 58, 160/441
Anadolu-Bursa	1585 Yaz	Hububat ve Zahire	Kuraklık	Mühimme 58, 223/579, 297/752
Ege Adaları-Taşoz, İmroz	1585 Yaz	Hububat ve Zahire	Kuraklık	Mühimme 58, 235/602, 289/736
Rumeli-Berkofça, İnebahtı ve Kırkkilise	1585 Sonbahar	Hububat ve Zahire	?	Mühimme 60, 46/112, 57/131
İstanbul	1585-1587	Hububat ve Zahire	Genel kıtlık olaylarının Yansıması	Mühimme 58, 162/431, Mühimme 61, 4/9, 85/208, 65/170, Mühimme 62, 114/251
Rodos	1585 Yaz	Hububat ve zahire	Kuraklık	Mühimme 61, 4/9
Medine	1585 Yaz	Deşşe Buğdayı	Zahire irsalindeki gecikme	Mühimme 61, 105/262
Ünye, Terme, Erim, Samsun	1585 Sonbahar	Kendir	Kuraklık	Mühimme 58, 311/791
Trablusgarp	1586 Kış	Hububat ve zahire	?	Mühimme 60, 140/498
Çorum	1586 Yaz	Hububat	Çekirge istilasası	Mühimme 60, 247/579
Gence	1590 Sonbahar	Hububat ve zahire	?	Mühimme 67, 17/61

Şam	1590 Sonbahar	Hububat ve zahire	?	Mühimme 67, 26/59
Trablusgarp	1591 Kış	Hububat ve zahire	?	Mühimme 67, 111/300
Rumeli-Üsküp	1591 Sonbahar	Hububat ve zahire	?	Mühimme 69, 157/312
Şam	1592 Sonbahar	Hububat ve zahire	?	Mühimme 70, 293/466
Trablusgarp	1592 Kış	Zahire	Yaz mevsiminde yaşanan kuraklığın yansması	Mühimme 69, 157/312
İstanbul	1592 Sonbahar	Et	Koyun sevkıyatının düzenli yapılmaması	Mühimme 69, 124/253
İstanbul	1593 Sonbahar-Kış	Sade yağ, zahire, Un, meyve	Kefe'den yağ sevkıyatının düzenli yapılmaması, Genel kıtlık olaylarının yansması ve meyve narhının İstanbul'da düşük olması sebebiyle arzın az olması	Mühimme 71, 33/64, 110/255, 126/252, 163/323
Mısır	1593-1594	Hububat	Nil Nehri'nin debisinin düşüklüğü ve kanallara su akmaması	Selaniki I, s. 335
İstanbul	1595	Ekmek	Fırtına ve çok soğuk hava şartları sebebiyle değirmenlerin çalışmaması gemilerin işlememesi	Selaniki II, s. 444

Kudüs	1595 Yaz	Hububat	Fare istilası	Mühimme 73, 263/602
İstanbul	1596 Yaz başları	Hububat	Yağmursuzluk	Selaniki II, s. 600
İstanbul	1596 Yaz	Hububat ve zahire	Yağmursuzluk ve karaborsacılık (muhtekirlik)	Selaniki II, s. 624
İstanbul	1596 Yaz	Zahire	İstanbul'a gitmesi gereken zahirenin Sakarya nehrinde işleyen gemilerle kaçak olarak toplanıp başka yerlere götürülmesi	Mühimme 74, 2/6
Tire ve çevresi	1596 Yaz	Zahire	Muhtekirlik	Mühimme 74, 15/38
İstanbul	1600 Mart-Nisan	Hububat ve zahire	Karaborsacılık	Selaniki II, s. 853

Yukarıdaki tabloda kendi konumuzun sınırları içerisinde 1560 ve 1600 yılları arasında meydana gelen kıtlık olayları verilmiştir. Tabloda da görebileceğimiz gibi kıtlık hadisesinin çok çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden en önemlisi ise hiç şüphesiz kuraklık olmakla birlikte karaborsacılık, fare istilas, çekirge istilas, olumsuz hava şartları, zahire sevkiyatı ile ilgili problemler de kıtlığın yaşanmasında önemli rol oynamış etkenlerdir.

Başta 1564-1565, 1570-1571, 1574, 1579 ve 1583-1585'te olmak üzere büyük çaplı kuraklık ve kıtlıklar hemen hemen her beş yılda bir gelmiştir⁸⁸. İlk önce kuraklık Ege havzasını vurarak Yunan adalarında ve Batı Anadolu'da kıtlığa yol açmıştır, Kuzeyde Selanik ve Dubrovnik⁸⁹, doğuda Van Gölü⁹⁰ sıkıntılarla karşılaşmıştır. O yıl Nil taşkınının yetersiz kalması Mısır ve Hicaz'da kıtlığa sebep olmuştur⁹¹. 1570-1571 yıllarında meydana gelen kuraklık Rodos, Kıbrıs, Şam, Kudüs'te büyük sıkıntılara yol

⁸⁸ bkz. MD, Nr. 5, hk. 106; MD, Nr. 5, hk. 488; MD, Nr. 6, hk. 312; MD, Nr. 6, hk. 344; MD, Nr. 6, hk. 539; MD, Nr. 6, hk. 731; MD, Nr. 6, hk. 926; MD, Nr. 6, hk. 1382.

⁸⁹ bkz. MD, Nr. 5, hk. 106; MD, Nr. 6, hk. 226; MD, Nr. 6, hk. 266.

⁹⁰ bkz. MD, Nr. 6, hk. 690.

⁹¹ bkz. MD, Nr. 5, hk. 813; MD, Nr. 5, hk. 895; MD, Nr. 6, hk. 485.

açmıştır⁹². Kudüs'te memurların tahıl çalma hadiseleri daha büyük sıkıntılara da yol açmıştır⁹³. Musul yöresi, Yunanistan ve Makedonya'nın bazı kesimlerinde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Kuru hava yüzünden yaşam alanlarının kuzeyine yönelen çekirge sürüleri Rodos'a ve İznik'e kadar ulaşmıştır⁹⁴.

Suriye'de 1583 yılında başlayan kuraklık, vahim sonuçları da beraberinde getirmiştir. 1585 yılında Ege bölgesinde ve Balkanlarda yaşanan kuraklık da sıkıntılara yol açmıştır. İnebahtı'dan gelen tezkerelerde de kuraklığın getirdiği sıkıntılar ortaya çıkar. Kos ve Berkofça gibi yerlerden gelen iletilerde de aynı yakarıları bulmak mümkündür. Edirne civarında nehirlerin kuruması değirmenlerin çalışmamasına neden olmuş ve un sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Kuraklığın 1585 yıllarının sonunda görünüşte son bulması 1590'lardaki krize kadar imparatorluğun bir nebze de olsa rahatlamasını sağladı⁹⁵.

Devletin payitahtı olan İstanbul dönemin en kalabalık şehridir. Devletin neredeyse bütün bölgelerinden İstanbul'a zahire sevkiyatı yapılmıştır. İstanbul zahiresinin akıbeti ise dışarıdan gelecek zahirenin düzenli sevkine bağlıdır. Bu sevkiyatta yaşanan düzensizlik şehirde sıkıntılara sebep olmaktadır. İstanbul'da dışa bağımlılık yüzünden kısa süreli de olsa sıkıntılar yaşanmıştır. Fakat 1574 -1577 yıllarında İstanbul'da ciddi bir kıtlık yaşandığını söyleyebiliriz. İstanbul'a sevki yapılacak zahirenin toplanmasında ve sevkiyatı sırasında da usulsüzlükler yaşanmaktaydı. İstanbul'a zahire getiren gemilerin kimi zaman eşkıyalar tarafından yağma edilmesi, zahire sevkiyatını yapan gemicilerin yaptığı usulsüzlükler, İstanbul'a ihtiyacı olan zahireyi toplamakla görevlendirilen Dergâ-ı Ali çavuşlarının kimi zaman halkı sıkıntıya sokacak davranışlar sergilemesi de yapılan usulsüzlüklere örnek olarak verilebilir⁹⁶.

Tarihçi Mustafa Âli 1574-1575 yılları arasında yaşanan sıkıntıyı şu şekilde dile getirir:

“Fi'l-vâkı ol sene bir mertebe kaht u galâ oldu ki zamanı Hazret-i Yusufdaki galâ ahvâli kütüb-i tevârihden yoklandı. Ol def'a vâkı' olan kaht u 'anâdan bed-ter idügi tahakkuk buldı. Osman Han zamanından berü vukû' bulmayan izdiyâd-ı belâ ve

⁹² bkz. MD, Nr. 12, hk. 237; MD, Nr. 12, hk. 348; MD, Nr. 12, hk. 1066.

⁹³ bkz. MD, Nr. 12, hk. 1162.

⁹⁴ Sam White, *a.g.e.*, s. 122-123. Ayrıca bkz. MD, Nr. 12, hk. 618; MD, Nr. 12, hk. 983.

⁹⁵ Sam White, *a.g.e.*, s. 124.

⁹⁶ Orhan Kılıç, *a.g.m.*, s.722-723.

imtidâd-ı kaht u galâ bunların 'asrında vücûd buluması hâtîme-i kâr ne yüzden bedîdar olacağını halka bildirdik''⁹⁷.

Yukarıdaki paragrafta da gördüğümüz üzere bu dönem yaşanan kıtlık hadiseleri genellikle *kaht u galâ* ifadesi ile anılmaktadır. Her ne kadar kaht kelimesi daha ziyade yağmursuzluğun sebep olduğu kıtlık olarak kabul edilse de kaht u galâ ifadesi ile kuraklıktan kaynaklanmayan bazı kıtlık hadiselerinin karşılandığını söyleyebiliriz. Fakat yine de kuraklığı kıtlık hadisesinin en önemli sebebi olarak söylememizde bir beis yoktur.

Merkezî idare kıtlık yardımına dönük tedbirler almıştır. Tahıl ticareti ile ilgili olağan kısıtlamalar devre dışı bırakılmıştır⁹⁸. Bu durum Rodos, Sakız, Andros⁹⁹, Gökçeada ve Limni gibi çeşitli ege adaları ile İnebahtı ve Mora gibi yerler için de geçerli olmuştur. Diğer bir taraftan devlet tahıl akışının yönünü değiştirmeye yönelik tedbirler de aldı. Yerel kaynaklar yetersiz kaldığı zamanlarda, Bâbîâli yöreler arasında izin olması şartı ile tahıl taşımak için çevre bölgelerden sınırlı alımlar yapma hakkını tanıyabilirdi. Daha zor durumlarda ise devlet kıtlığın yaşandığı yerlere gıda ürünü dağıtımlarını düzenleyebilirdi. Çoğu durum için bu önlemlerin işe yaradığını söyleyebiliriz. Fakat Osmanlıların 1590 itibariyle yaşadığı kıtlıkta iki önemli yetersizlik söz konusu olmuştur. Öncelikli olarak imparatorluk sınırları içerisindeki ulaşım ciddi sorunlara sebep oluyordu. İkinci olarak ise yaşanan kıtlıkların kaçışa ve karışıklığa sebep olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. Tedarik Sisteminde Aksamalar

Nüfus baskısı ve fiyat enflasyonu ile zor günler geçiren İmparatorluk büyük şehirleri ve ordusunu besleyecek en temel gereksinimleri edinmede sıkıntı yaşamaya başlamıştır. XVI. yüzyıl sonlarının diğer sıkıntıları gibi bunların da bazıları doğal bazıları ise insanlar yüzündendi. Merkezî idarenin ise takındığı katı tutumdan dolayı sistemi düzeltemediğini söyleyebiliriz¹⁰⁰.

Öncelikli olarak İstanbul'a temel gıda sevkiyatı ile ilgili sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Merkezî idare 1560'ların sonlarından itibaren kronik sıkıntılardan (müzayaka) şikâyet etmeye başlamış ve başka bölgelerden çok fazla ve bedelli alımlara

⁹⁷White, *a.g.e.*, s. 124; Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, ed.Faris Çerçi Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2000, s. 240-1.

⁹⁸ bkz. MD, Nr. 5, hk. 488.

⁹⁹ bkz. MD, Nr. 6, hk. 824.

¹⁰⁰ Sam White, *a.g.e.*, s. 140.

yönelmiştir. 1574-1575 kışında iaşede ağır bir sıkıntı (ziyade müzayaka) orta çıkmış ve İstanbul'a Yenişehir, Çorlu ve Ereğli stoklarından aktarmalar istenmiştir. Sıkıntılarını daha da büyümesiyle devlet payitahta erzak akışını arttırmak amacı ile temel malların tüketimini ve ihracatını yasaklamaya çalıştı¹⁰¹.

Mühimme Defterlerinden tespit edebildiğimiz örnekler çerçevesinde 1564 ve 1565 yıllarında üzümün şarap yapılması yasaklandığını, kayıtlara şu şekilde geçtiğini söyleyebiliriz:

*“Üzümün sirke, pekmez ve turşu yapıp içki yapılmaması hususunda defalarca emir gönderildiği halde bazı kişilerin emre aykırı olarak üzümlerini içki yapmaya devam ettikleri duyulduğundan, kazaları dâhilindeki nahiye ve köylerin tek tek yoklanıp her kimde şarap bulunursa dökülmesi ve kimde ne kadar şarap bulunup döküldüğünün defter edilip bildirilmesi”*¹⁰².

Başka bir Mühimme Defterinde kayda geçirilmiş hüküm ise İstanbul'da üzüm sıkıntısı çekilmemesi için, Kite kazâsının Erikli ve Yalakâbad kazâsının Gonca köylerindeki bağ sahiplerinin şarap yapımı için kefereye üzüm satmalarına izin verilmemesi yönündedir¹⁰³. İhracat kısıtlamaları devletin kendine yeterli tedarik sistemini korumaya ve ürün fazlasını İstanbul ve ordu için ayırmaya yönelikti diyebiliriz. Tüketim ve ihracat denetimleri kaçakçılık ve vurgunculuk sorunlarının ağırlaşmasına neden olmuş olabilir. Birçok belgede Osmanlı resmi gıda fiyatlarının piyasa değerlerinden de uzaklaşmaya başladığı görülür¹⁰⁴. 1563 yılında Yunanistan'daki Osmanlılar kaçak yollarla yabancı gemilere iki katına tahıl satacak durum olduğunu kayıtlardan anlamaktayız¹⁰⁵. Adriyatik ve Ege kıyıları boyunca kaçakçıların Hristiyan Devletlere tahıl, bal mumu, post ve deri sattığı da görülmektedir¹⁰⁶. Ayrıca yine Mühimme Defterlerindeki kayıtlardan memurların Mısır ve Balkanlardan gelen büyük çaplı tahıl sevkiyatını başka yerlere usulsüz bir şekilde aktarıldığı ile ilgili suçlandıklarını da görebilmekteyiz¹⁰⁷. Osmanlı remî fiyatlarının gerçekçi olmaktan çıkarak, mal kaçırmayı ve vurgunculuğu teşvik eder hale gelmesi söz konusuydu¹⁰⁸. 1564-1565 kıtlığı sırasında Bursa kadısının tahıl stoklayanlar konusunda uyarıları yine

¹⁰¹ Sam White, *a.g.e.*, s. 141-142.

¹⁰² bkz. MD, Nr. 5, hk. 484.

¹⁰³ bkz. MD, Nr. 6, hk. 41.

¹⁰⁴ Sam White, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁰⁵ bkz MD, Nr. 6, hk. 621.

¹⁰⁶ bkz. MD, Nr. 6, hk. 24-26; MD, Nr. 6, hk. 71; MD, Nr. 6, hk. 125.

¹⁰⁷ bkz. MD, Nr. 6, hk. 531, MD, Nr. 6, hk. 419.

¹⁰⁸ Sam White, *a.g.e.*, s. 142

kayıtlara yansımıştır¹⁰⁹. Payitahta soğan sıkıntısı istifçilik nedeniyle baş göstermeye başlamıştır¹¹⁰. 1570'lerin ve 1580'lerin sonunda tahıl sıkıntılarının suçu vurguncu ve istifçilere yıkılmıştır¹¹¹.

Merkezî idarenin koyun temini konusunda büyük sıkıntılar yaşadığı görülmektedir. Et tedariki 1560 yılların sonlarından itibaren her iki yılda bir açık verdi ve kötü geçen mevsimlerde ciddi aksamalar yaşandı. Merkezî idare tüketimi kısımaya çalıştı ve mutat tedarik alanı dışından zoraki alımları ve teslimatları durdurdu¹¹². 1564-1565 kıtlık yılları ile birlikte sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır¹¹³. 1567-1568 kışında et krizi çok ciddi boyutlara varmıştır. 1580'li yıllarda canlı hayvan tedariki oldukça zor bir hal almaya başlamıştır. XVI. yüzyıl sonlarında hayvan tedarik sistemi doğal afetler ve enflasyonla oldukça kötü bir duruma düşmüştür. Celep-keşan sistemin aksaklıklara ve fiyat iniş çıkışlarına daha duyarlı olduğu ve hayvan tedarikinin doğal afetlerden zarar görme süresinin tahıl tedarikine göre daha uzun olduğu ortaya çıkan iki önemli sorundu.

İran savaşlarının başladığı 1580'lerde devlet tedarik sisteminde önemli güçlükler ortaya çıkmaya başlamıştır. Birtakım çabalara ve eyaletlerde devam eden bedelli alımlara rağmen sıkıntılar 1585 yılında kıtlık boyutuna varmıştır¹¹⁴.

Tahıl tedarikinde ciddi sıkıntılar İstanbul'u ve diğer büyük şehirleri oldukça zor bir duruma düşürdü burum kayıtlara şu şekilde geçmiştir:

*“Haliya mahruse-i İstanbul'da zahireye ihtiyac olmağda taht-ı kazanızda ne mikdar arpa ve buğday ve saire zahire bulunursa ahara gönderilmeyüb mahruse-yi mezbureye gönderilmek emr idüp buyurdum ki...”*¹¹⁵.

Koyun tedariki de ciddi bir kargaşa içindeydi. Etin fiyatının piyasa değerinden oldukça sapması celepleri çok zarar uğratmış ve bu da kaçakçılık ve istifçiliğin iyice yayılmasına sebep olmuştur. Ette narh ve piyasa fiyatı arasındaki uçurum 1588 yılında İstanbul'un birçok tedarikçisinin işini kaybetmesine sebep oldu¹¹⁶.

¹⁰⁹ bkz. MD, Nr. 6, hk. 297; MD, Nr. 6, hk. 384-85.

¹¹⁰ bkz. MD, Nr. 6, hk. 190.

¹¹¹ bkz. MD, Nr. 6, hk. 425; MD, Nr. 6, hk. 1353.

¹¹² Sam White, *a.g.e.*, s. 143.

¹¹³ bkz. MD, Nr. 6, hk.47; MD, Nr. 6, hk.72; MD, Nr. 6, hk. 165; MD, Nr. 6, hk. 953; MD, Nr. 6, hk. 1333; MD, Nr. 6, hk. 1334; MD, Nr. 6, hk. 1406; MD, Nr. 6, hk. 1407; MD, Nr. 6, hk. 1408; MD, Nr. 6, hk. 1410; MD, Nr. 6, hk. 1430.

¹¹⁴ Sam White, *a.g.e.*, s. 144-146.

¹¹⁵ MD, Nr. 58, hk. 431.

¹¹⁶ Sam White, *a.g.e.*, s. 148.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMNU METALARIN TİCARETİ

3.1. Osmanlı Devleti İle Avrupa Devletleri Arasındaki Memnu Meta Ticareti

Julius Ruff kaçakçılığı vergi vermemek için ürünlerin yasadışı yollardan sınırlardan geçirilmesi olarak tanımlar¹¹⁷. İki tür kaçakçılıktan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi yasaklı maddelerin ticareti, ikincisi ithalat ve ihracat sırasında gümrükte vergi vermekten kaçınmak olarak verilebilir¹¹⁸. Mehmet Genç kaçakçılığın, ampirik olarak tespitinin ve tanımının imkansız görüldüğünü belirtir¹¹⁹. Mehmet Genç bu konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir: *Filhakika, vergi yükünün subjektif ağırlığından, malî organizasyonun objektif etkinliğine, uygulanan müeyyidelerin mahiyetine kadar çok çeşitli faktörlere tabi kalarak değişen kaçakçılık son derecede seyyaliyete sahip karmaşık bir olaydır ve kantifiye edilmesi, ancak çok dolaylı birtakım (aggregate) hesaplarla mümkün olabilir; ki Osmanlı iktisat tarihi için bu tip hesapların yapılabilmesi söz konusu olamaz*¹²⁰.

Çalışmamızda XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan kaçakçılık faaliyetleri Mühimme Defterlerinde incelenmiş ve yasaklı maddelerin neler olduğu detaylı olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Müslüman ve Hristiyan devletler erken modern dönemlerde sürekli birbirleriyle savaşmışlardır. Bundan dolayı yeni teknolojileri ve askerî yenilikleri gizleme çabası içerisine girmişlerdir. Dolayısıyla savaş için gerekli ham maddelerin ve silahların ihracatını yasaklamışlardır. Bu uygulama Roma İmparatorluğunda da mevcuttur ve *codex justinianus*'da yer almaktadır¹²¹. Birbirlerini rakip olarak gören Hristiyan ve Müslüman devletler Orta Çağlarda birbirlerine karşı ambargo uygulamışlardır. Bu durum Arapça kaynaklarda *memnu*'at olarak Latince kaynaklarda ise *merces prohibita* olarak yer alır. Bu maddeler arasında silahlar, metaller, kale ve ağaç yapmak için gerekli kereste, keten bezi, at ve yük hayvanı, yiyecek maddeleri bulunmaktadır. Papa ve Hristiyan devlet adamları, bu maddelerin ticaretini İslam dünyasına yasaklamışlardır. Hatta bu yasakları uymayanları aforoz etmek ve lanetlenmekle tehdit etmiştir; fakat

¹¹⁷ Julius Ruff, *Violence in Early Modern Europe*, Cambridge 2001, s. 239.

¹¹⁸ Maria Pia Pedani, "Ottoman Merchants In The Adriatic: Trade And Smuggling", *Acta Histriae* 16, No:1-2, 2008, s. 164.

¹¹⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 161.

¹²⁰ Mehmet Genç, *a.g.e.*, s. 161-162.

¹²¹ Gabor Agoston, *a.g.m.*, s. 180.

bunlara rağmen daima Müslümanlarla bu yasak maddelerin ticaretini yaparak kâr amacı güden tüccarlar mevcuttur¹²².

Osmanlı Devletinde üretilen tarım ürünlerinin, çıkarılan madenlerin ve belli bir miktarda mamul maddelerin kayıtsız şartsız yabancı tüccarlar satılmadığını bilmekteyiz. Yabancı tüccarlar yasaklı maddeleri neler olduklarını biliyorlardı ve ancak “*Deryaya gitsemesi memnu olan esbab ve metadan gayri*” ürünlerin ticaretini yapabiliyorlardı. Arıkan’a göre bazı metaların ticaretinin yasaklanmasının belli başlı nedenleri; üretimin yetersiz olması, iç alım-satım-üretim dengesinin bozulmasından endişe edilmesi ve stratejik unurlardır. Bu yasak her zaman uygulanmıyordu, üretim bol olduğu zaman bu ürünlerin ticaretine izin veriliyordu ya da ürünler kaçakçılar tarafından gümrüklerden geçiriliyordu. Siyasi ilişkiler yasakların kapsamını etkileyebiliyordu. Batılı devletler kendilerine uygulanan ticaret ambargolarına aynı şekilde karşılık verebiliyordu. Papalık Müslümanlara silah ve silah yapımında kullanılan maddelerin ticaretini engellemek istemekteydi¹²³.

Osmanlı Devletiyle Venedik arasındaki bilinen ilk kaçakçılık belgesi 1551 yılına aittir. Venedik hükümeti Sinan Reis’in gemilerinde bulunan silahlara el koymuş, daha sonra gemilerin sahibi olan Mehmed Paşa’ya saygıdan dolayı bu silahlar satın alınmış ve 965 scudi kaptana verilmiştir. 1554 yılında Mısır konsülü Danielle Barbarigo gönderdiği raporda Yahudilerin Venedik’ten Osmanlı Devletine silah ihraç ettiklerini yazmıştır. 1563 yılında İstanbul’dan Venedik’e gönderilen bir çavuş Venedikli tüccarların Batı Afrikada’ki Müslüman korsanlara silah satmalarından yakınmış, bu tüccarların kendi devletlerinin güvenliğini bile düşünmediklerini belirtmiştir. Aynı zamanda Venedik’te yasaklı malların ticaretinin oldukça arttığını gözlemlemiştir¹²⁴.

Venedik ve Osmanlı tüccarları benzer şekilde kaçakçılık faaliyetlerinde yer almışlardır. İstanbul’da bulunan Venedik elçisi Giraloma Cappello’nun 1600 yılında gönderdiği raporda İstanbul’a gelen Venedik gemilerinin yaklaşık dörtte birinin Venedik’te vergi vermediğinden bahsetmektedir. Venedik de Osmanlılara diğer Avrupalı devletlerde olduğu gibi savaş malzemelerinin ve askerî olarak önemli maddelerin Müslüman ülkelere ihracını yasaklamıştı. Buna rağmen Venedik’ten

¹²² Gabor Agoston, *a.g.m.*, s. 180.

¹²³ Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar”, s. 283.

¹²⁴ Maria Pia Pedani, *a.g.m.*, s. 163- 164.

İstanbul'a dönen Osmanlı gemileri büyük miktarda silahı beraberlerinde getirmektedirler¹²⁵.

Osmanlı Devletinde de silahların ihraç edilmesi yasaklanmıştı; fakat Avrupalılar kendi silahlarından daha düşük kalitede gördüklerinden bunları ihraç etme konusunda hevesli değillerdi. Öte yandan, Arap atları oldukça değerliydi. Bu atları imparatorluk dışına çıkarabilmek için özel izin gerekiyordu¹²⁶. Savaş malzemeleri dışındaki diğer yasak uygulanan maddeler, zamanla yasaklı maddeler listesinden çıkarılmıştır. 1589 yılında örneğin barut, kurşun, iplik, çeşitli deriler, bakır, kaputbezi, silah, balmumu, atlar, zift ve donyağı yasaklı maddeler arasında sayılırken, pamuğun ihraç edilmesine müsaade ediliyordu. Daha sonraki yıllarda bu listeye güherçile, kükürt, demir ve pamuk eklenmiştir¹²⁷.

Osmanlı Devleti, ihtiyacı olmadığı zamanlarda buğday ve deri gibi metaların Venedikliler tarafından ihraç edilmesine izin vermiştir. Osmanlı limanlarından ayrılmak üzere olan gemiler, yasak metalar veya gümrük vergisi ödenmemiş mallar için özenle aranır. Bu gemilere, silah ve at gibi yasak maddeler taşımadığına dair bir belge verilirdi¹²⁸.

Bu dönemde İngiliz tüccarlar ticareti yasak maddeleri Osmanlı limanlarına getirerek satmışlardır. Batılı devletlerin tepkilerine rağmen özellikle imparatorluğun uzun yıllar süren Macaristan ve İran savaşları sırasında, savaş maddelerindeki kaynak yetersizliği Osmanlı Devletinin ihtiyacını karşılamıştır. 1582 yılında İngiliz devletine verilen ahidnâme sonrası İngiliz gemileri barut ve silah yapımında kullanılan metalleri Osmanlı başkentine getirmişlerdir. Avrupalı devletlerin şiddetle karşı çıkmasına rağmen bu ticaret devam etmiştir. Venedik elçisinin gönderdiği raporlara göre İngiliz elçisi bu durum karşısında zor durumda kalmış ve nasıl hareket edeceğini bilmediğini söylemiştir¹²⁹.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan sonra İmparatorluk toprakları Avrupalı tüccarlar için bu tür yasaklı metaların ticaretine muhtemel ve çekici bir pazar olmuştur. Yasaklamalar defalarca özellikle savaş dönemlerinde tekrarlanmıştır. Yine de silah ticareti ve kaçakçılığı ile stratejik olarak değerli ürünlerin kaçakçılığı devam etmiştir.

¹²⁵ Maria Pia Pedani, *a.g.m.*, s. 164.

¹²⁶ Maria Pia Pedani, *a.g.m.*, s. 164.

¹²⁷ Gabor Agoston, *a.g.m.*, s. 182.

¹²⁸ Maria Pia Pedani, *a.g.m.*, s. 165.

¹²⁹ Gabor Agoston, *a.g.m.*, s. 186.

Osmanlı Devletiyle özellikle hudut bölgelerinde silah ve savaş malzemeleri satarak ticaret yapmak için büyük kâr yapmaya istekli tüccarlar ve zanaatkârlar mevcuttu.

Örneğin Venedik ve İspanyol elçilik raporları 1593-1606 Osmanlılar ile Habsburg arasındaki savaşı sırasında İngilizler ile Osmanlılar arasında yasaklı maddelerin ticaretinin arttığını belirtmektedir. 10 Ağustos 1592 tarihli raporunda İstanbul'daki Venedik elçisi, Matheo Zane, İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne yaptığı keten bezi ve kalay sevkiyatından bahseder¹³⁰. 10 Şubat 1596 tarihinde İstanbul'daki Venedik elçisi Marco Venier gönderdiği raporda durumu şu şekilde dile getirmiştir: *“Mevcut durumda, donyağı, kalay ve büyük miktarda kılıç taşıyan İngiliz gemisi büyük bir memnuniyet yaratmıştır. Benzer bir yükü taşıyan başka bir geminin de yakında geleceği haberini de getirmiştir”*¹³¹.

25 Nisan tarihli raporunda ise Marco Venier: *“Fontana gemisi yükü olan 12 bin yard (10972.80m) yelken bezi ile gelmiştir. İstanbul'da kalitelisi bulunmadığından, Fransa'dan getirtmişler”*¹³² der. 26 Nisan tarihli raporunda ise elçi: *“Fransız elçisiyle Aziz Mark gününde akşam yemeği yerken bana Zante'den bir İngiliz gemisinin çok büyük sayıda kılıç getirdiğini söyledi”*¹³³ demektedir.

Bu raporlardan Habsburglular ile yapılan savaş sırasında Osmanlı Devletinin, hem İngilizlerden hem de Fransızlardan ihtiyacı olan yasaklı maddeleri tedarik ettiği anlaşılmaktadır.

Savaş malzemelerinin ve stratejik metallerin ticareti Osmanlı sınırları içerisinde de yapılmıştır. Osmanlı yetkilileri de Avrupalılar gibi bu maddelerin ticaretini kontrol altına almak istiyor ve bunun için çabalıyorlardı. Fatih Sultan Mehmed'in şeyhülislamı Molla Hüsrev silahları atları ve demir gibi maddeleri barış zamanının da bile ticareti yasak ürünler olarak saymıştır. Bunun sebebi olarak da bu maddelerin Müslümanlara karşı savaşta kullanılabileceğini belirtmiştir. Bu yasaklar farklı Hristiyan devletleriyle yapılan barış antlaşmalarının da içerisine dâhil edilmiştir, ayrıca yabancı seyyahların beratlarında da bu durum belirtilmiştir. Osmanlı Devleti kendisine tabii devletlerin tüccarlarının bile bu tür yasak maddeleri, imparatorluktan ihraç etmeleri de

¹³⁰ Gabor Agoston, *a.g.m.*, s. 184; Ayrıca bkz. The Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs, Existing in the Archives and Collections of Venice, and in other Libraries of Northern Italy, London 1890-1932, IX, s. 44-45.

¹³¹ CSPM, Venice, IX, s. 183

¹³² CSPM, Venice, IX, s. 195.

¹³³ CSPM, Venice, IX, s. 196.

yasaklanmıştır. Yasaklı ürünlerin sayısı oldukça fazladır. Bunlar arasında buğday, silahlar, barut, kükürt, güherçile, bakır, demir, kurşun, pamuk, pamuk ipliği, balmumu, çeşitli deriler, kirpas-ı sefine, donyağı, zift, at gibi maddeler bulunmaktadır. Uzun süren Macaristan savaşından sonra 1593-1606 verilen emirde ticareti yasak maddelerin sayısı en yüksek düzeye çıkmıştır. Bunun sebebi imparatorluk bütün cephanesini ve erzağını tükettiğinden ve tekrar başlayan İran seferi sırasında bu ürünlere duyduğu ihtiyaçtır¹³⁴.

Osmanlı Devleti özellikle bu tür kaçak maddelerin ticaretini Çanakkale Boğazı ve Korint Kanalı girişinde bile durduramamıştır. Bu tür ticareti durduramamaktaki en büyük etkenlerden birisi de muhtemelen, emirlerin gönderildiği kadı ve diğer Osmanlı yetkilerinin kendilerinin de bu tür faaliyetlerde yer almalarıdır. Kaçakçılık, genellikle kış aylarında yapılmaktaydı. Bunun sebebi de derya mevsimi olarak adlandırılan ve ilkbahar aylarından kasım ayına kadar süren donanmanın faaliyet göstermediği zaman dilimi olmasıydı¹³⁵. Bazı kapitülasyon verilen devletlere yasak maddelerin ticareti konusunda pamuk, pamuk ipliği, deri ve balmumu gibi ürünlerde imtiyaz sağlanmıştır. Bunun sebebi olarak da bu maddelerin kapitülasyonlar imzalanırken stratejik maddeler arasında sayılmaması gösterilebilir¹³⁶. Bunun karşılığı olarak da Osmanlı Devleti kurşun, kalay ve çelik gibi savaş malzemeleri üretiminde, stratejik olarak değerli maddelerin bu ülkelerden ithalatını güvence altına almıştır¹³⁷.

İngiltere Devleti, Osmanlı imparatorluğunun XVI. yüzyılda en önemli tedarikçilerinden birisidir. Birçok tarihçi Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ticarî ilişkilerin gelişmesinde en büyük etken olarak papalık ve İngiltere devleti arasındaki ilişkilerin bozulmasını göstermektedir. 1570 yılında papa Pious V. Kraliçe I. Elizabeth ve taraftarlarını aforoz etmiştir. Bunun sonucu olarak da İngiltere Katolik Avrupa'dan daha da uzaklaşmış tüccarları İslam dünyasıyla daha kolay bir şekilde ticaret yaparak büyük kâr elde etmişlerdir¹³⁸.

Zaman zaman yabancılara verilen ahitnâmelerde yasaklı maddeler belirtiliyordu. 1579 yılında İngiliz tüccarlara verilen namede “*deryadan gelir iken ve giderken gemilere rast gelinirse gemilerinin ve yüklerinin içinde yat ve yarağ ve tereke ve sair memnu' olan meta olmayup*” ibaresi bulunmaktadır¹³⁹. Memnu meta için konulan

¹³⁴ Gabor Agaston, *a.g.m.*, s. 182.

¹³⁵ Gabor Agaston, *a.g.m.*, s. 183.

¹³⁶ Gabor Agaston, *a.g.m.*, s. 183.

¹³⁷ Gabor Agaston, *a.g.m.*, s. 183.

¹³⁸ Gabor Agaston, *a.g.m.*, s. 183.

¹³⁹ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 300.

kurallara tam anlamıyla uygulanamamış ya da kaçakçılık bu kuralların uygulanmasını işlevsiz hale getirmiştir aynı zamanda ahitnâmelere eklenen özel izinlerle bu kurallar bozulmuştur¹⁴⁰.

Gabor Agoston'a göre savaş malzemeleri ve miktarları göz önüne alındığında Osmanlıların, batılı tüccarların sattıkları ürünlere muhtaç olduklarını söylemek pek mümkün değildir. Bu konuda yapılan çalışmalarda sıklıkla söylenmesine rağmen XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki arşiv kaynaklarına baktığımızda yıllık olarak üretilen barut miktarı Osmanlı'nın başlıca baruthanelerinin bulunduğu merkezlerde Mısır, Bağdat, İstanbul, Buda ve Temesvar'da üretilen miktar yaklaşık olarak 18.000 kantarla 20.300 kantar arasında değişmektedir. Belgrad, Halep ve Yemen'i de kapsayan diğer baruthanelerde üretilen barut miktarı buna dâhil değildir. 1578-1590 yılları arasındaki Safavilerle olan savaş ve uzun yıllar süren Macaristan seferleri neticesinde imparatorluk geçici olarak barut ihtiyacı duymuş ve Avrupalı devletlerden bunu karşılamaya çalışmıştır. Aynı zamanda yasak olan silahların ticareti Osmanlılar için de oldukça önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti bu ticaret sayesinde Batı Avrupadaki askerî teknolojiler konusunda bilgi kazanmıştır. Diğer taraftan Avrupalı çağdaşları Osmanlıların silahlarının kalitesinin kendi silahlarından daha aşağı seviyede olduğunu düşünmekteydiler¹⁴¹.

XVI. yüzyılın sonunda Osmanlı yöneticilerine gönderilen emirlerin sayısı göz önüne alındığında Osmanlı yetkililerin kaçak ticareti önlemekte başarısız olduğu aşikârdır¹⁴². Bunlardan bir tanesinde daha önce emir verilmesine rağmen memnu metallerin ticaretinin devam ettiği anlaşılmaktadır:

“Tekfurdağı ve İnöz ve Keşan ve İpsala ve Yenice-i Karasu'ya varınca yalılarda vaki olan kadılara hüküm ki,

Bundan akdem nice defa ahkâm-ı şerife irsal olunup fermân-ı şerrîfim olmağın deryâya kimesneye tereke verdürmeyesin deyü emrim olmuş iken hâliye taht-ı kazanında muttasıl varan gemiciler tereke tahmil edüp kimi boğazdan geçmiş, kimi Aydıncık ve Mihaliç ve Mudanya'ya Anadolu câniblerine iledüp bey' etdikleri istima olunmağın her birinizün taht-ı kazâsında ne mikdar tereke alınup ve kimler bey' edüp ve alan reisler kimler idüğü defter olunup südde-i sa'adetime sunulmuştur. Mücerred siz tahkikat-ı hâki ilâm eder misiz, yohsa ketm eder misiz bilmek için sureti irsal olunmasın sizden

¹⁴⁰ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 300.

¹⁴¹ Gabor Agoston, *a.g.m.*, s.189.

¹⁴² Gabor Agoston, *a.g.m.*, s.182.

tefahhus olunmuştur. Buyurdum ki, dergâh-ı muallâm çavuşlarından Ali zide kadruhu vardukda her biriniz tahr-ı kazânızda işbu senede deryâta tereke verenler kimlerdir? Her biri ne mikdar tereke virüp ve kimin gemisine virmüştür? Tefahhus idüp yerlü yerinden bulup isimleri ve resimleriyle defter edüp mühürleyüp südde-i saâtime gönderüp amma mücerred ahz u celb için herkese dahl u taarruz olmakdan ve bey' edenleri himâmet olmakdan hazer edüp m,nba'd dahi daima her biriniz mukayyed olup fermân-ı şerifim olmadın bir reise taht-ı kazanızdan tereke aldurmayup hükm-i şerifimle varanlara aldurup ve ne gün varup ne mikdar tereke alup ve ne günden aldugun yazup arz edüp gemi içine bir itimad ettiğünüz âdem bile koşup gönderesiz ki bunda muhtesibe teslim edüp eline temessük alup varup sana teslim eyleye şöyle ki, bade'l-yevm biriniüzün tah-ı kazasında emr-i şerifim olmadın kimesneye tereke verile, mâlum ola asla özrünüz makbul olmayuğ azl ile konulmayup muâkab olmanız mukarrer bilüp ana göre basiret üzre olasız. Fi 5 Rebiülâhir 973 ”¹⁴³.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan sorunlardan dolayı III. Murad ve III. Mehmed vurguncuları ve kaçakçıları suçlamıştır¹⁴⁴. Döneme ait Mühimme Defterlerinde azarlayıcı nitelikte emirler gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde önemli ikmal noktalarından olan Rodosçuk, Akdeniz kıyıları, Mısır ve Kırım'dan değerli mallar daha kârlı kaçak ticarete kaymaya başlamıştı¹⁴⁵.

¹⁴³ bkz. MD, Nr. 5, hk. 45.

¹⁴⁴ bkz. MD, Nr. 71, hk. 128.

¹⁴⁵ bkz. MD, Nr. 71, hk. 97; MD, Nr. 71, hk. 191; MD, Nr. 71, hk. 418; MD, Nr. 71, hk. 440; MD, Nr. 71, hk. 637

3.2. Ticareti Memnu Metalar

3.2.1. Kereste

Kereste belgelerde en sık geçen metalden biri olmasına rağmen Osmanlı ormancılığı üzerine yapılmış olan araştırmalar oldukça sınırlıdır¹⁴⁶. Osmanlı İmparatorluğu döneminde geniş orman rezervlerinin oldukça iyi işletildiğini söyleyebiliriz. Merkezî idare en nitelikli keresteleri barındıran geniş alanları *mirî koru* adı ile koruma altına almıştı. *Mirî Orman*, *Mirî Dağ*, *Korı-yı Mirî Hümayun* da denen bu tür ormanlar büyük ölçüde askerî gereksinimler, Isabl-ı Âmire¹⁴⁷, hanedan üyelerinin avlanmaları için ve bunların yanı sıra İstanbul'un yakacak ihtiyacı için ayrılmıştı¹⁴⁸. Mirî statüde olup koruma tedbirlerine çok az başvuru olan iki grup orman daha vardı. Bunlardan ilki Cibâl-i Mübâha olup devlet tarafından halkın kereste yakacak ve mimarî ihtiyaçları için ayrılmış ormanlardı. Devlet bu ormanları İslamî bir anlayışla halkın zorunlu ihtiyaçları için ayırmıştı; fakat bu serbestliğin çoğu zaman suistimal edildiğini görmekteyiz. Bu yüzden büyük orandaki kesimler için görevlileri bilgilendirmek gerekiyordu¹⁴⁹. İkincisi ise köy ve kasabalar için ayrılmış bataklıklar olup, çevresinde ikâmet edenler korunmasından sorumluydular¹⁵⁰.

Gemiler için lazım olan kereste, gemi direği, kürek, funda ağacı vb., Tersâne-i Âmire Emîni'ne bağlı olarak çalışan Kereste Emîni'ne bildirilmekte, kereste Emîni de yöre görevlileri ile birlikte en kısa sürede istenilen keresteyi tersaneye ulaştırmaktaydı¹⁵¹.

¹⁴⁶ Osmanlı ormancılığı üzerine yapılmış olan çalışmalar için bkz. Halil Kutluk, *Türkiye Ormancılığı İle İlgili Tarihi Vesikalar 893-1339 (1487-1923)*, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1948.; Eftal Şükrü Batmaz, Bekir Koç, İsmail Çetinkaya, *Osmanlı Ormancılığı İle İlgili Belgeler*, T.C. Orman Bakanlığı, Ankara 1999-2003.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992; Murat Çizakça, "Ottomans and the Mediterranean: An Analysis of the Ottoman Shipbuilding Industry as Reflected by Arsenal Registers of Istanbul 1529-1650", *Le genti del Mare Mediterraneo*, ed. R. Ragosta, Napoli: Lucio Pironti, 1981, pp.773-787.; Dursun Selçuk, *Forest and the State: History of forestry and forest administration in the Ottoman Empire*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007 İstanbul.; Ali Kemal Yiğitoğlu, *Türkiyede Ormancılığın Temelleri Şartları ve Kuruluşu*, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara 1936.; Franz Hafner, "Son Beş Bin Yıl İçinde Anadolu'da Orman Durumu", (Çev.: Refik Baş), *Orman Fakültesi Dergisi*, S.:18, 1968.

¹⁴⁷ Saray ahırları anlamında kullanılmaktadır, hayvanların otlatılması için uygun çayırlar bunu için ayrılmıştır.

¹⁴⁸ Bekir Koç, "Osmanlı Devletindeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.10, Ankara, 1999, s. 140.

¹⁴⁹ Bekir Koç. *a.g.m.*, s. 143.

¹⁵⁰ Bekir Koç. *a.g.m.*, s. 142-143.

¹⁵¹ Bekir Koç, *a.g.m.*, s. 146.

Ormanlar daha ziyade Marmara Denizi civarında yoğunlaşmakla birlikte Mühimme Defterlerinde Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında ve Romanya, Suriye ve Arnavutluk gibi yerlerde *mirî korulardan* bahsedilmektedir¹⁵². Özellikle Mühimme Defterlerinde yer alan kayıtlar bize bu konuda oldukça önemli bilgiler vermektedir¹⁵³. Merkezî idare ormanlık alanlarda her türlü izinsiz faaliyeti önlemek için yeniçeriler atamıştır. Kereste kaynaklarını izinsiz kullanan kişilere kürek cezası gibi cezalar verilmiştir. Yönetim, ormanları düzene bağladığı gibi kereste kesimini ve dağıtımını da düzene bağlamıştır¹⁵⁴.

Mühimme Defterlerinden edindiğimiz bilgilere göre kerestenin karaborsadaki fiyatı narh fiyatının çok üzerine çıkması kereste kaçakçılığına zemin hazırlamıştır. 1564 tarihli bir belgede İznikmid'de¹⁵⁵ *mîrî* gemiler için reâyanın kesip getirdiği keresteyi hileli yollarla halktan ucuza alarak halka zulmeden kereste toplamakla görevli zimmînin teftiş olunmasını istemiştir¹⁵⁶.

3.2.2. Tahıl

Osmanlı İmparatorluğu döneminde halkın en çok ihtiyaç duyduğu yiyecek hiç şüphesiz tahıldır. Bir tahıl imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın önemli bir bölümü geçimini tarımdan sağlıyordu; vergi gelirlerinin çoğu tarımsal ürünlerden alınıyor ve ihracatın büyük bir kısmı tarım ürünlerinden gerçekleşiyordu¹⁵⁷. Hububatın temel gıda malzemesi olmasının yanı sıra orduların sevki, donanmanın yelken açması için de hububatın temin edilmesi gerekiyordu, çünkü sınır boylarında savunmanın gücü iaşeye bağlı idi. Bu yönü ile hububat Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî gücünün de temelini oluşturmaktaydı¹⁵⁸.

Devletin en önemli vergi kaynaklarından biri öşürdü ve öşürün yüzde ellisi hububattan sağlanıyordu, bu durum buğday ve arpa ekimini de teşvik etmekteydi¹⁵⁹. Osmanlı tahıl piyasasına baktığımız zaman tahıl piyasasının tamamen devlet denetimi altında olmamak ile birlikte, Bâbîâli'nin yoğun düzenlemesine ve yönlendirmesine tabi

¹⁵² Sam White, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹⁵³ bkz. MD, Nr. 12, hk. 67; MD, Nr. 5, hk. 1292.

¹⁵⁴ Sam White *a.g.e.*, s. 59.

¹⁵⁵ İzmit'in eski adı.

¹⁵⁶ bkz. MD, Nr. 6, hk. 799; MD, Nr. 6, hk. 1445; MD, Nr. 7, hk. 1589.

¹⁵⁷ Eftal Ş. Batmaz, "XV. ve XVI. Yüzyıl Sancak Kanunnamelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tahıl Üretimi", *TAD*, C.XXIII, Ankara 2004, s. 36.

¹⁵⁸ Mücteba İlgürel, "Hububat Kaçakçılığı", *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2004, s. 363.

¹⁵⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s. 141.

kılınmış olduğunu görmekteyiz¹⁶⁰. Devlet gerek görürse bir ürünün ekimini yasaklayabilir ya da yeni bir ürünün ekimini yaygınlaştırabilirdi. Örnek olarak 1518 tahririne göre Harput Sancağında 5 bin küsur kile mercimek üretilirken 1566 yılında mercimek üretiminin tamamen ortadan kalktığı, darı üretiminde de 1518'den 1566'ya büyük oranda düşüşlerin yaşandığını görmekteyiz, buna karşılık buğday ve arpa üretiminde yüzde yüzlere varan artış olmuştur¹⁶¹. Buğday ve arpaya olan ihtiyaç mercimek ve darı ekiminin yasaklanmasına sebep olmuştur¹⁶².

Hububatın verimsiz yerlere nakli de önemli bir husustu. Kıtık yaşanan bir yere hububatın ulaştırılması devletin veya tüccarların öncelikli meselelerindendi. Hububatın belli bölgelere olan nakli sene boyunca devam etmekteydi. Her türlü buhrana karşı Osmanlı Devleti çeşitli önlemler almış ve buğday stokları tesis etmiştir¹⁶³.

Osmanlıların ilk zamanlarından itibaren sık sık buğday ihracatının yasaklandığı da dikkati çeken bir husustur. Osmanlı İmparatorluğunda hububatın ihraç edilmesinin yanı sıra imparatorluk içinde bir yerden başka bir yere taşınması, satılması dahi hükümetin iznine tabi idi¹⁶⁴. İmparatorluğun tahıl yönetimi merkez bölge eyaletlerinin içlerine de ulaşır, Bâbiâli her kazanın temel gıda ürünlerinde esasen kendine yeterli olmasını, yani imparatorluğun taleplerini karşılama emri gelene kadar dışarıya ürün vermemesini ve dışarıdan ürün almamasını öngörürdü¹⁶⁵. İmparatorluk sınırları içerisinde bir yerden başka bir yere hububat nakli için hububatın satın alınacağı kazaların kadılarına müsaade hükümlerinin yazılmış olması bu konu hakkındaki hassasiyeti göstermesi bakımından da önem arz etmektedir¹⁶⁶.

17 Temmuz 1559 tarihli Bergama ile Güzelhisar kadılarına yazılmış olan bir hükümde yasak olmasına rağmen bazı kimselerin Güzel-hisar kazasına bağlı Deniz-değirmeni isimli yerden topladıkları zahireyi yabancı gemilere vermişlerdir. Bölgede hububat sıkıntısı başlamıştır. Hükümde deryadan zahire alan reislerin ele geçirilmesi, İstanbul'a gönderilmesi ve küffara mahsul verilmemesi istenmektedir¹⁶⁷.

¹⁶⁰ Sam White, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁶¹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TKM Yay., Ankara 1989, s. 101.

¹⁶² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 141.

¹⁶³ Mücteba İlgürel, *a.g.m.*, s. 363.

¹⁶⁴ Lütfi Güçer, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 13, S.1-4, İstanbul 1952, s. 79.

¹⁶⁵ Sam White, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁶⁶ Lütfi Güçer, *a.g.m.*, s. 81.

¹⁶⁷ bkz. MD, Nr. 3, hk. 128.

5 Kasım 1556 tarihli bir hükümde Edremid, Ayazmend, Bergama, Güzelhisar, ve Tarhaniyat kadıları uyarılmış deryada küffara zahire verilmemesi; fakat İstanbul için ferman ile gelenlere zahire verilmesi tembih edilmektedir¹⁶⁸.

Yine İnebahtı beyine yazılan bir diğer hükümde Üsküdar İmâreti Evkâfi'ndan Dubrovnikli'ye tereke verilmesi hususunda ferman çıkması üzerine bazı gemilerin Çetroz ve Ermiye gibi işlek olmayan limanlara gizlice gelip halktan ucuza tereke alıp gittikleri bildirilmiş, bu hususun araştırılıp emre aykırı olarak deryaya ve küffâra tereke verdiği tespit edilenlerin hapsedilip kimler olduklarının bildirilmesi ve bu gibi limanların bir daha bu şekilde suistimale imkân vermeyecek şekilde kapatılması istenmiştir¹⁶⁹.

XVI. yüzyılda bütün Akdeniz bölgesinde görülen aşırı nüfus artışı, üretim yetersizliği, bu yüzyılda hububat ticareti sorununu tekrar gündeme getirmiş ve çözüm Türk buğdayında aranmıştır. Bunun neticesinde 1549-1554 yılları arasında Türk buğdayının batıya fazlasıyla ihraç edildiğini görmekteyiz¹⁷⁰. Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlar bize bu konuda oldukça bilgi verebilmektedir. Özellikle İstanbul'da yaşanan nüfus artışı sebebi ile 1555 yılında zaman zaman gevşetilmekle birlikte buğday ihracının yasaklanması söz konusu olmuştur. 1564 yılında ise Anadolu'da yaşanan kıtlık halkı çok zor durumda bırakmış daha sonraki yıllarda da ürünün yetersiz olması yasakları tekrar gündeme getirmiştir. Tahıl tedariki konusunda imparatorluğun yaşadığı sıkıntıların yanı sıra Ege Denizi ve kıyılarında görülen büyük kaçakçılık büyük bir tehlike arz ediyordu. İlgili birimlere gönderilen hükümler bize çoğu zaman bu kaçakçılığın önüne geçilemediğini de gösteriyor¹⁷¹. Kimi zaman limanlara yüksek fiyattan buğday almaya gelen yabancı tüccarlara buğday satılmaması için sert emirlerin gönderildiğini Mühimme Defterlerindeki kayıtlardan da görebiliyoruz:

“Yazıldı.

Hacı Mehmed nâm kimesneye virildi. Fî 14 Cumâde'l-âhır

Drama kâdîsına hüküm ki:

Hâliyâ kasaba-i Drama halkı Dergâh-ı Mu'allâm'a âdem gönderüp; "Mukaddemâ Kavala İskelesi'ne küffâ[r-ı] hâksârdan azîm gemiler gelüp buğdayun kilesi on beş akça iken zikrolunan gemilerle gelen küffâr yigirmi beşe ve otuza almağla

¹⁶⁸ bkz. MD, Nr. 3, hk. 482.

¹⁶⁹ bkz. MD, Nr. 5, hk. 859.

¹⁷⁰ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 288.

¹⁷¹ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 288.

matrabâzlar buğdayı cem' idüp ziyâde bahâ ile kâfire bey' itmeğin kasaba-i mezbûrede buğday gelmeyüp husûsâ Sidrekapsi ve Kürecik Ma'âdini'ne ve Kavala'ya tereke Drama'dan alınugelmişdür. Hâliyâ deryâya virilmekle ziyâde muzâyaka çekilür idi." Deryâya tereke virilmek emr-i şerîfümle mesdûd olup defa'âtle ahkâm-ı şerîfe gönderilmişken emr-i şerîfüme muhâlif vaz' olunmağa sebep nedür? Buyurdum ki:

Vusûl buldukda, fi'l-vâkı' emr-i şerîfüme muhâlif deryâya tereke bey' itmiş bulunursa anun gibileri gereği gibi tetebbu' u tefahhus idüp ol asıl emr-i şerîfüme mugâyir tereke bey' idenler her kimlerise ele götürüp tutup habsidüp ahvâllerin vukû'ı üzre yazup arzidesin" ¹⁷².

Kimi zaman da yaşanan kıtlık nedeniyle buğdayın kesinlikle derya gitmesi memnu olduğu belirtilir ve kıtlık yaşanan bölgeye diğer bölgelerden ulaştırılması emri verilirdi:

"Yazıldı.

Ağrıboz beğine ve kâdisına hüküm ki:

Hâliyâ Androz cezîresi re'âyâsı Südde-i Sa'âdetüm'e arz-ı hâl idüp; "cezîre-i mezbûrede ziyâde kaht u killet olup terekeye fevka'l-had muzâyakaları olduğın" bildürmeğin Ağrıboz'dan altı müd tereke virilmesin emridüp buyurdum ki: Cezîre-i mezbûre için altı müd tereke virüp ammâ, bu bahâne ile ziyâde tereke virilmeden ve emre mugâyir deryâya ve küffâr-ı hâksâra tereke virilmekten ziyâde hazer idesin" ¹⁷³.

1574 yılında Bergama kazası sahillerine yanaşan gemi İstanbul'a götürmek için aldığı hububatı İstanbul'a getirmeyip deryaya ve ahar vilayetlere götürür. Kaçırılan hububat Bergama kazasında büyük bir sıkıntıya sebep olmuş ayrıca köylüler daha uygun fiyatlarla mahsullerini bu gemi sahiplerine satmışlar, şehirde hububat satışları üzerinden alınan vergilerde de büyük bir azalma olmuştur¹⁷⁴. Divan-ı Hümayun tarafından Bergama kadısına yazılan hüküm şu şekildedir:

"Kaza-i mezbure (Bergama) ahalsi meclis-i şer'-i şerife gelip, vilayetimiz deryaya karip olmağla bazı gemiler gelip, terekeyi İstanbul zahiresi bahanesiyle deryaya ve ahar vilayete alup gitmekle vilâyette külli kaht-ü-galâ olduğundan mada ehl-i kurra pazara tereke getürmeyüp gemiler alup gitmekle bâc-i bazara mal-ı miriye külli gadr olup ...deryaya tereke verilmek memnudur. Anın gibi gemiler gelüp İstanbul

¹⁷² bkz. MD, Nr. 6, hk. 621.

¹⁷³ bkz. MD, Nr. 6, hk. 824.

¹⁷⁴ Lütfü Güçer, a.g.m., s. 79.

zaharesi bahanesiyle tereke almalu oldukta ellerinde hükm-ü Şerifim olanlara tereke aldırup emr-i şerifim olmadan kimesneye tereke aldırmyasın. Ve deryaya bir habbe tereke verilmekten hazer edesin”¹⁷⁵.

3.2.3. Koyun

Osmanlı İmparatorluğunda koyun tedariki *celep-keşan* sistem olarak biliniyordu¹⁷⁶. Bu sistem özellikle 1590’lardaki krizde oynadığı kilit rol nedeniyle bilhassa önemlidir. Domuz etiyle ilgili dini yasaklar, sığır etinin az olması, tavuk ve keçi etinin düşük statüsü dolayısı ile et, yağ ve süt ürünleri ihtiyacını büyük oranda koyun sağlamaktaydı¹⁷⁷. Koyun idaresi, merkezî düzeyde yönetilmekten ziyade yıl boyunca koyun tedarikini sağlamak için görevlendirilmiş *celepleri*¹⁷⁸ mevsimlik atardı.

Koyun büyük şehirlere sürüler halinde celepler tarafından getirilir, mezbahalarda kesilerek kasaplara dağıtılırdı. Kasaplarda ise kadının verdiği narha göre perakende olarak kasaplara satılırdı¹⁷⁹. İlginç bir nokta olarak; Osmanlı Devleti Merkezî eyaletlerde yaşayan halkın zengin kesiminin, zenginlik seviyesini düşürmek için bu insanları celep ya da celep-keşan olarak tayin etmiştir. Bu insanlar celep olarak Balkanlardan pazar fiyatından çok sayıda koyun alarak bunları narh fiyatından satmak zorundaydı. Bu işle uğraşan insanlar bu ticaret sonucunda masrafları bile karşılayamıyorlardı. Dolayısı ile celep olarak atanalar çoğu zaman iflas ile karşı karşıya kalmışlardır. Osmanlı Devleti bu uygulamayı XV. yüzyılın sonundan 1597 yılına kadar devam ettirmiştir. 1597 yılında özel bir vergilendirme yöntemiyle (zarar-ı kassabiye), genel gümrük vergilerini %1 oranında uygulamıştır. Bu uygulanmadığı süre zarfında ise celeplerin zengin kesim içinden seçilmesi sermaye birikimini önemli derecede düşürmüştür¹⁸⁰.

Koyun nakliye maliyeti açısından en düşük mallardan biriydi ve taşımanın nispeten daha kolay olması dolayısı ile yönetim tedarik için Orta ve Doğu Anadolu’ya da ulaşabilecek durumdaydı. Tedarik edilen sürüler öncelikli olarak şehir kapıları dışında belirlenmiş mezbahalara, sonrasında halka resmi sabit fiyat ile satış yapan

¹⁷⁵ bkz. MD, Nr. 35, hk. 386.

¹⁷⁶ Et gereksinimini karşılamak üzere kurulmuş bir sistem. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kanunname-i İhtisab-ı İstanbul. Koyun tedariki ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Anthony Greenwood (1988), *Istanbul’s Meat Provisioning: A Study of the Celep-Keşan System*, (Doktora Tezi), Chicago Üniversitesi, Chicago.

¹⁷⁷ Sam White, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁷⁸ Koyun, keçi, sığır vb. kesilecek hayvanların ticaretini yapan kimse.

¹⁷⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014, s. 106.

¹⁸⁰ Alıntılayan Murat Çizakça, s. 264-265.

kasaplara tahsis edilecek et paylarını belirlerdi¹⁸¹. Koyunların önemli bir kısmının Erzurumlu, Diyarbakırlı, Kayserili ve Adanalı göçerler tarafından sağlanırdı. Çoğu zaman başkente gitmesi gereken sürülerin büyük bir kısmı Anadolu kentlerinde alıkonurdu. Bu yüzden İstanbul'da tüketilen koyunların büyük bir kısmının Balkanlarda yetiştirilirdi¹⁸². Hayvancılık bakımından zengin bir bölge olan özerk Kırım da önemli bir kaynak konumundaydı¹⁸³.

3.2.4. Sebze-Meyve

Anadolu'nun sebze ve meyve yönünden zengin olduğu çok eskiden beri bilinmekle birlikte, pek çok gezgin o dönem yaptıkları gezilerde bu konudan özellikle bahsetmişlerdir¹⁸⁴. Özellikle Tapu Tahrir Defterleri de bize bu konu hakkında yardımcı olabilecek kaynaklar arasında yer almaktadır¹⁸⁵.

Osmanlı İmparatorluğunda birçok meyve çeşidi yetiştirilirdi. En çok yetişen meyve türlerinin *elma, nar, armut, harnup, kiraz, ceviz, badem, kestane, incir, zeytin, kavun, karpuz, turunç, portakal, limon, narenciye, dut, palamud, fındık, kızılcık, zerdali, erik* olduğu görülmektedir¹⁸⁶. Meyve yetişen bölgelerin neredeyse tamamında sebze üretimi de yapılmaktadır. Sebzeler içinde en çok üretimi yapılan ise soğan ve sarımsaktır. Soğan ve sarımsaktan sonra ise *fasulye, havuç, bakla, patates, patlıcan, bamya, kabak, bakla, hıyar, ıspanak, marul, pancar, turp, domates, nane, maydanoz, pırasa, lahanas, enginar, hindiba, semizotu ve yer elması* yetiştirilirdi¹⁸⁷.

Daniel Goffman'ın *İzmir and Levantine World*¹⁸⁸ adlı eserinde de bahsettiği üzere XVI. Yüzyılda Avrupalı tüccarların Batı Anadolu'dan sebze ve meyve ihraç ettiklerini biliyoruz. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında meyve ve sebzenin İstanbul'a gelişinde birtakım sıkıntılar olmaya başlamış, o dönem meyve ve sebzenin dışarıya satıldığı ve bu yüzden merkezde sıkıntılar çekildiği ortaya çıkmıştır¹⁸⁹. Bu konu ile ilgili olarak aşağıda İzmir kadısına gönderilen 1593 tarihli belgede İstanbul'a

¹⁸¹ Sam White, *a.g.e.*, s. 65-67.

¹⁸² Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 295.

¹⁸³ Sam White, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁸⁴ bkz. İbn Battûta Seyahatnâmesi, Abu'l Fida Géographie d'Aboul-Féda (Fr. Çeviri ve Notlar S. Guyard, Paris 1883, II/2; Claude Cahen, "İbn Said sur l'Asie Mineure Seljuiqide", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10-11.

¹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defteri Nr.148, s. 14.

¹⁸⁶ Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s.104.

¹⁸⁷ Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁸⁸ Daniel Goffman'ın *İzmir and Laventene World* adlı eseri Doğu Ticaretini büyük oranda arşiv belgelerine dayandırarak anlatması bakımından önemli bir kaynaktır. bkz. Daniel Goffman, *İzmir and The Levantene World*, 1550-1650.

¹⁸⁹ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 295.

gönderilmesi gereken meyvelerin harice gönderilmemesi, bu hususta dikkatli olmaları, meyveleri yabancı memleketlere değil doğru İstanbul'a göndermeleri emredilmiştir:

“İzmir'den İstanbul'a gelecek üzüm, incir ve zeytin yağına dair.

İzmir kadısına hüküm ki Süddei saadetime mektub gönderüb bundan akdem Dergâhı muallâm Çavuşlarından Mustafa Cavuş ve Murad Cavuş ile emri şerif irsal olunub kazâi mezburdan mahrusei İstanbul'a gelecek kızıl üzüm ve kara üzüm ve incir ve badem ve zeytin yağı ve bal mumu ve sair meyveyi ahar diyare göndermiyüb Kapan gelmediyen hiç bir ferde virdirmeyüb İstanbul zahiresiyçün varan gemi reislerine nerhi ruzi üzre akçelerile aldirub gemilerin tahmil etdirüb doğru İstanbul'a gönderilmek fermanım olmakla mezburan Çavuşlarımın marifetlerle nerh virilüb ve Kapandan gayri yerde minbaad zahire beyi olunmayub hazır ve mevcut olan gemilere tahmil ve irsal olunub ve gemiler dahi tahmil olunub irsal olunmak üzre olduğun ve irsal olunan gemilerin defteri ve nerh sicilliyle mezkûran Çavuşlar ile irsal eylediğün ilâm eylemiş sin İmdi minbaad ol diyare müteallik olan zahire ahar diyare gitmeyüb doğru İstanbula gönderilmek emrim olmuşdur Buyurdum ki... vusul buldukda bu babda bizzat mukayyed olub ol diyare müteallik olan zahireyi minbaad ahar diyare göndermeyüb İstanbul zahiresiyçün varan gemi reislerine nerhi ruzi üzre akçerile aldirub gemilerin tahmil etdirüb doğru İstanbula gönderesin Fi 20 z 1001 (Ba hattı No'man Efendi)”¹⁹⁰.

İzmir ve Foça kadılarına gönderilen bir diğer hükümde ise Venedik gemilerine tereke ve kuru meyve verildiği, İstanbul dışında diğer gemilere tereke ve kuru meyve verilmemesi gerektiği ve emre aykırı iş yapılmaması emrediliyor:

“Yazıldı.

Muhtesib Vâsi' Çavuş'a virildi. Fî 16 Rebî'u'l-âhır, sene: 975

İzmir ve Foça kâdîlarına hüküm ki: Venedik gemileri taht-ı kazânuzdan gemilerine kuru meyve vü tereke virdükleri istimâ' olundu. İmdi; küffâr-ı hâksâra emrûme muhâlîf meyve vü tereke virilmek memnû'dur. Bu bâbda mu'âtebsiz. Buyurdum ki:

Varıcak, dâyimâ mukayyed olup min-ba'd mahrûse-i İstanbul zahîresinden gayri emrûme mugâyir Venedik gemilerine ve gayra kuru meyve vü tereke virdürmeyesiz. Şöyle ki; ba'de'l-yevm hilâf-ı emr küffâr-ı hâksâra meyve vü tereke virildiği mesmû'-ı

¹⁹⁰ Ahmet Refik, *Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1931, s. 12.

şerîfüm ola, aslâ mecâl virmeyüp muhkem hakkınızdan gelinür; ana göre mukayyed olup emrüme muhâlif iş olmakdan hazer eyleyesiz”¹⁹¹.

3.2.5. Pamuk ve Pamuk İpliği

Eski çağlardan itibaren en önemli sanayi bitkisi olan pamuk Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde yetişmektedir. Sulak ve nemli bölgeleri seven pamuk, yün ile birlikte sanayinin en önemli kolu olan dokumanın temel ham maddesidir¹⁹². Saray eşya defterleri, ölmüş kimselere ait mahkeme tarafından saptanan eşya listeleri ve gümrük ruznâme kayıtları bize Osmanlı toplumunda da pamuklu dokumaların ve pamuk-ipek karışımı kumaşların geniş kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir¹⁹³.

Pamuk, Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminden itibaren ticaret ürünleri içerisinde önemli bir yer tutmaktaydı. Avrupa ve özellikle İtalya şehirlerinde dokuma endüstrisinin gelişmesi ile birlikte temel ihraç maddesi olarak görülmeye başlanmıştır. Avrupalıların pamuğu hammadde olarak alması yerli sanayicileri ve dokumacı esnafı sarsmakta ve hammadde sıkıntısı beraberinde yerli dokuma üretimini de zor duruma sokmaktaydı. Bu sebepten hükümet birtakım önlemler alma yoluna gitmiş, pamuk ve pamuk ipliği XVI. yüzyılın ortalarında memnu meta kapsamına alınmıştır¹⁹⁴. Pamuk ve pamuk ipliği ihracatı üzerindeki devamlı yinelenen yasağın nedeni ordunun çadır talebinin yanı sıra, donanmanın yelken gereksinimiydi ve bu iş için kullanılan ham pamuğun önemli bir kısmı Anadolu'nun Ege kıyılarından, bilhassa Aydın, Saruhan sancakları ile Bergama kazısından gelirdi¹⁹⁵. Mühimme Kayıtları bize çoğu kez tereke yasağından hemen sonra pamuk ve pamuk ipliğinin yasaklandığını göstermektedir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs pamuk üretimi konusunda önemli bir yer teşkil etmektedir. 1572-73 tarihli olan ve Venedik ile savaş sürerken gönderilmiş olan bir belgede adanın karakteristik ürünleri keçiboynuzu, şarap, tuz, zeytin, şeker, kendir, tahıl ve pamuk olarak sıralanır ve yöneticiler bu ürünlerden keçiboynuzu, şarap, tuz ve zeytinin yabancılara satılabileceğini, tahıl ve pamuğu ise imparatorluğu ihtiyaçlarına

¹⁹¹ bkz. MD, Nr. 7, hk. 352.

¹⁹² Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁹³ Halil İnalçık, “Osmanlı Pamuklu Pazarı Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayı*, Ankara 1980, s. 1

¹⁹⁴ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 290.

¹⁹⁵ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 157-158.

ayrılması gerektiği belirtilir. Fakat bu kuralın uygulanması pek kolay olmaz, çünkü ticari vergi gelirlerinin bundan olumsuz yönde etkileneceği öne sürülür¹⁹⁶.

Mühimme Defterlerinde yer alan bir kayıttan örnek verecek olursak; İstanbul'dan gelen bir fermanın kurallara uymayan tüccarların mallarına el konması yönündeki emri üzerine harekete geçen Bergama kadısı Kırkağaç köyünde Hacı Mehmed ve Hacı Mustafa isimli şahısların ambarlarda bulunan pamuk ipliğini Avrupalı tüccarlara satmaya hazırlandıklarını tespit eder. Kaçakçılığa karşı kadıya ambarları mühürlemesi ve ipliği resmî fiyat üzerinden satması emredilir. Satış geliri ise güvenli kişilere emanet edilecektir¹⁹⁷. Mühimme Kayıtlarında Venedik, Dubrovnik ve İngiliz gemileriyle yapılan ihracattan söz edilir. Bu ticaretle uğraşan gemiler kimi zaman yakalanır ve geçici bir süre donanmanın hizmetine verirlerdi. Venedik'ten Ege kıyısına gelip pamuk ve yine ihracı yasak olan sahtiyan yüklü gemilere ait kayıtlar belgelerde yer almaktadır. Merkezî idarenin kapatmaya çalıştığı; fakat çoğu zaman da başarılı olamadığı küçük iskeleler kaçakçılığı kolaylaştırmaktaydı. Akdeniz kıyısında ve Antalya yöresinde de yasadışı ticaret yapıldığına dair çok sayıda belge mevcuttur¹⁹⁸.

XVI. yüzyılın son yıllarında İzmir pamuk ihracatının önemli bir limanı haline gelmişti. 1595-96'da Mühimme Defterlerinde İzmir'den pamuk ihracı için verilmiş yetki belgesini iptal eden bir metin yer almaktadır¹⁹⁹.

Kaçakçılığın önüne geçmek için alınan önlemler başkentin tahıl ve et ihtiyacının karşılanmasının tehlikeye düştüğü zaman alınan önlemlere benzer. Müşterilerin mal alabilecekleri yerlerin belirlenmesi, narh uygulaması, mal sahibi bulunmadığında zorunlu satış yapılması ve ihbarların değerlendirilmesi bunlardan bazılarıdır²⁰⁰.

1620 tarihlerinde pamuk ihracının yasal hale getirilmesi bu ürünü giderek memnu meta kapsamından da çıkarmıştır²⁰¹.

¹⁹⁶ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 159.

¹⁹⁷ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 160-61. Ayrıca bkz. MD, Nr. 36, hk. 524.

¹⁹⁸ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁹⁹ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 170.

²⁰⁰ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 161.

²⁰¹ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 292.

3.2.6. Yapağı-Yün

Osmanlı İmparatorluğu döneminde pamukla birlikte yapağı da memnu meta sayılmaktaydı. Yünün de pamuk ve pamuk ipliği gibi geniş bir kullanım alanına sahip olmasının bunda payı büyüktür. Özellikle imparatorluk döneminde aba denilen yünlü kumaş oldukça sık kullanılıyordu. Doğu Akdeniz’de Avrupa’ya ihraç edilen mallar arasında yapağının da önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Beylikler döneminden itibaren Venedik’e ihraç edilen mallar arasında canlı hayvanlar ve tiftik ile birlikte yapağı da ihraç ediliyordu. Esasında imparatorluk yöneticileri iç tüketim ihtiyacı karşılandıktan sonra yapağı ihracına izin verilebiliyordu. Fakat yapağının yine XVIII. yüzyılda dahi memnu meta arasında sayıldığını söyleyebiliriz²⁰².

3.2.7. Deri, Gön, Sahtiyân, Meşin

Dönemin en önemli sanayi kollarından biri olan dericilik, Anadolu’nun birçok şehrinde mevcuttur. Hayvanlardan elde edilen deriler debbağhanelerde işlendikten sonra çeşitli eşyaların yapımında kullanılırdı²⁰³. Belgelerde deri çeşitleri olarak sahtiyân, meşin ve gön den söz edilmektedir. Genellikle pahalı ayakkabılar sahtiyândan yapılırdı ve bunlar daha ziyade saray için yapılan ayakkabılardı. Meşin sözcüğü ile de 1600 yılı dolaylarında derinin ucuz bir çeşidinin kastedildiğini söyleyebiliriz. Gön sözcüğü ile daha kaba deri türünün kastediliyor olması muhtemeldir. XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başlarına ilişkin İstanbul narh listelerinde su sığırı gönünden yapılmış ayakkabılardan söz edilmektedir²⁰⁴.

Elimizdeki belgeler kasapların kestikleri koyun ve keçilerin derilerini işlemesi için debbağlara vermeleri gerektiğini gösteriyor. Aşağıda vermiş olduğumuz örnekte ise Galata ve Kasımpaşa’da kasapların koyun, keçi ve sığırların derilerini Kasımpaşa debbağlarına vermeleri gerektiği halde bu geleneğe uyulmadığını görmekteyiz:

“Galata Kadısına hüküm ki, mektub gönderip Kasım Paşa Debbağlarından Hacı Abdî b. Velî ve Murad b. Ali ve İsmail b. Süleyman Dergâh-ı Muallâm çavuşlarından Beşir çavuşla meclis-, şer’e gelib Galata ve Kasım Paşa kasapları zebheyledikleri koyunların ve keçilerin ve sığırların derilerin bize vermeğe elimizde Emr-i Şerif var iken Venedik’e ve Dâru’l-Harb’e giden kâfirlere verilmekle dükkânlarımız muattal ve

²⁰² Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 292.

²⁰³ Ümit Koç, “Klasik Dönem Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1505-1605)”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s. 1429.

²⁰⁴ Suariya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 200.

meşin ve sahtiyan ve gön bahalı olup Galata kâfirlerinin mahzenlerinde her kangı tacirin dersis bulunursa girift olmak ferman olunmuşdur dediklerinde, çavuş-ı mezbûr ile üzerlerine adam gönderilip tefahhus olundukda beş bin dört yüz sekiz koyun ve kırk bir sığır derisi bulunup, kanun üzere ta'yin olunan bahaları ile debbağlara satılıp akçesi ile der-kîse olduktan sonra derilerin sahipleri gelib, deriler, Dariü'l-Harb'e giden kâfirlere yasağ olduğın bilmez idik. Şimden sonra deri bulunursa girift olunup hakkımızdan gelinsin. Amma mukaddem olduğumuz derilerin akçaların bize verilsin dediklerin arz eylediğın ecilden zikrolunan derileri mîrî için zabtolunup ve ondan gayri kâfire bey' olunmak için der-mahzen olan derileri mîrîye zabtolunmasına emredip buyurdum ki, vardıkda bu babda gereği gibi mukayyed olub eğer zikrolunan derileri mîrî için zabteleyip ve eğer kâfire bey' olunmak için ahar yerde der-mahzen olmuş deriler var ise onu dahi girift eyleyip mîrî için zabtetdiresin. (Pir Çavuş'a verildi) 29 Rebiyievvel 988/14 Mayıs 1580²⁰⁵.

Deri ticaretinin de imparatorluk döneminde batı ile olan ekonomik ilişkilerde önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Günlük kullanıma yönelik standart mallar üzerindeki kontrol çok sıkı olmamakla birlikte esas itibariyle yüksek nitelikli derilerin ihracı yasaktı. Deri ihracı üzerindeki sınırlama ve yasakların temel sebebi sarayın ve İstanbul halkının temel gereksinimlerini karşılama kaygısıydı²⁰⁶.

XVI. yüzyılda Sinop, Samsun limanları deri ticaretinde bir nevi depo görevi görmektedir²⁰⁷. Bu iki limandaki kadı ve gümrük görevlilerine gönderilen hicrî 997 (1589) tarihli bir fermenda İstanbul'da sahtiyan ve meşine çok fazla ihtiyaç olduğu vurgulanır ve bu malların ihracı yasak olduğu için Venedik ve Moldova'dan gelmiş olan tüccarların toplamış olduğu derilere el konması ve bunların İstanbul'a gönderilmesi istenir:

“Sinob kādîsına ve iskele emînlerine hüküm ki:

Mahrûse-i İstanbul'da sahtiyân ve meşîne ziyâde muzâyaka olup küffâra ve sâ'ir vilâyete gitmek memnû' iken hâlâ Venedik ve Boğdan ve gayri yerlerden taht-ı kazâna bâzirgânlar varup yirmi bin mîkdârı sahtiyân cem' idüp vilâyetlerine alup gitmek üzre oldukları i'lâm olundu. İmdi bu bâbda azîm itâb ü ikâba müstehakk olmuşundur buyurdum ki:

²⁰⁵ Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1987, s. 173-174.

²⁰⁶ Suariya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 209.

²⁰⁷ Suariya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 207

Vardukda bu husûsı bi'z-zât onat mukayyed olup Venedik ve Boğdan ve gayrı yerlerden ol cânibe varan bâzîrgânlar taht-ı kazânda cem' itdikleri sahtiyân ve meşîni alup kabz idüp defter idüp gemilere tahmîl idüp dahi ashâbıyla varan çavuşuma teslim idüp İstanbul'a gönderesin ki İstanbul'a geldikde ma'rifet-i şer'le temessük alalar ve nemikdâr sahtiyân ve meşîn ve kimin gemisiyle gönderilmiştir ve ne zamânda müteveccih olur yazup karadan bildiresin ki geldikde ana göre taleb oluna. İhmâl ü müsâheleden ziyâde hazer eylesesin ve şöyle ki mezbûr ol-makûle bâzîrgânlar varup sahtiyân ve meşîn ve eğer küffâra ve sâ'ir vilâyete gitmek memnû' olan sâ'ir metâ'ı cem' idüp küffâra ve sâ'ir vilâyete alup gittikleri istimâ' oluna ol bâbda beyân olunacak özrün aslâ makbûl olmayup azille konulmayup azîm itâb ü ikâba müstehakk olacağı mukarrerdir. Ana göre tedârük üzre olup bâb-ı ikdâmda dakîka fevt eylemeyesin deyü emr yazılmışdır.

Bir sûreti Samsun kâdîsına ve emînîne yazılmışdır”²⁰⁸.

Deri ihracatının yasaklanması ile ilgili bir diğer hüküm de dikkate değerdir:

*“İstanbul Kadısına hüküm ki; mektub gönderip mahrûse-i mezbûrede gön ve sahtiyân tacirlerinin Yiğit Başısı Ferruh b. Abdullah ve Kethudası Ali b. Sevindik ve sairleri meclis-i şer'e gelip kadimden Firenk meşîni diken zimmî tâifesi şimdiye değin bütün gön-ala gelmişler iken, halen mezbûrlar bütün gön alıp a'lâ yerlerin hâric-i vilâyete gönderip bunlara küllî muzâyaka vermeğin ehl-i vukuftan sual olunduktan men' olunup ellerine hüccet verilmiş iken gerû vech-i meşruh üzere teaddî den hâli olmadıkların bildirdiğin ecilden, tâife-i mezbûra mâ-tekaddemden bütün gön alagelmışler değiller iken alageldiklerine kanaat etmeyip vech-i meşrûh üzere teaddî eyledikleri vâki' ise etdirmeyip men' ve ref' edip min-bad aolagelen muhallif bütün gön aldirmayasın ve hâriç vilâyete dahi verilmek memnu'dur. Ona göre amel edip emre ve olagelene muhalif iş etdirmeyesin. (Bâ hattı Ahmt Efendi) Rebiyilevvel 993/Mart”*²⁰⁹.

Dışarı çıkması memnu' olan emti'anın çıkarılmamasına dair diğer bir hüküm ise şu şekildedir:

“İstanbul Muhtesibi'ne hükük ki, Venedik ve Firanç (Firenk) balyosları bazı kefare gemilerine gön ve bazı meta' tahmil edipi siz varıp yoklamadan gemilerin

²⁰⁸ Reyhan Ataç, 66 Numaralı (H.997-998 / M.1589-1590) Mhimme Defteri (İnceleme-Metin), (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014.

²⁰⁹ Ahmet Refik, a.g.e., s. 192-193.

*iskelelerde ihrac edip, hile eyledikleri istima' olundu. İmdi küffara gön ve ba'zı meta' verilmek memnu'dur*²¹⁰. *Onın gibilerin gemileri yoklamadan iskelelerden ihrac olunmamak emredip buyurdum ki, vusûl buldukda vech-i meşrûh üzere hile etdikleri vaki' ise verilmek memnu' olmayan meta' ile gemilerin tahmil edip gitmeli olduklarında siz.....varıp gemilerin yoklayıp görmeden gemilerin iskelelerden ihraç ettirmeyesin ve küffara verilmesi memnu' olan meta'dan nesne alıp gitmekten ziyâde hazer eyleyesin. Fî 27 Receb 992/ 4 Ağustos 1584*"²¹¹.

Eflak ve Moldova tüccarlarının Osmanlı imparatorluğu ile XVI. ve XVII. yüzyıllarda imparatorluktan büyük miktarlarda ithalat yapan Transilvanya arasındaki ticarete aracılık rolü üstlendikleri vurgulanmıştır ve bu ticarete gümrük kayıtlarına göre Osmanlı derilerinden de söz edilmektedir²¹².

3.2.8. Maden

Maden, Osmanlı iktisat tarihi için önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin her döneminde madencilikle birlikte maden kullanan bütün imalat alanlarının devletin ekonomik hayatında çok önemli bir yeri olmuştur. Devlet üretilen bakır, demir ve gümüşün büyük bir kısmına el koyardı. Öyle ki halkın gümüşü süs için kullanması sık sık yasak konusu olurdu²¹³.

Osmanlı Devleti uyguladığı iktisadî politikalarla sınırları içerisinde üretilen madenlerin dışarıya çıkarılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Devlet, malî, askerî, ve iktisadî gereksinimlerinin karşılanmasında sıkıntı çekmemek için uyguladığı bu politikaya dikkat etmiştir. Belgelerde sınır boyları, maden bölgeleri ve gümrüklerde cevher ve mamul halde bulunan madenin ihracatının yasak olduğu belirtilmiş, tüccarların da sıkı kontrollerle denetlenmesi istenmiştir. Yasaklar bütün yabancı devletler için olmakla birlikte, İran ve Avusturya bunların içinde yasakların en etkili şekilde uygulandığı devletlerdir. Esasında İran'a karşı uygulanan yasak daha çok ambargo niteliğindedir. Bakır, gümüş, ve güherçile gibi cevherlerin bunlardan üretilen silah ve metallerin İran'a gönderilmemesi önem arz etmekteydi²¹⁴. Her ne kadar bizim konumuzun sınırlarını Avrupa Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki yasadışı ticareti

²¹⁰ Resmen ihracı memnû olan mevâdd şunlardı: Tereke, barut, yarak, at, penbe, rişte-i penbe, kurşun, balmumu, sahtiyan, donyağı, gön, meşin, koyun derisi, zift.

²¹¹ Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 188-189.

²¹² Suariya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 208.

²¹³ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 230.

²¹⁴ Mustafa Altundağ, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler Ansiklopedisi*, C. X, Ankara 2002, s. 1475.

oluştursa da ticareti memnu olan metalar arasında yer alan maden ile ilgili yasağın en etkili şekilde uygulandığı ülkenin İran olması dolayısı ile bu konuya da özellikle değinmek istedik.

Özellikle XVI. yüzyılda maden kaynakları yönünden zengin olan imparatorlukta bu kaynakların harice satılması yasaktır, bu yasakla birlikte ihracat kaçakçılığının da ortaya çıkmış olduğunu görmekteyiz. Bakır, kurşun, demir gibi madenlerle nal ve mih gibi malların dışarıya satılması yasaktı. Bu madenlerin özellikle İran'a satılmasının kati suretle yasaklanmış olduğunu da görmekteyiz. 1565-1566 tarihini taşıyan bir hükümde "cezâire ve cümle hariç vilayete" demir, kurşun ve silah çıkarılmasının kesinlikle önlenmesi isteniyordu²¹⁵. Ayrıca demir bakır ve gümüş savaşlarda çok önemli metalar olduğundan bu alandaki kaçak ticaretin önlenmesi çok önemliydi. 1570'li yıllarda Safevi egemenliğindeki İran'a nal ve mih kaçırmak isteyenler olmuştur. O yıllarda Osmanlılarla savaş halinde olan İran şahı Divriği bölgesinde kendisinin temsilcisi olarak atadığı üç kişiden birinin aracılığı ile her yıl yüz binden fazla at nalını İran'a göndermiştir²¹⁶. Bunun üzerine Osmanlı idaresi bu kişilerin öldürülmesini emreder ve Divriği'den her sene yüz bin civarında nal toplayarak İran'a gönderen ve İran'ın sadık adamlarından oldukları bildirilen şahısların yolu kesilerek öldürüldüklerini belgelerle taki etmemiz mümkündür:

"Yazıldı. Kethudâsına virildi. Fî 10 Safer, sene: 976

Divriği Sancağı Beği Mehmed Beğ'e hüküm ki:

Südde-i Sa'âdetüm'e mektûb gönderüp; "Câmi'-ı Kebîr Hatîbi Hâcî Mehmed ile şehriin sulehâsı sana gelüp ol vilâyetde demür ma'deni olmağla Yukaru Cânib'ün na'l ü mîha küllî ihtiyâcları olduğu ecilden sâbıkâ üç kimesneye hılâfet virüp mukaddemâ İskender dâme izzühü arzyledükde siyâsetlerine emr-i şerîf gönderilmeğin mezkûrlardan Mustafâ siyâset olunup Eymir Hasan ile Kürtül Mustafâ gaybet eyleyüp bi'l-fi'l muttasıl Yukaru Cânib'den bâzergân sûretinde âdemler gelüp mezbûr Mustafâ oğulları ve tevâbi'ı ile her sene yüz bin mikdârı na'l cem' eyleyüp Yukaru'dan gelenlere teslîm eyleyüp ve Enîşin (?) bin Yûsuf Yukaru Cânib'ün makbûl hıdmetkârlarından olup küllî alâkaları olduğın" bildürüp ol bâbda dahı her ne dimiş isen ma'lûm oldu. İmdi; buyurdum ki: Vusûl buldukda, bu husûsı kimesneye ifşâ eylemeyüp hufyeten tetebbu' eyleyüp dahı mezbûrları hüsn-i tedârükle elegetürüp toprak kâdîları ma'rifetiyle; "Yol

²¹⁵ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 297.

²¹⁶ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 230.

basup ve âdemler katleyeyüp hırsuzluk u harâmîlik eylediler." diyü ad eyleyüp keyfiyyet-i ahvâllerine kimesne vâkıf olmadın haklarından gelüp cezâların viresin. Ammâ; bu bâbda kemâl-i basîret ü intibâh üzre olup vech-i meşrûh üzre fesâd ü şenâ'atleri sâbit ü zâhir olup töhmet-i sâbıkaları olup müseccel olmadın telef-i nefis olma[k]dan ziyâde hazer idesin"²¹⁷.

Değerli madenlerin ise dışarıya çıkmaması, devletin gözetimi altında olması için önlemler alınmıştır. Osmanlı özellikle İran ve diğer Doğu ülkeleri için madenlerin bol ve ucuz olduğu bir ülke olarak görülüyordu, dolayısıyla İmparatorluktaki altın ve gümüşün İran'a ve Hindistan'a kaçırılması büyük kazançlar sağlamaktaydı. 1565-1566 tarihli bir ferman Hindistan taraflarına gümüş eşya ve silah kaçırıldığını da göstermesi bakımından önemlidir²¹⁸. Çeşitli dönemlerde ve özellikle XVI. yüzyılda Doğu Anadolu'da ve Irak'taki memur ve kadılara gönderilen fermanlarda sözü edilen madenleri dışarıya çıkaranların mallarına el konmasını emredilir²¹⁹. 1568 tarihini taşıyan bir hüküm İran'a gümüş, bakır ve demir gitmemesi hakkındaki emir gereğince Osmancık'ta yakalanıp el konulduğu bildirilen bakırın, narh-ı cârî üzerinden kazancılara satılarak gelirinin mirî için zaptedilip ilgili defterinin Südde-i Saâdet'e gönderilmesi şeklindedir:

"Rûm nâzırına hüküm ki:

Rûm Beğlerbeğisi Ahmed dâme ikbâlühû Dergâh-ı Mu'allâm'a mektûb gönderüp; "bundan akdem hükm-i hümayûnum gönderilüp; "Yukaru Cânib'e"²²⁰ gümüş ü bakır u demür gitmeye; girift oluna." diyü fermân olunmuşken seksen iki yük bakır ve sekiz külçe dutulup girift olduğın" bildürmeğın; "Sivas'da ve Tokat'da narh-ı cârî üzre bey' itdürüp akçasın mirî için zabtidüp defter ile Dergâh-ı Mu'allâm'a gönderesin." diyü mûmâ-ileyhe hükm-i hümayûnum gönderilmişdür.

Buyurdum ki: Vusûl buldukda, zikrolunan bakırı girü müşârun-ileyh ma'rifeti ile kazancılara narh-ı cârî üzre bey' itdürüp akçasın mirî için zabtidüp ve ne mikdâr akça olduğın yazup defter idüp Südde-i Sa'âdetüm'e arzeyelesin.

Yazıldı.

²¹⁷ bkz. MD, Nr.:7, hk. 1988.

²¹⁸ Zeki Arkan, *a.g.m.*, s. 298-299.

²¹⁹ Mustafa Altundağ, *a.g.m.*, s. 1475.

²²⁰ İran havalisi.

Sinân Çavuş'a virildi. Fî 7 Rebî'ü'l-âhır, sene: 976"²²¹.

Hükümde İran'a giderken yakalanan bakırın yerel kazancılara satılarak elde edilen gelirin ise miriye devredildiğini anlamaktayız.

İran taraflarına bakır ihraç edilmemesine dâir bir diğer hükümse şöyledir:

*"İstanbul Kadısına hüküm ki, Bakır ve evânî işleyenler Südde-i Saadetime gelip bazı tacir mahruse-i mezburede bulunan bakır alıp yukarı canibe iletmekle bakır bulunmayıb müzâyaka çekdiklerin bildirdiler. İmdi yukarıya bakır verilmek emrim yoktur. buyurdum ki, vusûl buldukda bu babda gereği gibi mukayyed olup, mahrûse-i mezbûreden bakır cinsinin eğer cedîdî ve eğer atîkîdir, asla yukarıya giden tüccar taifesine ve gayrî kimesneye bakır aldırılmayıb men' ve def' eylesesin ve İskele ve Gümrük Emirlerine onat veçhile tenbîh ve te'kid eylesesin ki, onun gibi Emr-i Şerif'ime muhalif bakır alıp yukarı cânibe iletmek için iskeleye varıb geçirmek istediklerinde bakırın girift edib sahiplerin Südde-i Saadetime bildiresin. 26 Rebiyevvel 976/18 Eylül 1568"*²²².

Devletin uygulamaya çalıştığı tüm yasaklara rağmen maden ve madenî metallerin ihracatının önlenemediğini, kaçak yollarla madenlerin İran'a gönderildiğini görmekteyiz. Kaçakçılığı önlemek için cevher satın alan tüccar ve madenî imalatla uğraşan esnafa yönelik bir uygulama başlatılmıştır. Bu hükme göre harice kaçak yollardan maden çıkarılmasının önüne geçmek için madenden maden satın almak isteyenlerin oturduğu bölgenin kadısından ve maden yetkililerinden ne kadar madene ihtiyacı olduğu ve ne kadar maden verildiğine dair birer temessük almaları şart koşulmuştur²²³. Söz konusu hüküm şu şekildedir:

"Sivas ve Tokat ve Amâsiyye kazâlarında olan kazgancı tâyifesi evânî işletmek için Küre cânibinden bakır almalu olduklarında ellerine mühürlü tezkire virile." diyen zikrolunan kâdîlara hükm-i şerîfüm gönderilmiştir. Buyurdum ki: Vusûl buldukda, sen dahı bu bâbda gereği gibi tedârük üzre olup taht-ı kazândan gelüp bakır almalu olduklarında kâdîları cânibi[n]den mühürlü temessük taleb eyleyüp temessüklerinde ta'yîn olunan mikdârı bakırı virdükden sonra ellerine mühürlü tezkire virüp ve kifâyet mikdârı hısâr-eri koşup mahrûse-i İstanbul'a gönderesin ki, şark cânibi[n]e veyâhûd hâric-i vilâyete gitmek ihtimâli olmaya. Bi'l-cümle husûs-ı mezbûr mühimmât-ı

²²¹ bkz. MD, Nr. 7, hk. 2168.

²²² Ahmet Refik, a.g.e., s. 153.

²²³ Mustafa Altundağ, a.g.m., s. 1476.

umûrdandır; ana göre mukayyed olup ihmâl ü müsâheleden ve şark cânibinden gafletle bakır gitmekden hazer eylesin”²²⁴.

Portekizliler özellikle XVI. yüzyılın ortasında Hint Okyanusunda etkinliklerini arttırmışlardır. Osmanlı Devleti'nin İran dışında Portekizlilere karşı da ambargo uyguladığı aşağıdaki hükümde şu şekilde geçmektedir:

“Hâliyâ; "Bender-i Süveys'de ve Cidde'de mübâlağa bakır u kal'ay u gümüş dermahzen olup Hind tarafına Portugal kâfirlerine satılup anlar dahı top ve sâyir yarak döküp ve Yemen'de gümüş bulunmadığına sebeb budur." diyü bundan akdem Dergâh-ı Mu'allâm'a arz olunmuşdı. İmdi; hâric-i vilâyete eger bakır ve eger gümüş ve eger kalay gitmek câyiz değildir; nice def'a emr-i şerîfümle men' u def' olunmuşdur. Ol emr-i şerîfüm kemâ-kân mukarrerdür.

Buyurdum ki: "Cidde'de anun gibi der-mahzen olmuş bakır u gümüş ü kalay var ise girift idüp Yemen taraflarına gönderesin." diyü Cidde beğine hükm-i hümayûn irsâl olunmuşdur. Zikrolunan hükmi mu'accelen mûmâ-ileyhe gönderesin ve tenbîh eylesin ki, anun gibi Bender-i Cidde'de bulunan bakır u kalay u gümüşü girift eyleyüp dahı Yemen Darb-hânesi'ne gönderüp teslim itdüresin ve teslim olunduğına beğlerbeğisinden temessük alup Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesin ve sen dahı Bende[r]-i Süveys'de ve İskenderiyye'de bulunan bakır u gümüşü girift eyleyüp ve sâhibleri kimler idüğün yazup arz eylesin. Bi'l-cümle bu bâbda gereği gibi mukayyed olup emr-i şerîfüme mugâyir iş olmakdan ziyâde hazer eylesin*”²²⁵.

Hükümden de anlaşıldığı üzere Bender-i Süveys ve Cidde'de depolanan metalar Hindistan taraflarında Portekizlere satılmıştır ve bu nedenle Yemen'de gümüş sıkıntısı çekilmektedir.

²²⁴ bkz. MD, Nr. 7, hk. 2449.

²²⁵ bkz. MD, Nr. 7, hk. 813.

SONUÇ

Yaptığımız çalışma sonucunda XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasındaki memnu meta ticaretinin arttığını görmekteyiz. Öncelikli olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Devletinin malî, siyasî ve ekonomik yönden oldukça sıkıntılı bir dönemidir. Bu dönem İmparatorluk İran ve Habsburg ile mücadele halindedir. Uzun süren savaşlar tedarik sisteminin bozulmasına neden olmuş, ordunun iâşesi meselesi öncelik kazanmıştır.

1569 yılında Fransızlara verilen kapitülasyonlar 1582’de İngilizlere de verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu kapitülasyonları tek taraflı vermesine rağmen kendi siyasi amaçları için de kullanmıştır. Hristiyan devletlerce Osmanlıya satışı yasak olan savaş malzemelerini İngiliz tüccarlar, Osmanlının ihtiyacı olduğu dönemde imparatorluk başkentine getirmişlerdir. Venedik ve İspanya bu tür yük taşıyan gemileri aramış ve ticareti yasak madde varsa bunlara el koymuştur. Özellikle 1593 yılında Habsburglularla başlayan savaş öncesinde ve sonrasında birçok İngiliz gemisi yasak olmasına rağmen barut, kalay, donyağı, keten bezi gibi maddeleri İstanbul’a getirmiştir.

Genel olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısı, Akdeniz dünyasında nüfus artışları yaşandığı bir dönemdir ve Osmanlı Devleti de bu değişen demografik yapısı ile çağın gereklerine uygun refleksleri gösterememiştir. İmparatorluk sınırları içerisinde nüfus artmış; fakat hane başına düşen arazi miktarında bir artış yaşanmamış, artan nüfusa rağmen üretim miktarında da bir artış olmamıştır. Hızlı nüfus artışı ve kuraklıkla birlikte gıda sıkıntıları başlamıştır. Özellikle İstanbul, dönemin en kalabalık şehridir ve dışarıdan gelecek zahireye bağımlıdır. Osmanlı Devleti için büyük kentlerin iâşesi oldukça önemlidir. Özellikle o dönem nüfusu dört yüz bine ulaşan İstanbul’un iâşesi oldukça mühimdir ve bunu için de tedbirler alınmıştır. Çevre kent ve kasabalardan tedarik edilen ürünler İstanbul’un iâşesi için başkente gönderilmiştir. Nitekim 1574-1577 yıllarında İstanbul’da kıtlığın ciddi boyutlara vardığı tespit edilmiştir. Özellikle zahire sevkiyatında imparatorluk içerisindeki olumsuz ulaşım şartlarının ciddi sıkıntılara sebep olduğu tespit edilmiştir.

Artan nüfus baskısı ve fiyat enflasyonu imparatorlukta sorunlara neden olmuştur. Bilhassa temel gıda malzemesi olmasının yanı sıra orduların iâşesi için de çok önemli olan hububatın ihracatı yasaklanmış; idare, piyasa üzerinde sıkı bir denetim kurmuştur. Bolluk zamanında ihracına izin verilen buğday ihracatı yasaklı bir meta

olmuştur. Fakat Avrupa'ya göre daha ucuz ve kaliteli olan buğdayın kaçakçılığının önüne geçilememiştir. Her türlü iç ve dış meselelerin kaydedildiği Mühimme Defterlerinden özellikle zahire kaçakçılığı ile ilgili merkezden ciddi uyarıların yapıldığını; fakat gönderilen emirlere kimi zaman uyulmadığı tespit edilmiş, küffara ve deryaya memnu olan metaların ticaretinin engellenemediği görülmüştür. Avrupa ile olan fiyat farklılığından dolayı İmparatorluk içerisinde karaborsacılık faaliyetlerinin de arttığı tespit edilmiştir.

Amerika'dan gelen altın ve gümüş sayesinde zenginleşen Avrupalı Devletler Osmanlı Devletinden yasak olmasına rağmen birçok metayı almaya devam etmişlerdir. Kaçakçılık faaliyetleri daha çok kıyı bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Burada bulunan ve sayıları fazla olan küçük iskeleler gerektiği kadar sıkı denetlenmemiş ve kaçakçılık faaliyetleri buralarda yoğunlaşmıştır.

Çalışmamızda dönemin şartlarına göre ihracatı yasaklanan maddeler arasında *kereste, tahıl, koyun, sebze-meyve, pamuk ve pamuk ipliği, yapağı, yün, deri, gön, sahtiyân, meşin, maden* metaları tespit edilmiştir.

Kerestenin özellikle karaborsadaki fiyatının narh fiyatının çok üstüne çıktığı zamanlarda yasadışı ticaretinin yapıldığı tespit edilmiştir. Osmanlılarda ilk zamanlarından itibaren buğday ihracatının yasaklandığı görülmüş, XVI. yüzyılda aşırı nüfus artışı ve üretim yetersizliği dolayısı ile buğday ihracatı yasaklanmıştır.

Merkezî idarenin koyun temini konusunda da ciddi sıkıntılar yaşadığı tespit edilmiştir. Et tedarikinin 1560 yılların sonlarından itibaren her iki yılda bir açık verdiği ve kötü geçen mevsimlerde ciddi aksamalar yaşandığı görülmüştür. Koyunun da bu dönem yasak ihracatının yapıldığı belgelerle tespit edilmiştir. Meyve ve sebzenin de dışarıya satıldığı zamanlarda, merkezde ciddi sıkıntılar yaşanmış ve kimi zaman sebze ve meyve de ticareti yasak maddeler arasına girmiştir.

Avrupalıların pamuğu hammadde olarak alması yerli sanayicileri ve dokumacı esnafı sarsmış ve hammadde sıkıntısı beraberinde yerli dokuma üretimini de zor duruma sokmuştur. Bu sebepten hükümet birtakım önlemler alma yoluna gitmiş, pamuk ve pamuk ipliği XVI. yüzyılın ortalarında memnu meta kapsamına alınmıştır. İmparatorluk yöneticileri iç tüketim ihtiyacı karşılandıktan sonra yapağı ve yün ihracına izin vermiş; fakat gerekli gördüğü zamanlarda bu metaların ihracatını yasaklamıştır.

Günlük kullanıma yönelik standart mallar üzerindeki kontrol çok sıkı olmamakla birlikte esas itibariyle yüksek nitelikli derilerin ihracı da yasaklanmıştır. Özellikle XVI. yüzyılda maden kaynakları yönünden zengin olan imparatorlukta bu kaynakların harice satılmasının da yasak olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

- 71 Numaralı Mühimme Defteri (1001-1002/1592-1593), İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A-{DVNSMHH.d.00071.
- 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), (Özet- Transkripsiyon-İndeks), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993.; Tıpkı Basım, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993.
- 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), (Özet- İndeks), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1994.; Tıpkı Basım, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1994.
- 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), (Özet-Transkripsiyon-İndeks), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1995.; Tıpkı Basım, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1995.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), (Özet-Transkripsiyon-İndeks), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1998.; Tıpkı Basım I-II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1997.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri (972-979/1570-1572), (Özet-Transkripsiyon-İndeks), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1996.; Tıpkı Basım, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1996.

KİTAPLAR VE MAKALELER

- Ágoston Gábor (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700), *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.6, ss.621-632.
- _____, (2001). Mercus Prohibitae: The Anglo-Ottoman Trade in War Materials and the Dependence Theory, *Oriente Moderno 20.1.*, ss. 177-192.
- Akdağ, Mustafa (1979). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 1453-1559*, C. 2., Tekin Yayınevi, Ankara.
- Altunbay, Mustafa (2002). Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik, *Türkler Ansiklopedisi*, C.X, Yeni Türkiye Yay., Ankara.

- Arıkan, Zeki (1991). Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu Armağanı*, 279-306.
- _____, (2003). SIR PAUL RYCAUT: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir, *Osmanlı Araştırmaları*, C.XXII, İstanbul 2003, ss. 109-139.
- Aytaç Reyhan (2014). 66 Numaralı (H.997-998 / M.1589-1590) Mühimme Defteri (İnceleme-Metin), (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Barkan, Ömer Lütfi (1953). Tarihî Demografi Arştırmaları ve Osmanlı Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, C.X, ss.1-26.
- _____, (1970). XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri, *Bellekten*, C.XXXVI., 357-607.
- Bağış, Ali İhsan (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Batmaz, Eftal Ş. (2004). XV. Ve XVI. Yüzyıl Sancak Kanunnamelerine Göre Osmanlı Devleti’nde Tahıl Üretimi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü TAD*, ss. 35-41.
- Braudel, Ferdand (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.*, Harper and Row, New York.
- _____, (1994). II. Felipe Dönemi’nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 2, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara.
- Çizakça, Murat (2012). The Ottoman Government and Economic Life, 1453-1606. *In Suraiya FAROQHI and Kate FLEET. Cambridge History of Turkey*, vol. II., ss.241-275.
- Eldem Edhem, Goffman Bruce, Bruce Masters (2003). *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep İzmir Ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Eldem, Edhem (2006). *Capitulations and Western Trade The Cambridge History of Turkey*, C. 3, (Ed. S.Faroqhi), Cambridge University Press, New York, ss. 283-335.
- Faroqhi, Suraiya, (2004). *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, (Çev.: Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 5, İstanbul.
- _____, (2005). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çev.: Elif Kılıç), Tarih Vakfı, İstanbul.
- Genç, Mehmet, (2009) “*State Control of Production*” *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, (eds. Gábor Ágoston and Bruce Masters), New York: Facts on File
- _____, (2013). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Goffman, Daniel, (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, (Çev.: Ayşe Başçı Sander, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Greenwood Antony (1988). *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celep-keşan System*, (Basılmamış Doktora Tezi), University of Chicago, Chicago.
- _____, (2002). *Istanbul's Meat Provisioning: The Mediterranean in the Seventeenth Century, Past and Present* 174
- Güçer, Lütfi (1952). XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIII. S.1-4, ss. 79-98.
- Güran, Tevfik (1997). *İktisat Tarihi*, Acar Yayıncılık, İstanbul.
- Hafner, Franz (1968). Son Beş Bin Yıl İçinde Anadolu'da Orman Durumu, (Çev.: Refik Baş), *Orman Fakültesi Dergisi*, S:18, ss.211-234.
- Heyd, W., (1975). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev.: Enver Ziya Karal), TTK Basımevi, Ankara.
- The Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs, Existing in the Archives and Collections of Venice, and in other Libraries of Northern Italy, V. IX, ed. H. F. Brown, 1890-1932, London.
- Hüsrev, Molla (1980). *Gurrer ve Dürer Tercümesi, II*, (Çev. Arif Erkan), Eser Neşriyat, İstanbul.
- İlgürel, Mücteba (2004). Hububat Kaçakçılığı, *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri*, (Haz.: Tuncer Baykara), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, ss.363-369.
- İnalçık, Halil (1970). The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy, *in Studies in the Economic History of the Middle East*, Ed: M.A. Cook, ss. 207-218.
- _____, (1978). Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings, *Review 1*, ss. 69-96.
- _____, (1979). The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans, *Archeion Pontou* 35, ss. 74-110.
- _____, (1980). Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600– 1700, *Archivum Ottomanicum* 6, ss. 283-337.
- _____, (1980). Osmanlı Pamuklu Pazarı Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayı*, ss.1-65.
- _____, (1998). The Question of The Closing of The Black Sea Under The Ottomans, *in Essays in Otton History*, ss. 415-435.

- _____, (2000a). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. Halil Berktaş), C.1, Eren Yayıncılık., İstanbul.
- _____, (2000b). İmtiyâzât, İslam Ansiklopedisi, C.22, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- _____, (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____, (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev.: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____, (2011). *Osmanlılar Füthat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, TimaşYayınları, İstanbul.
- _____, (2014). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., İstanbul.
- İnalcık Halil, Quatoert Donald (Ed.). (2006), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Kafadar, Cemal (1988). *When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers into Robbers of Shadows: The Boundaries of the Ottoman Economic Imagination*, (Basılmamış Doktora Tezi), McGill University, Montreal.
- Kılıç, Orhan (2002). "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtliklar", *Türkler Ansiklopedisi* C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Koç, Bekir (1999). Osmanlı Devletindeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri İdarelerine İlişkin Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Arştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.10, ss.
- Koç, Ümit (2002). Klasik Dönem Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1505-1605), *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 1422-1443
- Kurat, Akdes Nimet (1953). *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, TTK Basımevi, Ankara.
- Kutluk, Halil (1948). *Türkiye Ormancılığı İle İlgili Tarihî Vesikalar 893-1339 (1487-1923)*, Osmanbey Matbaası, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat s. (1974). *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Arştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Özel, Oktay (2004), Population Changes in Ottoman Anatolia: The 'Demographic Crisis' Reconsidered, *International Journal of Middle East Studies* 36, ss. 183-205.
- Pamuk, Şevket (1993). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İstanbul.

- _____, (2001). The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered, *International Journal of Middle East Studies* 33, Printed in the United States of America, ss.69-89.
- _____, (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- Pedani, Maria Pia (2008). Ottoman Merchants in the Adriatic: Trade and Smuggling, *Acta Histriae* 16, No: 1-2, ss. 155-172.
- Refik, Ahmet (1931). *Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- _____, (1987). *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, (Yayıma Haz.: Abdullah Uysal), Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Sahillioğlu, Halil (1978), Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750), *Gelişme Dergisi* 1978 Özel Sayısı, Ankara, ss.1-38.
- Selânikî Mustafa Efendi, (1999). *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595) I*, (Haz.: Mehmet İpşirli), TTK Basımevi, Ankara.
- _____, (1999). *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600) II*, (Haz.: Mehmet İpşirli), TTK Basımevi, Ankara.
- Selçuk, Dursun (2007). *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Ruff, Julius (2001). *Violence İn Early Modern Europe 1500-1800*, Cambridge University Press, London.
- Tabakoğlu, Ahmet, (1987). Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 43, İstanbul.
- _____, (1997). *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları., İstanbul.
- Uluçay, M. Çağatay (1953). İstanbul Saraçhanesi ve Sarçlar, *Tarih Dergisi*, C. III, S. 5-6, ss.147-164.
- Uzun, Ahmet (2005). Osmanlı Devletinde Şehir Ekonomisi ve İaşe, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 211-235.
- Ünal, Mehmet Ali, (1989). XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), TTK Yayınları., Ankara.
- _____, (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları., İstanbul.
- _____, (2012). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta

_____, (2014). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.

Wallerstein Immanuel, Tabak Faruk (1999). Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz ve Avrupa Dünya Ekonomisi (1560-1800), *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3, ss.202-209.

White, Sam (2013). *Osmanlı'da İsyân İklimi*, (Çev.Nurettin Elhüseyni), Alfa Basım Yayım, İstanbul.

EKLER

EK-1. 71 numaralı Mühimme Defteri Hüküm no:97

T.C. BASSAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

۵۷

۸۶

سنة ثمان مائة و ثمان و ستون و ثمان و ستون

کبریة در وجه قاضایه حکم که بعد معرفت کلمه قضیه کیس اول جانبی سابقین بود که من حیث اولی
 اطراف و جواریه برکنش از یکدیگر فی الاستان اولی بوس کلون و من مضافه چنانکه در پیش
 کان مسؤل و معائن اولی بر فرد زمین مسؤل که وصول بر طرف من بعد معرفت اولی جانبی
 در روفات من بالکلیت اولی در روفات اولی در روفات اولی در روفات اولی در روفات اولی در روفات اولی
 بر وجه قضیه تلف اولی در وجه قضیه اولی در وجه قضیه اولی در وجه قضیه اولی در وجه قضیه اولی
 بقتول کیس بوش قلد و اولی قتل بوش قلد بوش قلد بوش قلد بوش قلد بوش قلد بوش قلد بوش قلد

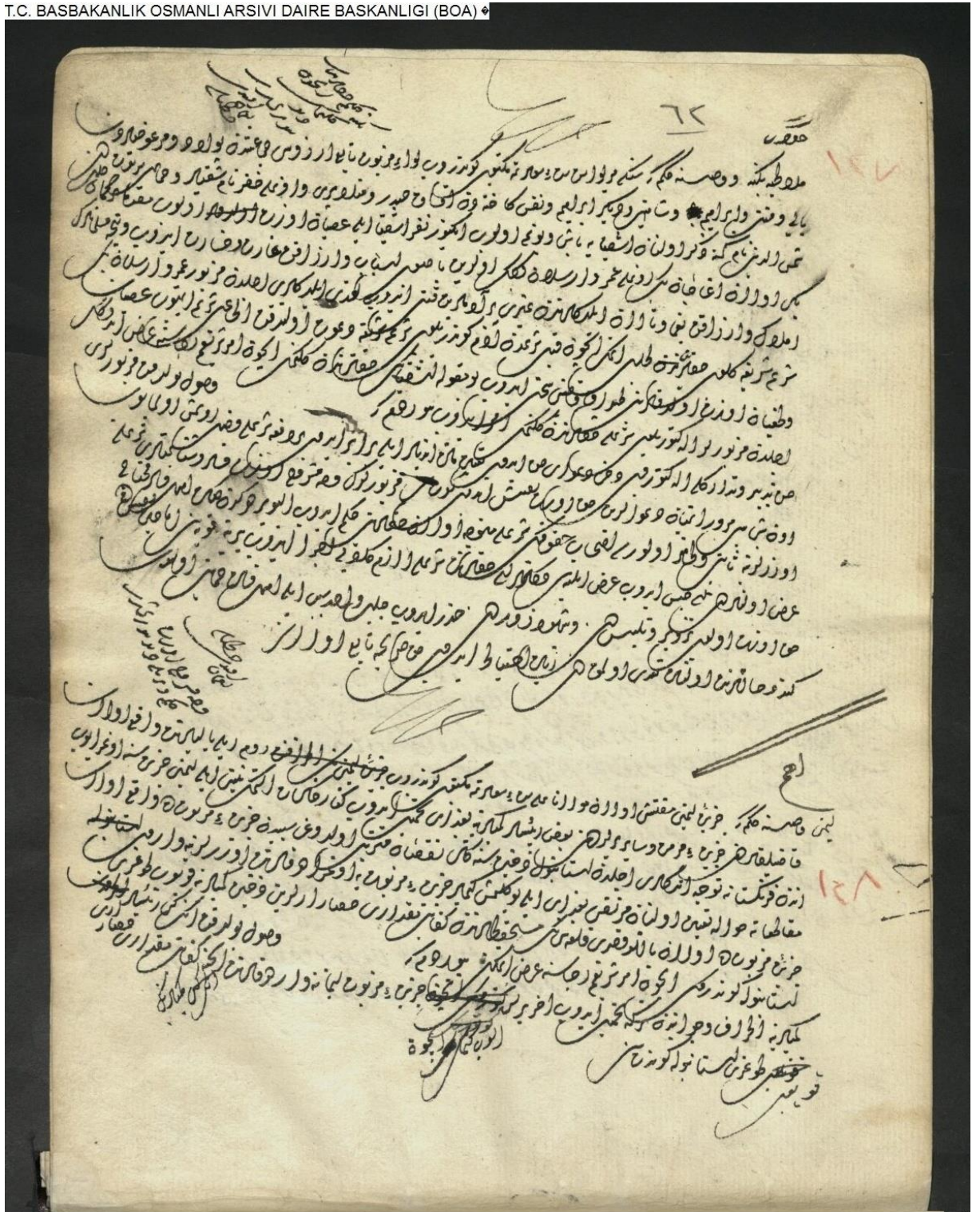
۸۷

کتابت این حکم در روز بیستم ماه ذی القعدة سنة ثمان مائة و ثمان و ستون و ثمان و ستون
 که در این حکم من اولی در وجه قضیه اولی در وجه قضیه اولی در وجه قضیه اولی در وجه قضیه اولی
 اولی در وجه قضیه اولی در وجه قضیه اولی در وجه قضیه اولی در وجه قضیه اولی در وجه قضیه اولی
 کاتب این حکم در روز بیستم ماه ذی القعدة سنة ثمان مائة و ثمان و ستون و ثمان و ستون

۸۸

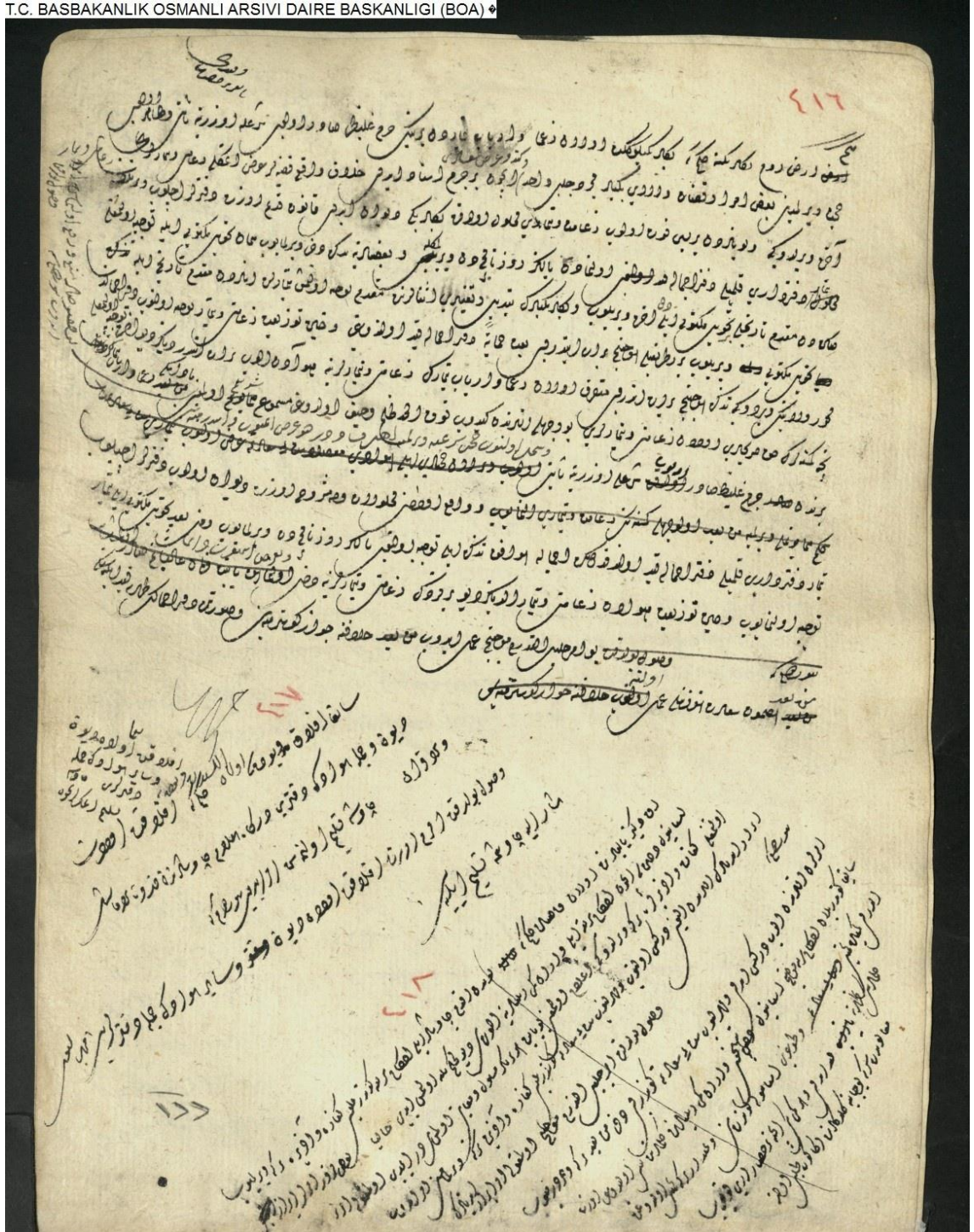
EK-2. 71 numaralı Mühimme Defteri Hüküm no:128

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA) ♦

EK-6. 71 numaralı Mühimme Defteri Hüküm no:418

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

ÖZGEÇMİŞ

4 Mart 1985 tarihinde Nevşehir'in Gülşehir ilçesine bağlı Eğrikuyu köyünde doğdu. İlkokul üçüncü sınıfta girmeye hak kazandığı Darüşşafaka Lisesinde, ilk ve orta öğrenimimi tamamladı. 2004 yılında Orta Doğu Teknik üniversitesi Tarih bölümünde lisans eğitimime başladım ve 2009 yılında mezun oldum. Aynı üniversitenin Sosyoloji bölümünde yan dal yaptım. Türkiye Cumhuriyeti ve Amerikan Dışişleri Bakanlığının ortaklaşa verdikleri Fulbright burs programıyla Eylül 2009'dan Haziran 2011'e kadar Amerika Birleşik Devletlerinde Teksas Üniversitesinin Orta Doğu Çalışmaları bölümünün yüksek lisans programına devam ettim. 2012 Eylül ayında ÖYP kapsamında Pamukkale Üniversite Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Bilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandım.